

HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35

Betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646 - BIC:BBRUBEBB

Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublonne, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst

tel. 053 21 63 30

e-mail: vdmieke@skynet.be

Redactiesecretariaat:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare

tel. 054 33 73 27

e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be

Website: <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst

Kaftontwerp: Bart Maris

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

DE OPEISING VAN ARBEIDSKRACHTEN IN ZIVIL ARBEITER BATAILLONEN TIJDENS 'DE GROOTE OORLOG' IN HET KANTON NINOVE

Bart MERCKAERT
Georges VANDE WINKEL

Honderd jaar geleden gaat ook de Denderstreek gebukt onder de Duitse bezetting. De gevolgen zijn nauwelijks te overzien: er is de algemene ontredde van de oorlog, het gemis van dierbaren die aan het IJzerfront strijden, de vluchtelingenstroom die op gang komt, de ontbering door de vele voedseltekorten en de ontwrichting van het dagelijkse leven door de sluiting van scholen en fabrieken. Maar 'de Groote Oorlog' wordt vanaf oktober 1916 ook gekenmerkt door de massale opeising van arbeidskrachten door de bezetter, een aspect dat veel minder gekend is bij het grote publiek en waar de afgelopen decennia relatief weinig historisch onderzoek rond is verricht.

Bij de honderdste verjaardag van deze opeisingen in de Denderstreek, en bij uitbreiding in heel bezet België en Noord-Frankrijk, willen we in dit artikel dieper ingaan op de verplichte tewerkstelling van burgers in *Zivil Arbeiter Bataillonen (ZAB)* tijdens de Groote Oorlog. Als onderzoeksgebied hebben we geopteerd voor de gemeenten van het toenmalige kanton Ninove: Appelsterre-Eichem, Aspelare, Denderhoutem, Denderleeuw, Denderwindeke, Iddergem, Lieferinge, Meerbeke, Nederhasselt, Neigem, Ninove, Okegem, Outer en Pollare.¹ Wij komen nog uitvoerig terug op een aantal begrippen, maar de keuze voor het kanton Ninove is niet enkel gebaseerd op persoonlijke interesse of betrokkenheid.

De ligging binnen het *Etappengebied*, maar op de grens met het *Generalgouvernement*, én gespreid over twee *Kommandanturen*, die van Aalst en Geraardsbergen, maakt het kanton Ninove uitermate boeiend als geografische omschrijving. Tijdens en kort na de Groote Oorlog

1 Voorde, de twaalfde deelgemeente van de fusie Ninove, maakte deel uit van het kanton Geraardsbergen en komt hier dus niet aan bod. Denderhoutem, Denderleeuw en Iddergem waren wel onderdeel van het kanton Ninove en zijn dan ook opgenomen in deze studie.

heeft men het – sprekend over het *Generalgouvernement* en het *Etappengebiet* – over de hemel en het vagevuur. Klopt deze vergelijking wel? Dat het frontgebied in één adem als de hel wordt bestempeld, laten wij hier even buiten beschouwing. En moet het ‘schrikbewind’ van *Oberleutnant und Adjutant* Robert Schwartz in Geraardsbergen² al dan niet onderdoen voor dat van Sanguinetto, door de Aalstenaars vereerd met de veelzeggende bijnaam ‘de Bloedhond’?³

Voor deze studie deden we opzoekingen in het Algemeen Rijksarchief in Brussel (wij kregen in het bijzonder de hulp van Michaël Amara, Arnaud Charon en Luc Vandeweyer), bij de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers in Brussel (Gert De Prins), in *les Archives départementales de Meurthe-et-Moselle* van Nancy (F) (Jean-Charles Cappronnier, Hélène Say) en in de gemeente- en stadsarchieven van Aalst, Denderleeuw, Geraardsbergen, Haaltert en Ninove. Verder kregen we informatie en/of medewerking van Eric Gangloff (F-Labry), Roger Martinois (F-Joeuf), Dirk Meert (Aalst), Marc Thienpont (Geraardsbergen), Willy De Loose (Haaltert), Gabriel Redant (Herzele-Borsbeke), Patrick Praet, André Raes, Paul Van Bever en Marc Van Der Haegen (Ninove), Donald Buyze (Wervik) en Michel Morre (Zottegem). We willen al deze personen en instellingen uitdrukkelijk hiervoor bedanken.

Overzicht van frequent gebruikte bronnen

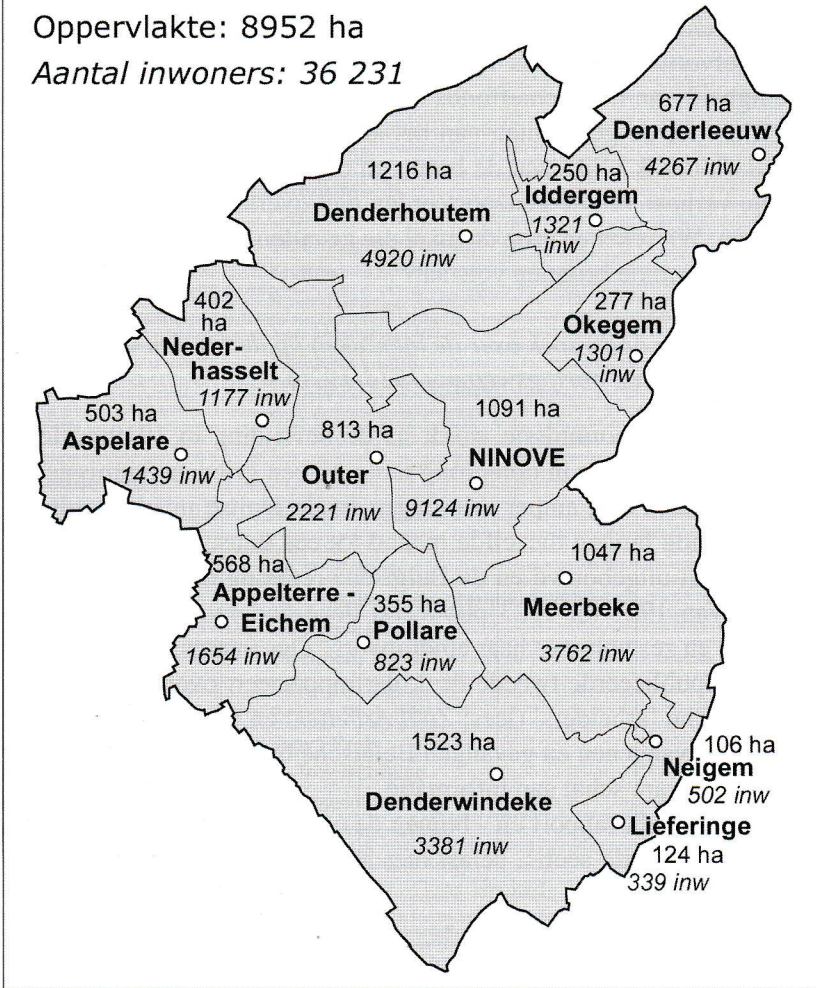
In november 1918 nemen de terugtrekkende Duitsers alle dossiers met betrekking tot de ‘deportaties van 1916’ mee. Dit cruciaal bronnenmateriaal gaat verloren bij de bombardementen van Berlijn in de Tweede Wereldoorlog. Het administratieve dossier van de deportaties binnen de *Kreis* Nijvel blijft als één van de weinige stukken achter in Bel-

- 2 DE RO, *De ‘Schwartz’ dagen van Geraardsbergen*, passim maar vooral p. 40-46. Ook de typering in het net na de oorlog gepubliceerde *Oorlogsboek* van het Davidsfonds laten aan duidelijkheid niets te wensen over: “(...) *niet ééne Kommandantuur van heel het Etappengebied heeft zoo veel afgezien als de onze. (...) er was toch maar één Schwartz. (...) de booze geest der Kommandantuur Geeraardsbergen (...) en ’t en ware niet te verwonderen moest men er hier binnen honderd jaar nog van spreken. (...) Hij was onvermoebaar en kolossaal valsch.*” En zo gaat het maar verder (LEUVEN. Davidsfonds, *Oorlogsboek van het Davidsfonds*, dl. 2, p. 126-129). Een recent verschenen bijdrage onder de titel *Oberleutnant und Adjutant Robert Schwartz : ‘onvermoebaar en kolossaal valsch’* in VANCOILLIE Jan; CORREMANS Luc, *Duitsland in WO I : Gedenken und Frieden, (Spiegel van de Grote Oorlog : WO I, toen en nu, 4)*, Leuven, Davidsfonds, 2015, p. 182-191 brengt nauwelijks nieuw materiaal aan.
- 3 MEERT Dirk, *Aalst 1914-1918 : het leven in een stad*, p. 94-95.

Kanton Ninove in 1910

Oppervlakte: 8952 ha

Aantal inwoners: 36 231

Kanton Ninove (1801-1963/1964) met gemeentegrenzen, oppervlakte en bevolkingsaantal in 1910 (© G. Redant, Herzele-Borsbeke)

gië en ontsnapt zo aan de bommenregen.⁴ Voor deze studie moesten wij dan ook terugvallen op een viertal bronnenreeksen, relatief kort na de wapenstilstand opgesteld en in één geval aangevuld in de volgende decennia. Wij geven voor elke reeks een korte omschrijving van de archiefvormer, de plaats van bewaring en enkele gegevens over de volledigheid van het archieffonds (dit laatste uiteraard met bijzondere aandacht voor de gemeenten van het kanton Ninove). Wanneer uit de context duidelijk blijkt wat de bron van onze informatie is, zullen wij het hele verhaal van de gedeporteerden niet overladen met overbodige voetnoten. Wij rekenen erop dat in al die gevallen dit kort overzicht van frequent gebruikte bronnen volstaat.

Commissie van onderzoek over de inbreuken op de regelen van het volkenrecht en van de oorlogswetten (1914-1926)

Deze onderzoekscommissie wordt na de bevrijding in 1919 volledig vernieuwd, maar gaat in oorsprong terug op een grievencommissie die op 7 augustus 1914, amper drie dagen na de Duitse inval, wordt opgericht en nog binnen diezelfde maand tot een heuse onderzoekscommissie wordt uitgebouwd en de Belgische regering naar Le Havre zal volgen.⁵ Van 1921 tot 1923 publiceert deze onderzoekscommissie in vier delen en zes volumes haar eindrapport.⁶ Ons interesseert vooral het in 1923 gepubliceerde tweede deel, dat rapporteert over de deportatie van Belgische ‘arbeiders’ (lees: *Zivil Arbeiter*) en over de behandeling van krijgsgevangenen en gevangen Belgische burgers. De 627 pagina’s vormen een ware schat aan informatie.

Auteur van dit rapport en - binnen de onderzoekscommissie - steunpilaar van de derde sectie, belast met het onderzoek naar de deporta-

4 DE SCHAEPDRIJVER, *De Grootte Oorlog*, p 240-242. Concreet gaat het om 65 documenten, daterend van september/oktober tot einde december 1916 en afkomstig van het *Deutsches Meldeamt* van de *Kreis* Nijvel. Dit dossier werd gevonden in bagage achtergelaten in Ottignies, effectieve zetel van het *Meldeamt* binnen het arrondissement Nijvel. Onder de titel *La déportation vue à travers un dossier administratif allemand* zal Fernand Passelecq, advocaat bij het Hof van Beroep in Brussel, een uiterst gedetailleerd verslag van het hele gebeuren maken. Men kan dit lezen in [BRUXELLES], Commission d'enquête, *Rapports et documents*, 2. *Rapports sur les déportations*, p. 67-142. Wetende hoe het er enige decennia later aan toeging bij de jodenrazzia's en hoe het transport naar en de selectie in de vernietigingskampen verliepen, is de lectuur van deze reconstructie een bijna hallucinant gebeuren.

5 VANNERUS, *Inventaire des archives de la Commission d'enquête*, p. 12-20.

6 [BRUXELLES], Commission d'enquête sur les violations des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre, *Rapports et documents d'enquête*, 4 dl., Bruxelles, De Wit en Larcier en Liège, Thone, 1921-1923.

ties, is Fernand Passelecq.⁷ Omwille van het ‘gevoelige’ karakter van dit archieffonds brengt de Belgische regering de documenten van de onderzoekscommissie in 1939 over naar Londen, later naar het Engelse platteland. Zij zullen pas na de Tweede Wereldoorlog terugkeren, zwaar beschadigd door al die verplaatsingen. Maar toch bewaard voor het onderzoek!⁸

De archiefreeks die onze studie aanbelangt, wordt gevormd door de overzichtslijsten van de gedeporteerden die voor elke Belgische gemeente in oktober-november 1919 worden opgemaakt, naar alle waarschijnlijkheid door de gemeentesecretaris.⁹ Deze overzichtslijsten bevatten erg summiere gegevens, zoals de naam, geboortedatum, datum en plaats van opeising en datum van terugkeer, maar het is de enige bron die voor elke gemeente beschikbaar is en als opzet heeft alle gedeporteerden op te sommen. De lijsten van 1919 lenen zich dus uitstekend voor het opmaken van een totaalbeeld, maar ook voor een studie van de regionale verschillen binnen de deportatiegolf.

Wij zetten alle beschikbare gegevens uit de lijsten van 1919 in een exceltabel die u op eenvoudige aanvraag bij hetlandvanaalst@telenet.be kan bekomen. Dat geldt ook voor het rekenblad dat aan de basis ligt van onze bijlage 1 (‘Statistisch overzicht van *Zivil Arbeiter* en gedeporteerden’). Wie hierop wil verder werken en/of dit rekenblad wil aanvullen met bijkomende gegevens, kan op hetzelfde e-mailadres de onderliggende exceltabel opvragen.

- 7 Fernand Passelecq (1876-1951) was advocaat aan het Brusselse Hof van Beroep. Van het najaar 1916 – hij verblijft dan als hoofd van het *Bureau documentaire belge* (BDB) bij de regering in ballingschap te Le Havre - tot 1927 zal Passelecq los van het officiële onderzoeksrapport in niet minder dan vier publicaties het lot van de gedeporteerden aanklagen. PASSELECQ Fernand, *Les déportations belges à la lumière des documents allemands*, - *Le Correspondant*, 88, 1916, (265 / Nouvelle série 229, décembre 1916), p. 793-816; ID., *Les déportations belges à la lumière des documents allemands*, Paris-Nancy, Berger-Levrault, 1917, XV-435 p.; ID.; VANDERVELDE Emile, *La vérité sur les déportations belges : étude historique et économique par Fernand Passelecq, directeur du Bureau documentaire belge au Havre. Discours-préface de Emile Vandervelde, membre du Conseil des ministres de Belgique prononcé à Nancy, le dimanche 25 février 1917*, (*Pages d'histoire 1914-1917*, 138), Paris-Nancy, Librairie Militaire Berger-Levrault, 1917, 80 p.; ID., *Déportation et travail forcé des ouvriers et de la population civile de la Belgique occupée (1916 - 1918)*, (*Histoire économique et sociale de la guerre mondiale : série belge. Publications de la Dotation Carnegie pour la paix internationale : section d'économie et d'histoire*), Paris, Presses Universitaires de France en New-Haven, Yale Universtiy Press, 1927, XII-491 p.
- 8 VANNÉRUS, *Inventaire des archives de la Commission d'enquête*, p. 22.
- 9 Dat het opstellen van deze overzichtslijsten geen eenvoudige klus is geweest, vermeldt het verslag van de gemeenteraad van Nederhasselt die tijdens zijn zitting van 7 maart 1920 aan de gemeentesecretaris een premie van 50 frank toekent wegens ‘het overtollig, afmattend werk dat de gemeentesekretaris verplicht is geweest te doen voor onze opgeëischte werklieden’.

Directie-generaal oorlogsslachtoffers

De directie-generaal Oorlogsslachtoffers bewaart alle dossiers die de voormalige opgeëisten hebben ingediend bij de Rechtbanken voor Oorlogsschade om schadeloosstelling te bekomen. De dossiers bevatten eerst en vooral de vonnissen die deze rechtbanken hebben gevelde. Aan de basis van een uitspraak door de Rechtbank voor Oorlogsschade ligt het standaardformulier “Aanvraag tot herstelling van schade aan personen”. Daarnaast bevatten deze dossiers uittreksels van de burgerlijke stand, een bewijs van opeising door de Duitsers, medische attesten, bewijsstukken van de gemaakte dokterskosten ...¹⁰ Wanneer de opgeëiste in beroep gaat, is ook het vonnis in beroep opgenomen in het dossier.

Dit archief is van uitzonderlijke waarde en geeft een uniek en concreet beeld van de opeising. Een nadeel is wel dat opzoekingen enkel mogelijk zijn op voornaam en familienaam van de opgeëiste en zijn geboortedatum. Het is dus niet mogelijk alle dossiers van de opgeëisten van een bepaalde gemeente op te vragen. Daarnaast zijn de dossiers die nabestaanden hebben geopend, bewaard onder hun eigen naam en dus niet onder de naam van de overleden opgeëiste. De individuele dossiers kunnen op eenvoudig verzoek worden geraadpleegd bij de DG Oorlogsslachtoffers.¹¹

Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen (1919-1925)

Op 10 juni 1919 stemt het Belgisch parlement een wet die een vergoeding toekent aan de burgerslachtoffers van de oorlog, maar nog in de zomer van 1919 ontstaat hierover een polemiek, worden eisenbundels geformuleerd, ... Met de oprichting in december 1919 van een “Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen” wil de overheid haar goede wil tonen, maar de Hoofdcommissie wordt al in september 1921 afgeschaft.¹²

Het archiefbestand bestaat vrijwel uitsluitend uit uitgebreide, individuele vragenlijsten die heel wat individuele gegevens bevatten: identiteit, woonplaats en beroep van de opgeëiste, duur van de dwangarbeid

10 Sulotta DE CLERCQ, *De gedeporteerde arbeider: held of slachtoffer?*, p. 17.

11 DG Oorlogsslachtoffers is gevestigd op het volgende adres: Luchtvaartsquare 29-31, 1070 Brussel. Website: <http://www.warvictims.fgov.be/nl/index.htm> (laatst geconsulteerd op 29 augustus 2016).

12 AMARA Michaël; SYMOENS Bernard; WINDELS Chantal, *Inventaris van het archief van de Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen 1919-1925*, (*Algemeen Rijksarchief : inventarissen*, I 563), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2014, 116 p.

of de gevangenschap, plaats van gedwongen tewerkstelling, aard van het werk, ... Ook de vergoedingen die de opgeëiste tussen november 1918 en 1921 heeft ontvangen, komen aan bod.

Een nadeel van deze archiefbron is de kwaliteit van de antwoorden die erg wisselend is. De vragenlijst telt maar liefst acht pagina's en de opgeëisten beantwoordden meestal enkel de belangrijkste vragen. Ook is de invloed van de naoorlogse "Bond van Opgeëisten" in de formulering van de antwoorden duidelijk zichtbaar.¹³ Een ander nadeel is het sterk wisselende aantal bewaarde dossiers per gemeente. Voor Appelterre-Eichem, Aspelare, Denderleeuw, Lieferinge, Meerbeke en Ninove benadert het aantal individuele dossiers het aantal gedeporteerden op de lijsten van de onderzoekscommissie uit 1919 óf overstijgt het dit aantal zelfs, wat natuurlijk mogelijk is aangezien de Hoofdcommissie zich niet uitsluitend richt tot de opgeëisten, maar ook tot de burgerlijke gevangenen. Voor Meerbeke is het verschil zelfs aanzienlijk: er worden 163 gedeporteerden geregistreerd in 1919, maar de Hoofdcommissie krijgt slechts 128 individuele dossiers binnen. Voor Denderhoutem, Iddergem, Nederhasselt, Neigem en Outer bleef geen enkel dossier bewaard. Denderwindeke tenslotte telt 175 weggevoerden, maar het archief van de Hoofdcommissie telt slechts 15 individuele dossiers. Een en ander heeft tot gevolg dat dit archief zich niet leent tot een vergelijkende studie voor het hele kanton.

Anderzijds kunnen we - op voorwaarde dat het aantal bewaarde dossiers een voldoende dekkingsgraad heeft - een paar bijkomende interessante aspecten bestuderen: woonplaats en beroep van de opgeëiste vóór zijn opeising (en dus sociale samenstelling van de slachtoffergroep), aard en plaats van de verplichte tewerkstelling.

Oorlogsverslagen clerus

In december 1918 richt kardinaal Mercier een interdiocesane commissie op met de bedoeling een gedenkboek te schrijven over de oorlogsgebeurtenissen in België en over de Belgische kerk tijdens de oorlog. In de lente van 1919 krijgen alle Belgische pastoors en religieuze congregaties een vragenlijst toegestuurd die als leidraad voor een oorlogsverslag moet dienen. De vragen gaan zowel over het verloop van de oorlog, als over het lot dat de Belgische bevolking heeft moeten ondergaan. Zo luidt vraag 9g: "Les déportations d'ouvriers. (Episodes saillants; -

13 Zo vermeldt bijna de helft van de opgeëisten uit Appelterre-Eichem bij de aard van het werk dat ze hebben uitgevoerd: "slafelijke arbeid".

statistiques; - noms des ouvriers morts en Allemagne ou morts, plus tard, d'épuisement.)". De verslagen worden per bisdom ingezameld en moesten het basismateriaal voor een gedenkboek vormen, maar het plan wordt nooit uitgevoerd. Na de Tweede Wereldoorlog zal vicaris-generaal Fernand Claeys Bouuaert alsnog deze oefening maken voor het bisdom Gent.¹⁴

De oorlogsverslagen van de clerus vormen een uniek tijdsdocument voor het dagelijkse leven tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zij blijven bewaard in de bisschoppelijke archieven, maar zijn gedigitaliseerd door het Rijksarchief.¹⁵ Inhoudelijk zijn er grote verschillen tussen de parochies. Voor Aspelare bv. is er helemaal geen verslag (of bleef het niet bewaard?), andere pastoors beperken zich tot het verstrekken van enige cijfergegevens (Denderleeuw, Iddergem, Lieferinge, Pollare), terwijl een derde categorie op de gedrukte vragenlijst enige summiere antwoorden neerschrijft (Outer). Vanuit Appelterre, Denderwindeke en Meerbeke vertrekken dan weer kleine oorlogskronieken.

Fonds Jacques Pirenne

Dit archieffonds bevat 50.000 dossiers van opgeëisten die de Brusselse advocaat Jacques Pirenne¹⁶ de toelating hebben gegeven in hun naam een rechtszaak aan te spannen tegen de Duitse Staat.¹⁷ Elk dossier bevat dezelfde formulieren: een machtiging van de voormalige opgeëiste aan Jacques Pirenne om hem te vertegenwoordigen in het proces, een document met de namen van twee getuigen en ten slotte een bevestiging van deportatie, ondertekend door de burgemeester van de gemeente. Het gaat telkens om stencils waarop de individuele gegevens zijn aangevuld met een schrijfmachine. Het fonds Jacques Pirenne wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief van Brussel. Op het ogenblik dat wij dit

14 CLAEYS BOUUAERT, *Le diocèse de Gand*, VIII-251 p. De p. 149-198 handelen integraal over de dwangarbeid en de deportatie van arbeiders.

15 Na registratie en inloggen online raadpleegbaar op de website van het Algemeen Rijksarchief (arch.arch.be). Zoeken op 'oorlogsverslagen'.

16 Jacques Philippe Pirenne (Gent, 26 juni 1891 - Hierges, 7 september 1972), zoon van Henri Pirenne, studeert van 1909 tot 1914 geschiedenis aan de universiteit van Gent. Hij behaalt er het diploma van doctor in de wijsbegeerte en letteren (geschiedenis) met een thesis gewijd aan de financiële politiek van de hertogen van Bourgondië. Tijdens de eerste wereldoorlog wordt hij in Le Havre ook nog doctor in de rechten. Na de oorlog schrijft hij zich in aan de balie van Brussel en begint aan zijn stage bij Paul Hymans. Hij blijft advocaat tot in 1940. Van bij de bevrijding in 1945 tot 1950 is hij secretaris van Leopold III en speelt zo een rol in de Koningskwesitie.

17 Over deze rechtszaak enige toelichting in PIRENNE Jacques, *Le Procès des Déportés belges contre le Reich allemand*, - *Revue de Droit international et de Législation comparée*, 1924, (1-2), p. 102-116. Als overdruk met paginering 1-15 uitgegeven bij Weissenbruch (Bruxelles, 1924).

fonds onderzoeken, zijn de individuele dossiers al samengebracht per gemeente. De inventaris is nog niet beschikbaar.¹⁸

Gemeenteraadsverslagen

Tenslotte hebben we ook de gemeenteraadsverslagen van de betrokken gemeenten tijdens de periode 1916-1925 onder de loep genomen. Deze bronnen bevatten onder meer informatie over de leningen die de gemeenten aangaan om te voorzien in het levensonderhoud van de opgeëisten - een verplichting die de Duitse bezetter hen oplegt -, boetes die de gemeenten moeten betalen wanneer een opgeëiste is gevlucht, de uitbetaling van voorschotten aan de voormalige opgeëisten in de naoorlogse periode, de erkenning van opgeëistenbonden in de jaren twintig ...¹⁹

Bestuurlijke indeling van het bezette België

Bij het verantwoorden van onze keuze voor het kanton Ninove als geografische beperking van onze studie, vermeldden wij al het bestaan van een gouvernement-generaal België, van een zogenaamd *Etappengebied* binnen de provincies Oost- en West-Vlaanderen en – op een lager échelon – van *Kommandanturen* in o.a. Aalst en Geraardsbergen. Het is wellicht het moment om één en ander te verduidelijken.

Drie dagen na de val van Brussel wordt op 23 augustus 1914 Colmar Freiherr von der Goltz benoemd als eerste *Generalgouverneur* van het bezette België. Aanvankelijk is het de bedoeling dat zijn bevoegdheid als vertegenwoordiger van de Duitse keizerlijke regering zich – met uitzondering van de gevechtszones – over heel België zal uitstrekken. Maar na de slag aan de IJzer (oktober 1914) wordt het duidelijk dat de gevechten niet achter de rug zullen zijn tegen Kerstmis. De bewegingsoorlog wordt een stellingenoorlog en de keizerlijke regering en

18 CHARON Arnaud, *Archives de Jacques Pirenne : dossiers relatifs aux déportés de la Première Guerre mondiale*, (Algemeen Rijksarchief : inventarissen, I [nog geen nummer toegekend], Brussel, Algemeen Rijksarchief, [nog niet gepubliceerd]. Onze dank gaat uit naar de heer Charon, archivaris bij het Rijksarchief in Brussel, die ervoor zorgde dat wij de dossiers met betrekking tot de gemeenten van ons onderzoeksgebied konden inzien in oktober 2015. Hierbij de nummers van deze dossiers: Appelterre-Eichem (1839-1840), Aspelare (1841-1842), Denderhoutem (1881-1882), Denderleeuw (1883-1887), Denderwindeke (1891-1892), Iddergem (2139), Lieferringe (2179), Meerbeke (2196-2200), Nederhasselt (2249-2250), Neigem (2252), Ninove (2256-2273), Okegem (2275), Outer (2295-2298), Pollare (2309).

19 De verslagen van de gemeenteraden die werden gehouden tijdens WO I, zijn voor Lieferringe en Iddergem verloren gegaan. Voor Lieferringe zijn de gemeenteraadsverslagen beschikbaar vanaf 1919, voor Iddergem vanaf 1920.

het legeropperbevel passen zich aan deze nieuwe situatie aan. Naast het *Okkupationsgebiet* of gouvernement-generaal wordt een *Sperrgebiet* afgebakend, gevormd door de zones achter het IJzerfront (*Operationsgebiet*), langs de Belgische kust (*Marinegebiet*) en langs de Nederlandse grens (*Grenzgebiet*). Hier zwaait het Duitse leger de plak en wordt de burgerbevolking enkel geduld in zoverre zij dienstig is voor het leger. In het gouvernement-generaal blijven de bestaande instellingen fungeren, weliswaar onder toezicht van de bezettende overheid en met name de gouverneur-generaal, maar de invloed van de legerleiding is er – zeker in de eerste oorlogsjaren – minimaal, zo niet onbestaande. Een gegeven dat van onnoemelijk belang zal blijken.

Tussen beide zones in strekt zich het zogenaamde *Etappengebiet* uit. Deze nauwelijks te vertalen term gaat in oorsprong terug op het Franse woord *étape* voor ‘pleisterplaats’. Onder *Etappengebiet* moet men dan ook een rust-, verzorgings- en bevoorradingszone begrijpen, gelegen achter het front en in wezen onder militair gezag. Het in Vlaanderen gelegerde *IV. Armee* onder bevel van *Oberbefehlshaber* hertog Albrecht von Württemberg bezet het front van de Belgische kust tot Armentières in Frankrijk. Bij dit *IV. Armee* met militair hoofdkwartier in Tielt hoort een *Etappengebiet*, dat zich uitstrekt over Oost-Vlaanderen en het oostelijk deel van West-Vlaanderen. Het bestuur ervan, de *Etappen-Inspektion*, wordt gekazerneerd in Gent en is in functie vanaf 12 oktober 1914. Dit *Etappengebiet* is verder onderverdeeld in 13 à 14 *Etappenkommandanturen* waaronder Aalst en Geraardsbergen.²⁰ De *Etappenkommandantur* Sint-Niklaas wordt op 24 juli 1916 overgeheveld van het *Etappengebiet* naar het gouvernement-generaal.

Wij gaven reeds aan dat het kanton Ninove verdeeld wordt over de *Kommandanturen* van Aalst en Geraardsbergen. Onder deze laatste vallen alle gemeenten op de rechteroever van de Dender plus Appelter-

20 Een goed beeld van de structuur en organisatie van het *Etappengebiet* geeft VANDENBOGAERDE Sebastiaan, *Een kijk op de administratief-rechterlijke organisatie van het Etappengebied tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Gent, UGent (onuitgegeven scriptie Faculteit Rechtsgeleerdheid - master in de rechten), 2010, VII-161-XXVI p. De focus ligt wel op het Kortrijkse. Een blijkbaar uniek document, getiteld *Etappen-Inspektion der 4. Armee : Stand am 18. März 1917*, maakt melding van 14 *Etappen-Kommandanturen* waaronder Aalst en Geraardsbergen. In extenso gepubliceerd in DE MEESTER, *Structuur en werking*, p. 21-47. Op p. 47-50 geeft de auteur een aantal in het document aangebrachte wijzigingen. MEERT, *Aalst 1914-1918 : het leven in een stad*, p. 365 neemt de lijst van *Kommandanturen* over, zonder bronvermelding en met weglating van de datering. DE RO, *De ‘Schwartz’ dagen van Geraardsbergen*, p. 357, noot 493 zou de indruk kunnen wekken dat Brakel tot 23 augustus 1916 ook een *Etappenkommandantur* was. Brakel was slechts een *Ortskommandantur* zoals correct aangegeven op p. 33. Ook voor het bestaan van een *Etappenkommandantur* Zottegem vinden wij geen bewijs terug. Volgens MEERT, *Aalst 1914-1918 : het leven in een stad*, p. 87 en 366 zou die bestaan hebben tussen 17 oktober 1917 en 10 mei 1918.

re-Eichem en Aspelare. In alfabetische volgorde: Appelterre-Eichem, Aspelare, Denderwindeke, Lieferinge, Meerbeke, Neigem en Pollare. De andere Ninoofse deelgemeenten op de linkeroever van de Dender (Nederhasselt, Ninove (stad), Okegem en Outer), plus Denderhoutem, Denderleeuw en Iddergem, ressorteren onder de Aalsterse *Kommandantur*. Elke *Kommandantur* is onderdeeld in *Etappenstationen* onder het bevel van een *Ortskommandant*.²¹ Over aantal en plaats van deze *Ortskommandanturen* binnen het kanton Ninove zijn geen gegevens gevonden. Tenslotte vermelden we nog dat er binnen de *Kommandanturen* Aalst en Geraardsbergen drie posten van de *Feldgendarmerie* zijn: Aalst en Geraardsbergen zelf én Ninove. Elke post telt een *Obergendarm*, een *Unteroffizier* en een *Gefreiter*.²²

Binnen het *Etappengebiet* blijft het 'Belgische' bestuurlijke apparaat in functie. Op het lokale vlak blijven gemeenteraden en colleges van burgemeesters en schepenen vergaderen, overleden burgemeesters worden 'dienstdoend' vervangen, gemeentepersoneel wordt ontslagen en benoemd, ... maar het is overduidelijk dat het werkelijke gezag bij de *Etappen-Inspektion* in Gent en bij de plaatselijke *Kommandanturen* in Aalst, Geraardsbergen en elders ligt. Zo is het veelbetekend dat een om de haverklap terugkerend agendapunt op de gemeenteraden gaat over het weer maar eens aangaan van een nieuwe lening om de noodlijdende bevolking te ondersteunen, om door de Duitser opgelegde boeten te betalen, om de drukkosten te betalen van door de bezetter opgehangen tekststafiches, ... Naarmate de militaristische en autoritaire greep van de Duitse legerleiding op het hele keizerrijk toeneemt, voelt men dit des te meer in dit *Etappengebiet*, waar geen enkele rem staat op een hard ingrijpen van de legerleiding. Dit zal zich vooral laten voelen bij de massale deportatie van grote delen van de actieve, mannelijke bevolking vanaf oktober 1916.

Werving van arbeidskrachten vóór oktober 1916 en voorbereiding van de massale opëisingen

De massale mobilisatie van soldaten veroorzaakt vrij vlug een tekort aan arbeiders in de Duitse industrie. Om het tekort aan arbeiders te verhelpen, kijken de Duitse regering en de bezettende overheid in het gouvernement-generaal naar het *Menschenbassin Belgien*. Met deze woorden verwijst Carl Duisberg, algemeen directeur van Bayer, tijdens

21 VANDENBOGAERDE, *Etappengebiet tijdens de Eerste Wereldoorlog*, p. 235.

22 DE MEESTER, *Structuur en werking*, p. 43 en 68.

een gesprek met de Pruisische minister van oorlog op 16 september 1916 naar het enorme potentieel aan ervaren arbeiders in de Belgische industriebekkens.²³ Aanvankelijk rekent men vooral op vrijwillige rekrutering van arbeiders, maar het succes blijft ondermaats. Tussen einde juli 1915 en einde september 1916 vertrekken slechts 27.725 Belgische arbeiders richting Duitsland²⁴ en dat terwijl men het op 2 maart 1916 tijdens een vergadering op het Duitse ministerie van Oorlog heeft over een ‘nood’ aan 300.000 à 400.000 man.²⁵ Deze cijfers slaan enkel op het gouvernement-generaal want in het *Etappengebiet* is het werven van vrijwilligers verboden.

In dit *Etappengebiet* stellen zich in de loop van 1916 voor de Duitsers totaal andere noden die direct verband houden met een personeelswissel in de hoogste legerleiding. Vanaf 29 augustus 1916 wordt de *Oberste Heeresleitung* (OHL) gevormd door het duo Paul von Hindenburg (1847-1934) en Erich Ludendorff (1865-1937).²⁶ Het jaar 1916 wordt immers gekenmerkt door een diepe crisis in de hoogste Duitse legerleiding. In augustus/september 1916 wordt duidelijk dat het Duitse offensief tegen de fortengordel rond Verdun een maat voor niets is geworden. De slag aan de Somme (juni/juli-november 1916) resulteert dan weer in een nauwelijks noemenswaardig verloop van de frontlijn, maar bewijst overduidelijk het overwicht van de Entente inzake personeel en materieel. In de herfst van 1916 besluiten Hindenburg en Ludendorff dan ook tot een strategische terugtrekking op een nieuw te bouwen verdedigingslinie die het front met liefst 50 km zal verkorten.

Deze *Siegfriedstellung*, door de Engelsen niet toevallig omgedoopt tot ‘Hindenburgline’, zou zich over een lengte van 150 km en een diepte van 25 km uitstrekken van Arras over Saint-Quentin tot in de buurt van Soissons/Reims. Binnen een strook van 10 tot 15 km breed wordt de ganse burgerbevolking op transport gezet richting Duitsland – naar schatting zo’n 126.000 mensen – terwijl op het terrein alles met de grond wordt gelijk gemaakt. Deze tactiek van de verschroeiide aarde veronderstelt niet alleen het wegslepen naar het hinterland van alles wat

23 Jens Thiel kiest deze woorden ook als titel voor zijn doctoraat aan de Humboldt-Universität in Berlijn (2003). Zijn fundamentele studie wordt vier jaar later uitgegeven: THIEL Jens, *Menschenbassin Belgien : Anwerbung, Deportation und Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg*, (*Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte*, N. F. 20), Essen, Klartext, 2007, 426 p.

24 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 72.

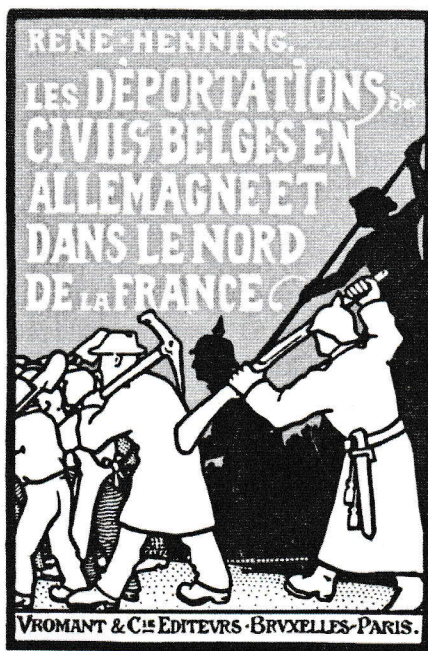
25 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 81.

26 *Oberste Heeresleitung* in: *Lexicon Erster Weltkrieg*; http://www.lexikon-erster-weltkrieg.de/Oberste_Heeresleitung (laatst geconsulteerd op 29 augustus 2016). Over de consequenties voor de deportaties handelt THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p.103-109.

nog bruikbaar is (voorraden, spoorweginfrastructuur en spoorwegen, van hele rijen bunkers, loopgraven en schuilplaatsen. Voor dit alles zijn grote hoeveelheden ijzer, staal, hout, ... nodig. Naar schatting wordt hierbij minstens 100.000 man ingezet, een aantal dat na het evacueren van de burgerbevolking onmogelijk ter plaatse te rekruteren valt.

Enkele honderdduizenden arbeiders voor de Duitse industrie, vele tienduizenden voor de aanleg van de Hindenburglijn. Enorme aantallen, maar Hindenburg en Ludendorff beginnen niet onvoorbereid aan hun opdracht. Het Belgische gouvernement-generaal heeft een tegenhanger in het gouvernement-generaal Warschau, maar ook het *Etappen-gebiet* heeft een Oost-Europees spiegelbeeld. Grote delen van het huidige Litouwen en Letland én de noordelijke grensgebieden van het huidige Polen en Wit-Rusland vallen onder het rechtstreeks bevel van de *Oberbefehlshaber Ost* en worden kortweg *Ober Ost* genoemd. Vóór hun benoeming tot *Oberste Heeresleitung* einde augustus 1916 zwaait het duo Hindenburg-Ludendorff daar de plak. Zij voeren er een bikkelharde 'rekrutering' van arbeidskrachten door. Zo vaardigen zij op 6 juni 1916 een verordening uit waarbij de ganse mannelijke bevolking tot hand- en spandiensten kan worden opgeroepen. Vrouwen kunnen tot lichtere arbeid worden verplicht. 'Werkweigeraars' kunnen veroordeeld worden tot een geldboete van 10.000 mark of een gevangenisstraf van 5 jaar.²⁷ De parallel met

Op de cover van zijn in 1919 gepubliceerde *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France* laat René Henning in een voor die jaren typische stijl de jacht van de Duitse bezetter op Belgische werkkrachten illustreren. Op de achtergrond stelt de Belgische Maagd zich al wrekend op.

27 WESTERHOFF, *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg*, p. 147.

de maatregelen die volgen in het Belgische *Etappengebiet*, zal opvallend zijn. De benoeming van Hindenburg tot *Chef des Generalstab* en van Ludendorff tot *Erster Generalquartiermeister* is een keerpunt voor Duitsland én het bezette België. Binnen het *Etappengebiet* waar het leger de plak zwaait, is dit meteen duidelijk, maar Duitsland zelf glijdt langzamerhand af naar een militaire dictatuur en dat heeft zijn gevolgen voor het gouvernement-generaal België.

In bezet Frankrijk bereiken de dwangmaatregelen een eerste hoogtepunt met Pasen 1916 (23 april). In de regio Rijsel-Roubaix-Tourcoing worden bij *razzia's* minstens 20.000 burgers opgepakt, waaronder vele vrouwen en kinderen die tijdens de oogst worden tewerkgesteld. Sommigen in de omgeving, maar anderen ook verder verwijderd. De *razzia's* zijn slecht voorbereid, verlopen chaotisch en met een totale willekeur. Zo worden 'stadsvrouwen' zonder enige ervaring met landbouwwerk het platteland opgestuurd.²⁸ In haar dagboek maakt Virginie Loveling sporadisch melding van opgeëisten in het Gentse.²⁹ Voorlopig blijven dit speldenprikken in vergelijking met wat op komst is.

Vanaf de lente van 1915 oefenen de Duitse industriëlen toenemende druk uit op de besluitvorming. Op 15 mei 1915 resulteert dit in een eerste *Verordnung gegen die Arbeitsscheu*. Wie als werkloze een tegemoetkoming krijgt en ongemotiveerd de hem toegewezen arbeid weigert, kan een gevangenisstraf van zes maand oplopen. Verdere, verscherpte maatregelen volgen in augustus 1915.³⁰ De toekomst zal leren dat 'arbeidsschuw' voor de Duitsers niet alleen werkloos betekent. Het volstaat om de 'aangeboden' Duitse arbeid te weigeren om onder deze verordening te vallen. Exact een jaar later, op 15 mei 1916, volgt een tweede *Verordnung gegen die Arbeitsscheu*. 'Werkweigeraars' kunnen vanaf nu niet alleen tot een gevangenisstraf in België worden veroordeeld, maar ook tot *Abschiebung zur Arbeit*, m.a.w. tot deportatie buiten de landsgrenzen. De juridische basis is gelegd voor de dwangmaatregelen tegen Belgische arbeiders in de herfst van 1916.³¹ Deze tweede verordening mist haar effect niet. Van de 27.739 Belgische arbeiders die tot 30 september 1916 'vrijwillig' richting Duitsland vertrekken, doen er dat 12.032 tussen begin mei en eind september 1916³², m.a.w. bij het van kracht worden van de tweede verordening.

28 BECKER, *Oubliés de la Grande Guerre*, p. 68-77.

29 LOVELING, *Oorlogsdagboeken*, p. 280-281 (notitie van 14 augustus 1916) en p. 297-298 (2 oktober 1916).

30 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 75.

31 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 85.

32 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 88.

In 1915 kan het stadsbestuur van Aalst nog de aanleg van het stadspark opstarten in een poging de werklozen enige bijstand te verlenen. In mei 1916 maakt de Duitse bezetter als voorbereiding van de opeisingen dergelijke initiatieven onmogelijk. (verzameling Stadsarchief Aalst)

Tegelijkertijd maakt de bezetter het de openbare besturen moeilijk om zelf de werklozen aan werk te helpen. In 1915 kan men in Aalst nog starten met de aanleg van het stadspark in de Osbroek. Een idee dat eigenlijk al van 1857 dateert, maar nu neemt schepen Desiré De Wolf het initiatief voor de realisatie. Hij wil zo de talrijke werkloze arbeiders aan een job helpen. Het park is op 29 maart 1916 klaar.³³ Niks te vroeg, want een besluit van 2 mei 1916 verbiedt gemeente- en provinciebesturen openbare werken te laten uitvoeren door werklozen, zonder uitdrukkelijke toestemming van de Duitse bezetter.³⁴ Ook in Ninove laat het stadsbestuur in de zomer van 1915 de werklozen allerlei verbeteringswerken uitvoeren aan straten en buurtwegen. Zo wordt onder meer de baan Ninove-Pollare opnieuw geplaveid en worden verbeteringswerken uitgevoerd aan Herlinckhove (in 1980 omgedoopt tot Gentsestraat³⁵), de Meerbekebaan en de Savooistraat.³⁶

33 MEERT, *Aalst 1914-1918 : het leven in een stad*, p. 161; *Tussen gemeenschap en geweld*, p. 84-85.

34 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. XII, 94-95 en 191-192 en THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 85.

35 Besluit van de Gemeenteraad van de stad Ninove van 17 januari 1980. Met dank aan mevrouw Sofie Neuckermans die ons dit besluit bezorgde.

36 RAES, *Ninove 1914-1918 : weggevoerd om te arbeiden*, p. 4-7.

In de komende maanden volgen de onheilspellende maatregelen elkaar op. Einde mei vraagt gouverneur-generaal von Bissing het ministerie van oorlog de nodige voorbereidingen te treffen om de Belgische *Ab-schüblinge* op te vangen. Deze 'uitgewezenen' zijn een Duits eufemisme voor gedeporteerden. Op 20 juli antwoordt het ministerie dat het kamp van Holzminden voorbereid is. Op 1 augustus meldt von Bissing dat de *Verordnung gegen die Arbeitsscheu* van 15 mei 1916 nu met alle kracht zal worden toegepast.³⁷ Toch blijft de periode midden mei tot einde augustus 1916 nog een periode van relatieve rust omdat de gematigde opstelling van het gouvernement-generaal en de *Zivilverwaltung* enerzijds en de harde lijn van het *Kriegsministerium* anderzijds elkaar in evenwicht houden. Met de komst van Hindenburg en Ludendorff op het militaire hoofdkwartier slaat de balans helemaal door.

Op 5 en 16 september 1916 ontmoeten deze hardliners de reeds ver-noemde Duisberg en een rist andere Duitse industriëlen. Deze stellen een aanzienlijke stijging van de wapenproductie in het vooruitzicht als zij maar voldoende arbeiders krijgen. Duisberg heeft het dan over het *Menschenbassin Belgien* met volgens hem 500.000 à 700.000 werklozen. Volgens collega Rathenau kan men in Polen tussen de 100.000 en 200.000 arbeiders rekruteren. Dit alles moet Ludendorff als muziek in de oren klinken. Een oorlog is in zijn ogen niet alleen een militair gebeuren, maar ook een economisch vraagstuk. Alle economische en maatschappelijke krachten moeten ten dienste van de oorlog staan, humanitaire en volkenrechtelijke overwegingen mogen het einddoel niet in de weg staan. Twee decennia later zal Ludendorff *Der totale Krieg* publiceren (München 1935). Hij trekt hierin zijn lessen uit de eerste wereldoorlog. Met Goebbels zullen deze woorden een sinistere en huiveringwekkende bijklank krijgen.³⁸ Voorlopig beperkt Ludendorff zich tot de publicatie op 3 oktober 1916 van een *Verordnung* betreffend die *Einschränkung der öffentlichen Unterstützungslasten und die Beseitigung allgemeiner Notstände*. Een rondschriften van diezelfde dag aan de *Etappen-Inspektionen* onthult wat men in werkelijkheid bedoelt met de beperking van de openbare onderstand en het verhelpen van noodsituaties. De 'opgeroepen' burgers uit *Operationsgebiet* en *Etappengebiet* worden ondergebracht in *Zivil Arbeiter Bataillonen*.³⁹ Elk ZAB zal bestaan uit vier compagnieën van 500 man en bewaakt worden door een *Landsturm-Kompanie*. Elke opgeëiste draagt op de linkerborstzijde van zijn burgerkleding het batal-

37 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 86.

38 WESTERHOFF, *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg*, p. 187-188.

39 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 123-124.

jonnummer en zijn volgnummer binnen het bataljon, wat het vluchten moet bemoeilijken. Daarnaast dragen de Belgen op de rechterarm een 10 cm brede, gele band om hun nationaliteit aan te duiden. De Franse ZAB'ers dragen een rode band en de Russische een groene.⁴⁰ Alles is nu op scherp gesteld. Het 'juridische' kader is klaar. De praktische voorbereidingen zijn getroffen. De mensenjacht kan beginnen.

Eerste massale opeisingsgolf (oktober 1916)

Volgens een getuige die Passelecq hierover inlicht, beveelt de *Kommandantur* van Aalst alle werklozen uit Ninove, Okegem en Denderleeuw zich op 16 oktober 1916 aan te bieden in de Pupillenschool te Aalst. Een gelijkaardig bevel had op 12 oktober 1916 alle 'dienstplichtigen' van Aalst al opgeroepen zich 's anderendaags te melden. Na een dubbele selectie blijven er van de 1.700 mannen tussen 18 en 35 jaar, die op het appel verschijnen, uiteindelijk 1.000 over. Hen wordt verteld dat zij werken zullen uitvoeren aan de spoorlijnen. Op 16 oktober moeten zij zich – net zoals hun lotgenoten uit het kanton Ninove – aanmelden aan de Pupillenschool. Volgens onze Aalsterse getuige bieden er zich uiteindelijk slechts 500 à 600 effectief aan. Na het terugsturen van de gehuwde mannen worden zo'n 400 man op transport gesteld. Zij moeten een plunjezak meebrengen met kleding, eet- en slaapgerief ... en geld, indien zij hierover beschikken.

De getuige van Passelecq meldt ook dat de burgemeesters de *Kommandantur* lieten weten dat de werklozen zich onmogelijk van dit alles kunnen voorzien, zelfs niet voor de 200 fr. die elke gemeente uit de gemeentekas ter beschikking moet stellen voor het aankopen en samenstellen van deze plunjezakken.⁴¹ In Appelsterre-Eichem besluit de gemeenteraad daarom een lening af te sluiten van 2.350 frank "om de verplichte onderhoudskosten aan de opgeëischte werklozen te bekosten".⁴² Idem in Aspelare dat op 20 oktober 1916 besluit aan de 35 opgeëisten elk 75 frank uit de gemeentekas te geven.⁴³

Op 16 en 17 oktober 1916 worden 151 mannen uit Ninove, 56 mannen uit Denderhoutem, 36 mannen uit Outer, 13 mannen uit Okegem en 8 mannen uit Nederhasselt in de Pupillenschool van Aalst goedge-

40 Vanaf 3 januari 1917 wordt het systeem van de gekleurde armbanden afgeschaft en vervangen door identificatieplaatjes met cijfers, die op het hoofddekseel te bevestigen waren. (POTS, *Denderhoutem & 'den Grooten Oorlog'*, p. 102).

41 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 27-28 en 30; ID., *Déportation et travail forcé*, p. 380.

42 Verslag gemeenteraad Appelsterre-Eichem d.d. 20 oktober 1916.

43 Verslag gemeenteraad Aspelare d.d. 20 oktober 1916.

keurd voor verplichte arbeid en weggevoerd. Enkel uit Iddergem wordt niemand weggevoerd. De mannen uit Ninove blijken vooral afkomstig uit de 19de-eeuwse fabrieksarbeiderswijken van de stad (Pamelstraat, Geraardsbergsestraat, Preulegem, ...), maar daar gaan we verder in dit artikel dieper op in. Voor de hele *Kommandantur* Aalst wordt het aantal opgepakte jongemannen – alleen al op 16 en 17 oktober 1916 - op zo'n 600 geschat.

In de *Kommandantur* Geraardsbergen vinden de eerste opeisingen plaats op 20 en 21 oktober. De opgeroepen mannen moeten zich aanmelden op de speelplaats van het Sint-Catharinacollege. Indien ze zich niet aanbieden - wat zo is voor de overgrote meerderheid - lopen ze kans op een geldboete van 10.000 mark en 3 jaar hechtenis. Maar liefst 51 mannen uit Appelterre-Eichem, 35 mannen uit Aspelare, 58 mannen uit Denderwindeke, 14 mannen uit Lieferinge, 82 mannen uit Meerbeke, 11 mannen uit Neigem en 20 mannen uit Pollare worden vastgehouden en onder begeleiding van Duitse soldaten in kolonne naar het station van Geraardsbergen gebracht. In sommige families slaan de opeisingen bijzonder hard toe: bij de familie Pappaert uit Meerbeke worden de twee broers Joseph en François op die bewuste 21 oktober opgeëist. Hun oudere broer Alphonse zal hetzelfde lot ondergaan in december 1916. Ook bij de Ninoofse familie Bastien worden drie zonen opgeëist: Louis en Theophiel op 16 oktober, hun jongere broer Victor amper twee weken later, op 2 november.

De in oktober 1916 opgeëiste mannen uit de *Kommandantur* Aalst worden allen naar het Franse departement Nord (59) gedeporteerd en komen terecht in onder meer Le Cateau-Cambrésis en Bohain-en-Vermandois. In de *Kommandantur* Geraardsbergen daarentegen worden de opgeëiste mannen naar het bosrijke Meurthe-et-Moselle (54) gedeporteerd. Zij worden overgebracht naar werkkampen in de buurt van Conflans, Joeuf, Labry, Batilly, Briey, Homécourt, Mars-la-Tour, Onville, Valleroy, ...

Pastoor Van Liefferinge van Denderwindeke brengt het relaas van de eerste opeisingsgolf in zijn oorlogsverslag uit 1919: "De eerste opeïsching geschiedde (...) ter gelegenheid eener controle op de markt-plaats. Om de mannen min schrik in te boezemen voor de wegvoering naar Duitschland, kwam herr Swartz, oberluitenant der commandantuur van Geeraardsbergen, die aldaar gansch den tijd der bezetting, zoo meesterlijk de rol van echten dwingeland en doortrapten uitbuitter heeft gespeeld, zelf naar Denderwindeke, om de mannen verlok-kende werkvoorwaarden te voorspiegelen en hen een bekoorlijk ver-

ETAPPEN-KOMMANDANTUR Geeraardsbergen, November 1916.
(Grammont)

Gemeinde .....

Gestellungsbefehl

Herrn

Merckaert Cyriel

Sie werden hierdurch aufgefordert, am 11 1916 um Uhr mittags

in **Geeraardsbergen, Kaai, Jongenschool** Zu erscheinen.

Folgende Gegenstände sind mitzubringen :

1 Mütze	1 Mantel
1 Halstuch	1 Paar Tuchhandschuhe
1 Rock	1 wasserdichter Umhang
1 Hose	(Zeltbahn) oder Mantel möglich mit Kapuze
1 Paar Schuhe oder Stiefel	1 Handtuch
2 Hemden	1 Essnapf
2 Paar Strümpfe	1 Löffel, Messer u. Gabel
2 Unterhosen	2 Schlafdecken.

Geld darf mitgebracht werden.

Nichtbefolgung dieses befehls wird gemäss der Verordnung des Generalquartiermeisters vom 3. 10. 16 mit Gefängnis bis zu drei Jahren und mit Geldstrafe bis zu 10.000 M. oder einer dieser Strafen bestraft. — Ausserdem wird zwangsweise Vorführung verfügt werden.

Der Etappen-Kommandant
BARNEWITZ
Oberstleutnant.

Vertaling.

U wordt hiermede verzocht ..... den November 1916

om uren middags in **Geeraardsbergen, Kaai, Jongensschool**

te verschijnen en het volgende mede te brengen :

1 hoofdeksel	1 mantel (overtrak)
1 haladoek	1 paar laken handschoenen
1 vest	1 waterdichten mantel , zoo mogelijk met kap
1 broek	(als regenmantel te gebruiken)
1 paar schoenen of botten	1 handdoek
2 hemden	1 eetschotel
2 paar kousen	1 lepel, mes en vork
2 onderbroeken	2 slaapdekens

Geld mag mede gebracht worden.

Niet navolging van dit bevel zal, volgens de verordening van den General-quartiermeister van 3. 10. 16. met gevangenis tot 3 jaren en met geldstraf tot 10.000 Mk. gestraft worden. Bovendien zullen ook de tegenwerkers dwangswijze weggevoerd worden.

Oproepingsbevel van Cyriel Merckaert (Moerbeke, 1892-1961)
(BRUSSEL. DG Oorlogsslachtoffers, Dossier nr. vc 152999: Dossier Cyriel Merckaert)

blijf in Deutschland af te malen. Niets zou hen ginds ontbreken: noch kost, noch bezoldiging voor den arbeid, noch behoorlijk onderkomen, noch zelfs verlofdagen. Doch, daar iedereen de reeds gekende valscheheid der Duitschers mistrouwde, en daar de vaderlandsliefde bij ons volk hooger stond dan welkdanige begoochelende belofte, liet niemand zich beetnemen. Niemand trad de voorstellen bij. Dientengevolge werd op bevel van den Oberluitenant Swartz een aantal mannen uitgekijpt met bevel van zich 's anderendaags, onder geleide van den veldwachter der Gemeente, naar Geeraardsbergen te gaan aanbieden om er een geneeskundig onderzoek te onderstaan. Geen man bood zich aan. Daarop kwam er een afdeling van omtrent 50 soldaten om, kost wat kost, het geeischte aantal mannen te bemachtigen. Ditmaal gold het eene echte menschenjacht. De mannen werden zonder onderscheid vastgegrepen waar ook zij ze ontmoetten of ontdekten. (...) Om zijnen toorn over die eerste mislukte opeisiging bot te vieren, strafte de Oberluitenant de gansche bevolking. Van 1 november tot den feestdag van Paschen daaropvolgende was van 5u 's morgens tot 5u 's avonds alle verkeer buitenshuis verboden, op straf van groote geldboeten die streng en stipt werden toegepast." De razzia op de markt van Denderwindeke wordt alleszins bevestigd in een getuigenis van August De Coninck (Denderwindeke, 1887-1960). Deze inwoner van het gehucht Rendestede kan aan de Duitsers ontkomen door zich te verstoppen in de kelders van de voormalige proosdij van Vicoigne, gelegen naast de parochiekerk en in die dagen de woning van de familie Thibaut.⁴⁴

Voor de gemeenten van het kanton Ninove komen we voor de maand oktober 1916 aan 279 opeisingen voor de gemeenten die tot de *Kommandantur* Geraardsbergen behoren en 328 opeisingen voor de gemeenten die onder de *Kommandantur* Aalst vallen. Voor het volledige kanton Ninove gaat het dus om minstens 607 opgeëisten tijdens de hele maand oktober 1916.

Tweede massale opeisingsgolf (november 1916)

In november 1916 wordt de Denderstreek getroffen door een nieuwe opeisingsgolf. Heel wat jongemannen proberen zich te verschansen bij vrienden of familie en in kloosters en abdijen, waaronder de abdij van Affligem. Ook de Benedictinessen van Hunnegem (Geraardsbergen) helpen jongemannen onderduiken. Zo schrijft de prioeres van Hunnegem in haar oorlogsverslag aan het bisdom over die periode: "De mannen worden opnieuw opgeëischt. Velen onder hen komen zich verbergen in

⁴⁴ Getuigenis mondeling overgeleverd via zijn nicht Lea Merckx (Denderwindeke, 1926).

de grot van den H. Benedictus in den hof van het klooster, op den toren, onder de daken. Zij verblijven er dag en nacht en worden niet ontdekt. Het klooster verschaft hun het onontbeerlijke.” Anderen proberen dan weer het *Etappengebied* te verlaten en de grens met de huidige provincie Vlaams-Brabant over te steken waar de Duitse bezetter geen massale opeisingen verricht. Maar de bezetter is niet bereid een oogje dicht te knijpen. Zo wordt Louis Van Droogenbroeck uit Meerbeke, amper 22 jaar, door een Duitse wacht doodgeschoten wanneer hij in de buurt van Neigembos de grens met Brabant probeert over te steken.⁴⁵

Globaal kan gesteld worden dat de tweede opeisingsgolf meer gespreid over de hele maand november 1916 plaatsvindt. Zo worden op Allerzielen 1916 in de stad Ninove 187 mannen opgeëist. Op 28 november 1916 houdt de Duitse bezetter nogmaals 21 Ninoofse jongemannen aan. Het totale aantal opgeëiste mannen in de stad Ninove voor de volledige maand november 1916 bedraagt 212. Ook de andere gemeentes uit de *Kommandantur* Aalst worden gevisieerd tijdens de tweede opeisingsgolf: in Denderleeuw volgen 68 arrestaties, in Denderhoutem 57, waarvan vier jongemannen zullen omkomen. In Iddergem worden 2 mannen opgepakt, in Nederhasselt 18, in Okegem 1 en in Outer 33.

De mannen die in november 1916 worden opgepakt in de *Kommandantur* Aalst, worden niet langer naar het Noord-Franse departement Nord (59) gevoerd, maar wel naar de departementen Meurthe-et-Moselle (54) en Meuse (55). De werkkampen bevinden zich in Romagne⁴⁶, Onville, Bayonville, ...

De tweede opeisingsgolf in de *Kommandantur* Geraardsbergen verloopt in tegenstelling tot die binnen de *Kommandantur* Aalst eerder geconcentreerd en doet zich vooral voor tijdens de laatste week van november 1916. Denderwindeke komt als eerste gemeente aan de beurt: op 23 november 1916 wordt de gemeente opnieuw zwaar getroffen: niet minder dan 91 mannen worden er opgepakt. Op 28 november worden in Meerbeke 2 mannen opgeëist. Op 29 november 1916 worden 9 mannen opgepakt in Aspelare en 20 mannen in Appelterre-Eichem. Nu blijven de gemeenten Lieferinge, Neigem en Pollare buiten schot. Hoe vallen de verschillen tussen beide *Kommandanturen* tijdens de tweede opeisingsgolf te verklaren? Zou dit er kunnen op wijzen dat de *Kommandanturen* ruime vrijheid kregen in de praktische organisatie van de opeisingen?

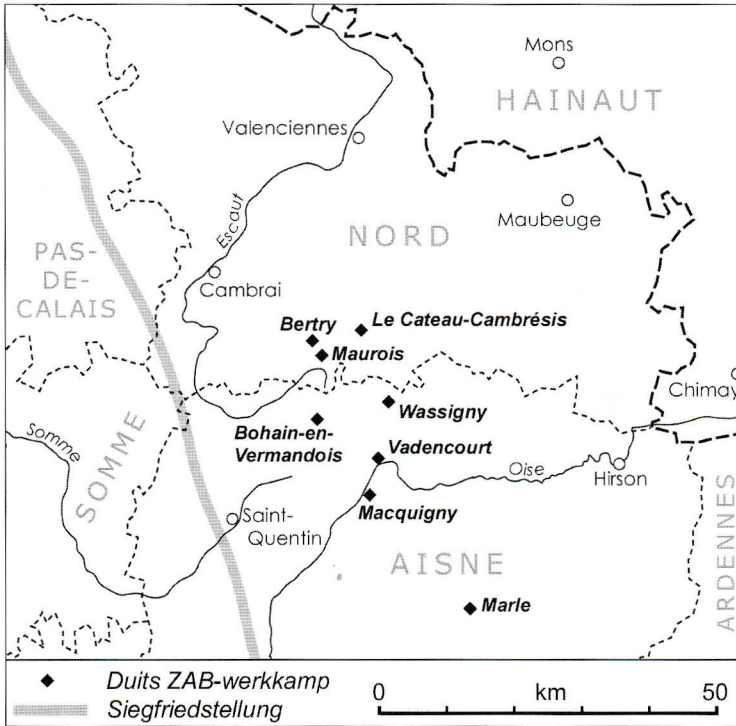
45 Oorlogsverslag pastoor Meerbeke.

46 De overzichtslijsten vermelden meestal Romagne. Volgens verklaringen van dhr. Roger Martinois (Meurthe-et-Moselle, Frankrijk) was er zowel in Romagne-sous-Côtes als in Romagne-sous-Montfaucon een ZAB-kamp met Belgische gevangenen.

In de gemeenten van het kanton Ninove die tot de *Kommandantur* Aalst behoren, worden 391 mannen opgeëist tijdens de hele maand november 1916, in de gemeenten van het kanton Ninove die tot de *Kommandantur* Geraardsbergen behoren, is hun aantal voor de maand november 1916 relatief beperkt tot 122 mannen. Tijdens de hele maand november 1916 worden in het volledige kanton Ninove minstens 513 mannen opgeëist. Het totaal aantal opgeëisten voor de maanden oktober en november 1916 in de veertien gemeentes van het kanton Ninove bedraagt hierdoor 1.120 mannen.

Kampen in de regio's Meurthe-et-Moselle/Meuse en Aisne/Nord waar de aanwezigheid van *Zivil Arbeiter* uit het kanton Ninove bewezen is. In de eerste regio liggen de talloze kampen geklemd tussen de grens met Elzas-Lotharingen (van 1871 tot 1918 deel van het Duitse keizerrijk) en de ontvolkte frontstreek. Dit heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen dat de voormalig opgeëisten na WO I ervan overtuigd waren dat zij in Duitsland hadden gezeten en niet in bezet Noord-Frankrijk. © G. Redant (Herzele-Borsbeke)

Binnen de *Kommandantur* Geraardsbergen worden de opgeëisten, net zoals tijdens de eerste opeisingsgolf van oktober 1916, overgebracht naar het Franse Meurthe-et-Moselle (54). Vaak terugkerende plaatsnamen van werkkampen zijn opnieuw Conflans, Valleroy, Abbéville-lès-Conflans, Pierrepont, Villers, ... In december 1916 roept de burgemeester van Meerbeke de gemeenteraad in hoogdringendheid samen om "den toestand te onderzoeken waarin de gemeente zich bevindt tegenover de opgeëischte werklozen, onderwelke er zijn die 's nachts zijn gevangen zonder voorgaande aanduiding".⁴⁷ De gemeenteraad besluit daarom aan elke noodlijdende opgeëiste "eene som te verlenen in waarde van 50 fr.

47 Verslag gemeenteraad Meerbeke d.d. 13 december 1916.

kleederen".⁴⁸ Ook Ninove gaat eind december 1916 een lening aan bij het Gemeentekrediet om de dekens die de Duitse overheid omwille van de erg harde winter 1916-1917 aan de opgeëisten heeft verschaft, terug te betalen.⁴⁹

Latere opeisingen in de lente en de herfst van 1917

Na de twee opeisinggolven die onze streek teisteren in de herfst van 1916, eisen de Duitsers ook in de oorlogsjaren 1917 en 1918 nog regelmatig mannen op. Daarbij zal het gelukkig niet meer komen tot de massale, hardhandige opeisingen van het najaar van 1916. Uit ons onderzoek blijkt dat er in 1917 en 1918 driemaal meer opeisingen gebeuren in de *Kommandantur* Geraardsbergen. Binnen de *Kommandantur* Aalst worden de twee laatste oorlogsjaren nog 32 mannen opgeëist, tegenover 113 mannen in de *Kommandantur* Geraardsbergen. Enkele grotere opeisingfacties vinden plaats in Meerbeke op 22 mei 1917 waarbij 19 mannen worden opgepakt. Ook in december 1917 worden nog in Denderwindeke 12, in Meerbeke 13 en in Pollare 18 mannen opgeëist. Toch zijn deze cijfers te gering om ze als een volwaardige derde opeisinggolf te beschouwen.

In de *Kommandantur* Geraardsbergen worden de tijdens de twee laatste oorlogsjaren opgeëiste mannen, in tegenstelling tot de eerste en tweede opeisinggolf, overgebracht naar Zuid-West-Vlaanderen. De werkkampen waar zij worden gehuisvest, bevinden zich in Heule, Kortemark, Halluin, Beveren (bij Roeselare), Zwevegem, ... In de *Kommandantur* Aalst daarentegen worden de opgeëiste mannen opnieuw naar Meurthe-et-Moselle (54), Meuse (55) en Nord (59) vervoerd. Hun werkkampen bevinden zich in Le Cateau-Cambrésis, Bohain-en-Vermandois, Verdun, Onville, Bayonville-sur-Mad, Romagne ...

Gelijktijdig met de eerder gespreide opeisingen in de periode maart-mei 1917, keren ook de eerste opgeëisten terug uit Noord-Frankrijk en krijgt België lucht van de mishandelingen die de opgeëisten hebben ondergaan tijdens de barre winter van 1916-1917. Allen getuigen ze van de onmenselijke omstandigheden waarin ze moesten werken, vaak zonder eten en onder het toezicht van Duitse wachten die naast hun geweer ook over een stok beschikten die ze zonder dralen gebruikten om te slaan. Deze getuigenissen zorgen ervoor dat nog meer mannen onderduiken dan voorheen.

48 Idem.

49 Verslag gemeenteraad Ninove d.d. 30 december 1916.

Uit de gemeenteraadsverslagen van de gemeenten in ons onderzoeksgebied blijkt dat Denderhoutem en Denderwindeke in 1917 nieuwe leningen moeten aangaan, onder meer “voor onderstand aan opgeëischte werklieden”. Het Gemeentekrediet wil bepaalde onkosten die te wijten zijn aan de oorlogsomstandigheden, niet langer dekken en dus moeten de gemeentes op zoek naar alternatieve financiering. In maart 1917 leent de gemeente Denderwindeke 5.000 frank bij burgemeester Prosper De Witte. Amper zes maand later, in september, leent de gemeente opnieuw 5.000 frank, nu bij brouwer Frans Van Overstraeten.⁵⁰ Ook Denderhoutem sluit in mei 1917 en juni 1917 tweemaal een lening van 13.000 frank af bij de broers Armand en August Eeman voor “onderstand aan opgeëischte Zivilarbeiters [sic]”.⁵¹ In oktober 1917 wordt een derde lening afgesloten bij de broers Eeman voor 25.000 frank.

In dezelfde maand - oktober 1917 - verandert de bezetter het geweer van schouder en laat het de gemeenten opdraaien voor elke gevluchte opgeëiste en een vrij man als gijzelaar aanhouden. Ook de Gentse Virginie Loveling maakt hiervan melding in haar dagboek van 27 oktober 1917: “*Bekanntmachung*, Zaterdag uitgeplakt. Alle drankhuizen voor Belgische onderdanen worden gesloten. Elke verkoop van sterke dranken wordt verboden. Voor iederen civiel arbeider, die nog op de vlucht gaat, moet de gemeente duizend frank storten, welke zullen terugbetaald worden, indien de ontsnapte zich voor 15 november 1917 in de handen der duitsche overheid bevindt. Zooniet zal de som verbeurd wезen. In iedere gemeente waar een gevluchte civielarbeider gevestigd is, zal een man als gijzelaar aangehouden worden (volgens bestemming der betrokken Kommandantur) indien de voortvluchtige vóór 15 november niet zou weergekomen zijn.”⁵² Op 30 oktober en 2 november 1917 richt ook Oberleutnant Schwartz een brief aan de gemeenten van zijn *Kommandantur*. Hij verplicht elke gemeente in een tijdspanne van enkele dagen een bedrag van 1.000 frank te storten in de kassa van de Kommandantur voor elke voortvluchtige opgeëiste. Het bedrag wordt terugbetaald voor de voortvluchtigen die zich ten laatste op 15 november 1917 “in de handen der Duitse overheid bevindt, zooniet vervalt de som”.⁵³ Appelterre-Eichem krijgt een boete van 7.000 frank voor zeven gevluchte opgeëisten.⁵⁴ Outer moet opdraaien voor 11 opgeëisten en krijgt het bedrag bij elkaar, omdat acht van de negen gemeente-

50 Gemeenteraadsbesluiten Denderwindeke d.d. 15 maart 1917 en 1 september 1917.

51 Verslagen gemeenteraad Denderhoutem d.d. 16 mei 1917, 26 juni 1917 en 24 oktober 1917.

52 LOVELING, *Oorlogsdagboeken*, p. 358-359 (21 oktober 1917).

53 Verslag gemeenteraad Denderwindeke d.d. 3 november 1917.

54 Verslag gemeenteraad Appelterre-Eichem d.d. 2 november 1917.

BEKENDMAKING

Ten einde de verwijderingen uit de Civiel-arbeiders-Bataljonen (Z.A.B.) te voorkomen, dient er bevolen als volgt:

1. Voor iedereen civiel-arbeider die nog op de vlucht is, moet de gemeente 1000 fr. storten, welke terugbetaald zullen worden, indien de vluchteling zich voor 15 November 1917 in de handen der Duitse overheid bevindt; zooniet zal de som ingetrokken worden.
2. Voor iedereen gevluchte civiel-arbeider wordt er uit die gemeente, waar hij gehuisvest is, een man als geesel bepaald volgens bestemming der betrokken Et.-Kdtr. en in het Z. A. B. in kwestie geplaatst, indien de vluchteling vóór 15 November niet zou aangehouden zijn.
3. Alle drankhuizen voor Belgische onderdanen worden gesloten.
4. Elke verkoop van sterke dranken is verboden.

De gemeenten moeten zonder uitstel in 't werk stellen hetgeen noodig blijkt ten einde de vluchtelingen op te sporen en aan te houden. Indien de gewenschte uitslag tot 15 November niet zou bereikt zijn, zullen er strengere maatregelen toegepast worden; in het tegenovergestelde geval mag men zich aan de ophelling van bovenstaande maatregelen verwachten.

Deze maatregelen zijn van af dat zij door plakbrieven ter openbare kennis gebracht zijn, van toepassing.

von **SCHICKFUS,**

General der Infanterie.

HOSTE, N. V.

Deze 'Bekendmaking' van *General der Infanterie* von Schickfuss van de *Etappen-Inspektion* Gent laat einde 1917 weinig aan de verbeelding over.

raadsleden zich engageren 1.375 frank te lenen. Ninove gaat in januari 1918 een lening aan van 40.000 frank voor de 40 ontsnapte Ninoofse ZAB'ers.⁵⁵ Ook in Denderwindeke moet de gemeenteraad aankloppen bij de “bijzondere ingezetenen” van het dorp om “een lening aan de gemeente toe te staan, aan 5 percent per jaar, ten laatste terug te betalen zes maand na het sluiten van de vrede”, zodat de gemeente de boete voor de 21 voortvluchtige opgeëisten kan betalen aan de bezetter. Bovendien moet de gemeente “voor iederen weggelopen (...) een man als gijzelaar te stellen, en de namen der betreffenden (...) tot den 3 Nov. 1917 aan de Kommandantur aangeven. Anders zal de Kommandantur zelf de gijzelaars, die moeten vastgenomen worden, bestemmen”.⁵⁶ Of er gemeenten zijn uit ons onderzoeksgebied die daadwerkelijk gijzelaars hebben aangeduid, hebben we niet kunnen achterhalen. Vast staat wel dat het aantal mannen dat in de loop van november en december 1917 wordt opgeëist, plots stijgt. Terwijl in oktober 1917 geen enkele man wordt opgeëist in het kanton Ninove, stijgt dit in november 1917 tot 7 opeisingen en in december 1917 tot 48 opeisingen! Bovendien kunnen deze 48 opeisingen zo goed als volledig op conto worden geschreven van de *Kommandantur* Geraardsbergen.⁵⁷ In de gemeenten van het kanton Ninove die ressorteren onder de *Kommandantur* Aalst, blijft het aantal opeisingen in de laatste maanden van 1917 status quo.⁵⁸

Opeisingen tijdens de laatste oorlogsmaanden

Op 6 augustus 1918 schrijven 47 Belgische parlementairen een brief aan de markies de Villalobar, ambassadeur van het neutrale Spanje in Brussel. Daarin doen zij het relaas van recente opeisingen, ook in de Denderstreek. Zo doet het *Arbeitsamt* van Geraardsbergen op 15 december 1917 een oproep aan de toekomstige slachtoffers. Men belooft hun een salaris van 6 à 10 fr. per dag, twee verlofdagen om de twee weken en een totale arbeidsduur van acht weken. Wanneer niemand zich vrijwillig aanbiedt, gaan de Duitsers hen in het holst van de nacht oppakken. Wordt de gezochte niet gevonden, dan neemt men een familielid als gijzelaar. De “gedwongen vrijwilligers” (deze omschrijving staat letterlijk zo in de overigens in het Frans opgestelde brief) worden recht-

55 Verslag gemeenteraad Ninove, d.d. 25 januari 1918.

56 Gemeenteraadsbesluit Denderwindeke d.d. 3 november 1917.

57 Van de 48 opeisingen die hebben plaatsgevonden in december 1917, vonden er 13 plaats in Meerbeke, 18 in Pollare, 12 in Denderwindeke en 5 in Appelterre-Eichem (allen Kommandantur G'bergen). Binnen de Kommandantur Aalst werd enkel in Denderleeuw 1 man opgeëist tijdens de volledige maand december 1917.

58 Bijlage 2 bevat een overzicht van het aantal opgeëisten per oorlogsmaand en per gemeente.

staande vervoerd in beestenwagens richting Heule bij Kortrijk, waar zij in de onmiddellijke nabijheid van het front worden tewerkgesteld. Onder hen ook twee zonen van de burgemeester van Geraardsbergen. De 'arbeidsvoorwaarden' worden niet gerespecteerd en wanneer zij na acht weken weigeren opnieuw te vertrekken, worden zij opgepakt en onder dwang opnieuw weggevoerd. Om hieraan te ontsnappen, schrijven enkelen zich in aan de vervlaamste universiteit van Gent, de zogenaamde Von Bissinguniversiteit.⁵⁹

Vergelijkbare verhalen uit het Aalsterse. Begin juni 1918 omsingelen Duitse troepen de gemeenten Meldert, Baardegem en Moorsel, Haaltert en Kerksken. Tijdens de nacht pakt men alle mannen op, ook twee onderpastoors die weliswaar later worden vrijgelaten in Haaltert. Bij deze razzia's vallen drie doden, waaronder een vrouw. Zij valt onder een kogel, bestemd voor een voortvluchtige opgeëiste. Gelijkaardige incidenten met dodelijke afloop doen zich in september 1918 voor in Balem, waar Leon Vanden Berghe wordt neergeschoten wanneer hij zich in een bietenveld verstopt, en in Zottegem, waar de opgepakte Oosterzelenaar Charles Verhoest bij een vluchtpoging dodelijk wordt geraakt.⁶⁰ Een en ander leidt wel tot draconische maatregelen binnen de 52 gemeenten van de *Kommandantur* Aalst, die zowel de regio Aalst als de regio Zottegem omvat. Vanaf zondagmiddag 21 juli 1918 wordt alle postverkeer verboden en worden alle passen ingetrokken. Alle herbergen worden gesloten voor Belgen en een uitgaansverbod wordt ingesteld van 10u 's avonds tot 5u in de morgen. Op zondag gaat dit verbod al in om 4 u in de namiddag.⁶¹

Oberleutnant Sanguinetto, oorspronkelijk gestationeerd in Aalter en Ruiselede, komt als adjudant naar de *Kommandantur* Aalst, maar krijgt er einde december 1917 de leiding en voert een waar schrikbewind in. Uitgaansverbod. Sluiting van alle publieke ontmoetingsplaatsen. Bevel om voortvluchtige opgeëisten neer te schieten. Dit gebeurt effectief wanneer opgeëisten in de loop van 1918 richting station worden gedreven. Een eerste slachtoffer valt op 8 juni 1918, een tweede op 4 augustus 1918.⁶²

In de nacht van 24 op 25 juli 1918 volgen opeisingen in het Zottegemse. 300 à 400 Duitse soldaten vallen Strijpen binnen en gaan door naar Herzele, waar zij om 2u 's nachts aankomen. 67 mannen worden opgepakt. Vandaar trekt men verder naar Ressegem, waar in het kleine

59 PASSELECO, *Déportation et travail forcé*, p. 359-360.

60 [BRUXELLES], Commission d'enquête, *Rapports et documents*. 2. *Rapports sur les déportations*, p. 229.

61 PASSELECO, *Déportation et travail forcé*, p. 360.

62 [BRUXELLES], Commission d'enquête, *Rapports et documents*. 2. *Rapports sur les déportations*, p. 244.

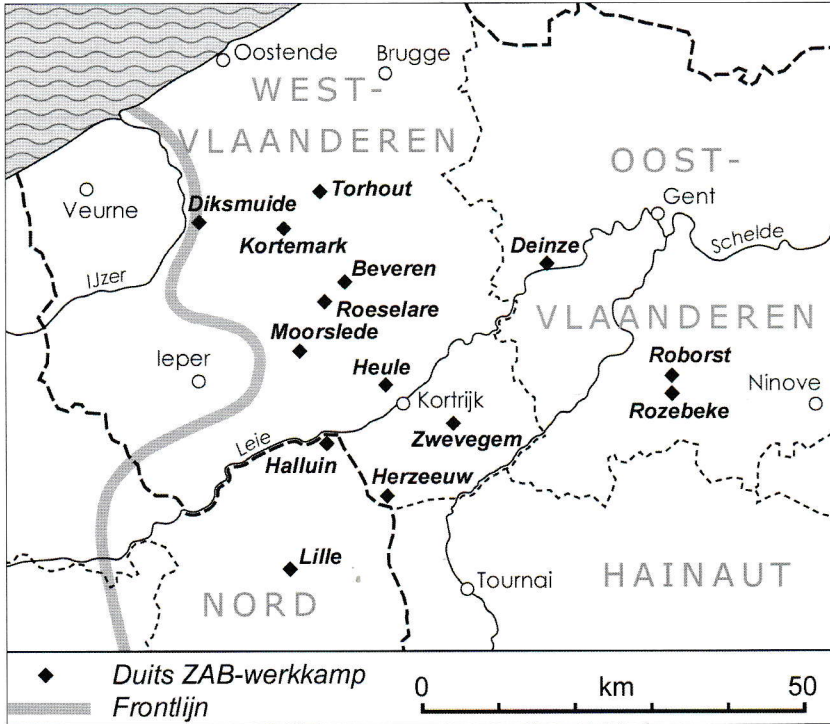
dorp 35 mannen worden opgepakt. Ook Woubrechtgem en Sint-Lievens-Houtem zouden in de klappen gedeeld hebben. Alle opgepakte mannen worden naar Zottegem gebracht.⁶³

Op 10 oktober 1918 doen 21 Belgische senatoren, 26 volksvertegenwoordigers en een bestendig afgevaardigde een oproep aan prins Max von Baden, exact een week voordien aangesteld als (laatste) kanselier van het Duitse keizerrijk. Von Baden wordt als gematigde figuur naar voor geschoven als duidelijk wordt dat een militaire nederlaag onafwendbaar is. Waarschijnlijk hopen de briefschrijvers dan ook op enige clementie van zijn zijde. En opnieuw komt de situatie in Aalst te berde. Op 17 september 1918 heeft de *Kommandantur* Aalst een laatste waarschuwing aan de weerspannige en werkonwillige *Zivil Arbeiter* gegeven. Als zij zich niet aanmelden tegen 30 september 1918, zullen de meest harde maatregelen volgen. Uiteindelijk loopt het niet zo'n vaart, want in de door ons onderzochte gemeenten binnen de *Kommandantur* Aalst wordt na 30 september 1918 nog de tweeënveertigjarige Charles Staels uit Denderleeuw in oktober 1918 op transport gesteld naar Zwevegem en in november 1918 de veertigjarige Karel Matthys, eveneens uit Denderleeuw, overgebracht naar Oostrozebeke. Beiden keren in december 1918 terug naar hun geboortedorp. Verder klagen de briefschrijvers aan dat naarmate het front opschuift naar het oosten, ook het *Etappengebiet* verschuift. Eerst valt Henegouwen onder militair bestuur, recent breidt het *Etappengebiet* zich uit tot voor de poorten van Brussel. Dit heeft tot gevolg dat ondanks de keizerlijke beloften van 1917, de mannelijke burgerbevolking nieuwe slagen moet incasseren.⁶⁴ De laatste opgeëiste in de door ons onderzochte gemeenten binnen de *Kommandantur* Geraardsbergen is de zeventienjarige Robert Van Snick uit Denderwindeke. Hij wordt opgepakt op 1 september 1918, gaat op transport richting Roeselare en keert al op 16 oktober 1918 terug naar huis. Tot oktober 1918 – zelfs na het aanvragen van een wapenstilstand – blijven de Duitsers mensen opeisen in de *Etappengebieten* van de beide Vlaanderen, Henegouwen en Luxemburg. Henning geeft het voorbeeld van Wichelen, waar de bezetter einde oktober 1918 nog burgers opeist terwijl het Duitse leger al richting Schelde wordt teruggedrongen.⁶⁵ Het verschuiven van het front (en dus ook van het *Etappengebiet*) laat zich ook voelen in het naburige Pajottenland. In de laatste oorlogsweken worden een tweehonderdtal Gooikse jongemannen naar Diest en om-

63 PASSELECQ, *Déportation et travail forcé*, p. 361.

64 PASSELECQ, *Déportation et travail forcé*, p. 364.

65 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 75-76.

Wie nog wordt opgepakt in de laatste oorlogsmaanden, belandt niet meer in de Noord-Franse kampen, maar wordt tewerkgesteld achter het (terugtrekkende) front in (West-)Vlaanderen en het naburige Frankrijk. © G. Redant (Herzele-Borsbeke)

streken weggevoerd. Ook in Pepingen worden op 27 oktober 1918 om vijf uur in de ochtend alle jonge mannen opgeëist, maar tegelijkertijd overspoelen ook een hoop gedeporteerden uit de regio Rijsel het Pajottenlandse dorp. Voor diezelfde periode meldt de pastoor van Oetingen dat alle mannen tussen 17 en 40 zich bij de bezettende overheid in Eizeringen moeten aanbieden. De meesten vluchten, maar de minderheid die zich toch aanbiedt, belandt uiteindelijk in Halen. Ongetwijfeld vooruit gedreven door het terugtrekkende Duitse leger.

Bijzonder tragisch is het lot van Charles Van Wilderode uit Denderwindeke. Op Allerheiligen 1918 staat hij om 8.30 's morgens met zijn vrouw aan hun huis, Krepelstraat 8. Meer dan een maand vroeger, op 29 september 1918, voelde het Duitse opperbevel zich al genoodzaakt zijn regering te verzoeken om onmiddellijk wapenstilstandsbesprekingen met de geallieerden in gang te zetten. Toch komen op die 1 no-

vember 1918 twee soldaten van de Ortskommandantur Meerbeke naar Denderwindeke om er alsnog de ‘weerbare mannen’ op te pakken. Een buurman zegt tegen Charles Van Wilderode: “Charles, blijft niet: er zijn zulke leelijke Duitschers; ik heb het ook ondervonden”. Op aandringen van zijn vrouw wil Charles zich in een boomgaard verbergen, maar hij wordt opgemerkt door de Duitsers en zonder enige verwittiging drie maal beschoten. De 39-jarige vader van zes minderjarige kinderen – het jongste werd pas op 5 oktober geboren – is op slag dood.

Aantal, leeftijd en geslacht van de opgeëisten

Aantallen

In de vorige paragrafen gingen wij in op de vraag wie wanneer wordt opgepakt. Nu komt aan bod wie waar en in welke aantallen wordt opgepakt. Al in februari 1917 schat Fernand Passelecq, directeur van het ‘Bureau Documentaire Belge’ (B.D.B.) in Le Havre, dat rond 10 november 1916 zo’n 100.000 Belgen gedeporteerd zijn. Alleen al tussen 15 en 24 oktober 1916 worden volgens zijn informatie meer dan 15.000 mannen opgepakt in de beide Vlaanderen. Wij komen hierop nog terug, maar volgens hem worden de meesten naar Duitsland gevoerd terwijl “un certain nombre” richting Noord-Frankrijk gaat.⁶⁶ Achteraf gezien blijkt de inschatting van Passelecq vrij correct. Op basis van de in 1919 opgemaakte lijsten komt de Onderzoekscmissie Volkenrecht na de oorlog uit op 62.155 *Zivil Arbeiter*, die richting bezet Noord-Frankrijk gaan, en 58.500 man, die naar Duitsland worden gedeporteerd. Een totaal van 120.655. Al bij een eerste blik op het statistisch overzicht in bijlage 1 blijken er grote regionale en lokale verschillen te zitten in het cijfermateriaal.⁶⁷

Om te beginnen tussen het *Generalgouvernement* en het *Etappegebiet*. Zo’n 60.000 gedeporteerden naar Duitsland (bijna allemaal uit het *Generalgouvernement*) en een gelijkaardig getal *Zivil Arbeiter* (uit het *Etappegebiet*). Bij de interpretatie van deze cijfers moeten we goed voor ogen houden dat ‘het menselijk bassin’ waaruit gevist kan worden, niet van dezelfde inhoud is. Er zijn uiteraard geen bevolkingscij-

66 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. VII-VIII.

67 Alle aantallen en percentages in deze paragraaf zijn – tenzij anders aangegeven – gebaseerd op het in bijlage 1 bij dit artikel gepubliceerde ‘Statistisch overzicht van *Zivil Arbeiter* en gedeporteerden’. Dit statistisch overzicht geeft alle cijfers minstens tot op het niveau van de gerechtelijke arrondissementen, waar nodig ook voor de gerechtelijke kantons en gemeenten. Dat laatste is het geval voor alle kantons die overeenstemmen met het grondgebied van het historische Land van Aalst. Voor de bevolkingscijfers worden de gegevens uit de volkstelling van 1910 gebruikt.

fers voor oktober 1916 en de laatste oorlogsjaren, maar toch kunnen wij op basis van de cijfers van 1910 tot een aanvaardbare orde van grootte komen. Rekenen wij voor het niet-bezette deel van België op het gerechtelijk arrondissement Veurne en de helft van het gerechtelijk arrondissement Ieper, dan komen wij op 165.000 inwoners. Als *Etappengebieten* beschouwen wij de provincies West-Vlaanderen (zonder het niet-bezette deel van België) en Oost-Vlaanderen (minus het arrondissement Sint-Niklaas dat in juli 1916 naar het *Generalgouvernement* wordt overgeheveld) én de arrondissementen Tournai (Doornik) en Arlon (Aarlen), wat neerkomt op een bevolkingsaantal van 2.169.819. Daarvan vormen de 62.155 *Zivil Arbeiter* 2,86 %. In de rest van België wonen in 1910 5.078.965 mensen en dat levert voor 58.500 gedeporteerden een percentage op van 1,15 %. Beide percentages zijn enerzijds een onderschatting, aangezien wij geen rekening houden met de vluchtelingen in Nederland, Engeland en Frankrijk. Nederland alleen al neemt een miljoen vluchtelingen op, burgers en militairen, meer dan 1/7 van de Belgische bevolking in 1910. Anderzijds vormen de uiteenlopende percentages een significant verschil: 2,86 % *Zivil Arbeiter* in de *Etappengebieten* tegenover 'slechts' 1,15 % gedeporteerden in het *Generalgouvernement*. Vanwaar dit verschil? Een dubbele oorzaak tekent zich hier af. Vermelden wij op de eerste plaats een bijkomende reden. De opeisingen binnen het *Generalgouvernement* vallen in het voorjaar van 1917 omzeggens volledig stil. De storm van internationale protesten heeft toch enige invloed gehad op Von Bissing en zijn burgerlijk bestuur en via hem op de keizer en de Duitse *Reichstag*.⁶⁸ Hoofreden is echter dat de opeisingen vanaf het begin in oktober 1916 veel harder en uitgebreider zijn in het *Etappengebiet*. Plattelandsgemeenten in het *Generalgouvernement* blijven bijna zonder uitzondering buiten schot, maar in het *Etappengebiet* worden zij vaak even erg getroffen als de steden.

Wij vinden deze sterk uiteenlopende cijfers dan ook terug in onze streek, en dan met name in de Denderstreek en het aangrenzende Pajottenland. In de kantons Aalst, Geraardsbergen en Ninove maken de *Zivil Arbeiter* respectievelijk 4,12 %, 4,39 % en 3,57 % uit van de bevolking. De éne Aalstenaar en vier lotgenoten uit Denderhoutem die richting Duitsland gaan, zijn een verwaarloosbaar gegeven binnen de drie kantons. De drie opgegeven percentages liggen boven het gemiddelde van 2,86 % voor het *Etappengebiet* in zijn geheel, maar hoe is de situatie

68 Over het 'officiële' einde van de deportaties naar Duitsland in maart/mei 1917 handelt THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 156-162.

in het Pajottenland? In het hele kanton Sint-Kwintens-Lennik, dat o.a. de Brabantse grensgemeenten van Borchtlombeek-Pamel in het noorden tot Galmaarden-Tollembeek in het zuiden omvat, telt men slechts 3 slachtoffers van de opeisingen (of 0,01 %). En dan nog. In Herne en Tollembeek belandt telkens één inwoner in Duitsland, maar de eerste woont in Edingen, de tweede wordt opgepakt in Wallonië. En de Vollezelaar die de enige ZAB'er in het kanton Lennik is, heeft de brute pech van tijdens de razzia van 21 oktober 1916 in Denderwindeke te worden opgepakt. Geen typische gevallen dus. In het kanton Asse verschilt de situatie nauwelijks: 0,11 %. De gemeentesecretaris van Liedekerke kan op de lijsten van 1919 dan ook kortweg *néant* noteren. Zo vatten ook zijn collega's van Borchtlombeek, Gaasbeek, Galmaarden, Herfelingen, Oetingen en Strijtem de situatie samen. Hun collega van Gooik is iets breedsprakiger: "Jamais eu des déportations." In Sint-Kwintens-Lennik luidt het: "Aucun chômeur n'a été déporté de notre commune." En in Vollezele tenslotte: "Il n'y a pas eu dans la commune de déportation en bloc". Een understatement, want de enige gedeporteerde is burgemeester Léon baron de Steenhault. De pastoor van Vollezele verwoordt het als volgt: "Werklieden werden hier niet weggevoerd, nochtans zijn er opzoekingen gebeurd maar men had zich uit de voeten gemaakt, en men heeft met geene strengheid gehandeld." De opeising van arbeiders – zo die er al zijn in het *Generalgouvernement* – verloopt duidelijk minder hardhandig dan tijdens de massale opeisingen van het najaar 1916 in het *Etappengebiet*. Elders wezen wij er reeds op dat in de laatste oorlogsweken het Pajottenland alsnog door (pogingen tot) opeisingen wordt geteisterd. Pastoor Huysens van Gooik vat het kernachtig samen: "Flagellum deportationum nos non tetigit (...)" (de gesel van de deportaties trof ons niet). In het licht van het voorgaande kan het verwondering wekken dat in het Henegouwse Deux-Acren, in de schaduw van Geraardsbergen, 5,77 % van de bevolking wordt opgepakt. In het hele arrondissement Lessines (Lessen) waartoe Deux-Acren behoort, bedraagt dit cijfer 8,08 % en in de gemeente Lessines alleen zelfs 12,23 %, maar hier spelen specifieke factoren een even dramatische als doorslaggevende rol.⁶⁹

69 Wie hierover meer wenst te weten, verwijzen wij graag naar de uitstekende website *Lessines dans la Grande guerre* op <http://www.lessines-14-18.be/> (laatst geconsulteerd op 15 augustus 2016).

Gaan wij nu even dieper in op het kanton Ninove. De vier gedeporteerden naar Duitsland, allen uit Denderhoutem, zijn eigenlijk de uitzonderingen die de algemene regel bevestigen. De eerste, Aug(ust) Allaer is in alle opzichten een buitenbeentje. Hij is al 43 jaar wanneer hij op 22 september 1914 wordt opgepakt. In november 1915 keert hij terug uit Duitsland. Hij kan nauwelijks als een opgeëiste worden beschouwd. Ook uit de lijsten van 1919 blijkt dat er toen al twijfel bestond over zijn kwalificatie. Een tweede zit blijkbaar 150 dagen in Duitsland, maar verdere gegevens ontbreken. Van de twee anderen weten wij dat zij opgepakt worden bij de massale opeisingen van oktober-november 1916, maar waarom zij in Duitsland belanden is onduidelijk. Verzetten zij zich bij de opeising? Worden zij opgepakt bij een vluchtpoging? Gevangenschap in de citadel van Sedan of deportatie naar Duitsland is een klassieke sanctie voor dergelijke weerspannigen. Eigenlijk is er nog een vijfde, maar die geeft als kamp van bestemming 'Saxe' op (Sachsen/Saksen), wat door de samenstellers van de statistische overzichten uit 1919 wellicht niet als Duitse bestemming wordt herkend. Hoe dan ook verzinken deze vier gedeporteerden in het niet bij de 1.293 opgeëisten in het hele kanton. Wij hebben ze dan ook zonder meer opgenomen in de opgegeven percentages.

Blijven over 1.289 *Zivil Arbeiter* (3,57 %). Een paar gemeenten vallen al onmiddellijk op door het lage percentage opgeëisten. Iddergem (0,45 %) en Okegem (1,54 %). Van Iddergem weten wij zeker dat er nooit een massale opeising is doorgevoerd. Bij de 150 'opgeëisten' vermeldt pastoor Uyttersport in zijn oorlogsverslag zelfs uitdrukkelijk "Réquisitionnés mais n'ayant pas répondu". Voor vier van de zes ZAB'ers, die wél worden opgepakt, weten wij gedetailleerd waar en wanneer dit gebeurt. Een eerste wordt in november 1916 opgepakt bij een controle in Ninove, een tweede in diezelfde maand bij een pascontrole op de steenweg Aalst-Ninove. De twee laatsten ondergaan hetzelfde lot in juni 1918 "op den steenweg van Iddergem naar Denderhoutem zonder paspoort bij vergetenheid". Vanaf juni 1915 had de Duitse bezetters in diverse stappen inderdaad de verplichting van een 'eenzelvigeidskaart' ingevoerd.⁷⁰ De virulent anti-Duitsgezinde Nederlander Van der Hoeven Léonhard brengt in zijn supplement op *Les déportations belges* uit 1931 nog een merkwaardig verhaal over Iddergem. In zijn nummers van 25 en 26 maart 1917 had *La Métropole* het over inwoners van Iddergem die aan de opeising ontsnappen door naar Nederland te vluchten. De Duitsers leggen de gemeente een boete op van 20.000 mark en

70 VANDENBOGAERDE, *Etappengebied tijdens de Eerste Wereldoorlog*, p. 81-82.

KOMMANDANTUR	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duitsland	ZAB+D	% TOT. BEV.
AALST	Denderhoutem	4.920	129	4	133	2,70
	Denderleeuw	4.267	127	0	127	2,98
	Iddergem	1.321	6	0	6	0,45
	Nederhasselt	1.177	30	0	30	2,55
	Ninove	9.124	375	0	375	4,11
	Okegem	1.301	20	0	20	1,54
	Outer	2.221	70	0	70	3,15
TOTAAL KDTR. AALST		24.331	757	4	761	3,13
G'BERGEN	Appelterre-Eichem	1.654	80	0	80	4,84
	Aspelare	1.439	46	0	46	3,20
	Denderwindeke	3.381	172	0	172	5,09
	Lieveringe	339	14	0	14	4,13
	Meerbeke	3.762	163	0	163	4,33
	Neigem	502	15	0	15	2,99
	Pollare	823	42	0	42	5,10
TOTAAL KDTR. G'BERGEN		11.900	532	0	532	4,47
TOTAAL KANTON		36.231	1.289	4	1.293	3,57

Absolute aantallen van *Zivil Arbeiter* en naar Duitsland gedeporteerden met percentage ten opzichte van de totale bevolking in 1910 voor de gemeenten van het kanton Ninove (per gemeente, opgesplitst naar *Kommandantur* en voor het gehele kanton). Deze cijfers kunnen minimaal verschillen ten opzichte van de cijfers uit bijlage 2 ('Aantal opeisingen per oorlogsmaand en per gemeente voor het kanton Ninove'). In die bijlage wordt een en ander verklaard.

stellen de burgemeester persoonlijk verantwoordelijk voor de betaling van de boete. De weinig gefortuneerde man kan hieraan niet voldoen en wordt tot ontslag gedwongen.⁷¹ Jammer genoeg zijn in Iddergem de gemeenteraadsverslagen van vóór 1920 verloren gegaan zodat het onmogelijk is dit verhaal te controleren. In Okegem een vergelijkbare situatie als in Iddergem. Daar bieden de 20 ZAB'ers zich spontaan aan na een eerste oproep. Hun voorbeeld kent geen navolging, maar er volgt ook geen razzia.⁷²

Tussen de twee kleine entiteiten van Neigem en Lieferinge doet zich een merkwaardig verschil voor: 2,99 tegenover 4,13 %. Blijft Neigem gespaard van een opeising omdat het zich met zijn verspreide bewoning – zoals Okegem – minder leent tot een omsingeling van het dorp, terwijl dat wel kan in Lieferinge met een geconcentreerde bewoning in de dorpskern? Een hypothese zonder bewijs, maar toch een plausibele veronderstelling.

De Duitsers geven bij het oppakken van toekomstige ZAB'ers immers de voorkeur aan het omsingelen van bevolkingsconcentraties, in bepaalde wijken of bij andere gelegenheden. Ninove met 4,11 % opgeëisten en Denderwindeke met 5,09 % zijn elk op hun manier voorbeelden van deze omsingelingstactiek én bovendien goed gedocumenteerd in de bronnen. In Ninove wordt het leeuwenaandeel van de opgeëisten in twee golven opgepakt: 151 man op 16 oktober 1916, op 2 november volgen er nog 187, samen 338 op een totaal van 376. Voor 2 november zijn wij zeker dat het hier om een ware razzia gaat: op 6 november 1916 krijgt Marie Lecoyer⁷³, die samen met haar zus de leiding heeft van het meisjespensionaat in Pamel-Ledeberg, van haar meid Lucie het relaas van wat zich op die dag in Ninove afspeelt. De inwoners mogen hun huizen niet verlaten terwijl de Duitsers de bajonet op het geweer de stad doorkruisen, pistoolschoten afvuren door de deuren en deze intrappen. Burgemeester, secretaris en andere gezagsdragers worden verplicht de Duitsers te vergezellen bij het oppakken van de jonge mannen. Automobielen rijden door de stad terwijl het oversteken van de Denderbrug

71 VAN DER HOEVEN LÉONHARD, *Les déportations belges*, p. 72.

72 VAN DER SPEETEN Jozef; VAN VAERENBERGH Benediktus, *Okegem tijdens de oorlog 1914-1918. - Mededelingen Heemkring Okegem*, 7, 1981, (1), p. 31-32.

73 Uittreksels uit het dagboek van Marie Lecoyer werden als vervolgerhaal gepubliceerd in het geschiedkundig tijdschrift Rausa, uitgegeven door Erfgoed Roosdaal. Meer informatie: www.rausa.be

Woensdag, 15 November 1916.

LEVE DE KONING!

HOOG DE HARTEN!

Eene ongehoorde misdaad, die rechtstreeks ingaat tegen het geweten, de beschaving, de zedelijke wet, het volkerenrecht, grijpt plaats op alle deelen van België.

De Duitschers lichten in massa, zooals de vroegere barbaren, om ze in slavernij mede te voeren en ze tot dwangarbeid te verplichten, rustige Belgen, 't zij werklozen, 't zij niet-werklozen.

Afschuwelijke daad die zwaar op Duitschland zal drukken!

Medeburgers,

Binnen korte dagen zal het uwe beurt zijn.

De verontwaardigde protestatie's der onzijdige landen zullen het uitvoeren niet beletten van het duivelsch plan opgevat door Hindenburg, goedgekeurd door den keizer en toegepast door von Bissing en zijne klik.

Men zal u oproepen.

Men zal u tot teekenen aanzetten.

Wat gedaan? WEERSTAAN, LIJDELIJK OF PASSIEF WEERSTAAN MET THUIS TE BLIJVEN.

Voigt het voorbeeld na, van de mannen van Ninove die men een voor een heeft moeten ontrukken aan hunne woonst.

Al de gemeentebesturen hebben de lijsten der werklozen geweigerd: Eere zij aan die besturen.

Geen enkel mag, bij 't eenvoudig aanplakken, het vuile werk der Duitschers vergemakkelijken met geduld op te komen zooals schapen naar de slachterij.

Recht en rechtvaardigheid hebben wij aan onzen kant. Laat ons dus standvastig ons recht en de rechtvaardigheid verdedigen.

Wij moeten eens zijn, armen en rijken, Vlamingen en Walen, werkliefden of renteniers, allen bezielde zijn met hetzelfde gedacht: Weerstaan.

DEGENE DIE VOOR ONS STRJDEN VERWACHTEN VAN ONS DIEN BLIJK VAN MANHAFTIGHEID.

De verontwaardigde wereld verwacht van het kloekmoedige België dien nieuwen blijk van weerstand aan de edellooste dwingelandij.

Het vaderland zou u verwerpen indien gij met lichte hand eene overeenkomst gingt teekenen om in Duitschland te gaan werken tegen onze soldaten en bondgenoten.

Het vaderland zou met misprijzen op u neerzien indien gij weenend en moedeloos zonder weerstaan gingt instappen in de onder zegel gesloten beestenwagens.

Degene die reeds vertrokken zijn hebben ons toegeroepen: NIET TEEKENEN, NIET TEEKENEN.

Alzoo dus:

AAN GEEN ENKEL BEVEL GEHOORZAMEN.

WEERSTAAN ZOO LANG EN ZOO GOED WIJ KUNNEN.

De koning wil het zoo.

Onze plicht eischt het zoo.

LEVE ALTJD ONS DUURBAAR BELGIE!

Strooibiljet waarin "de mannen uit Ninove" tot voorbeeld worden gesteld.
(verzameling Georges Vande Winkel, Ninove-Denderwindeke)

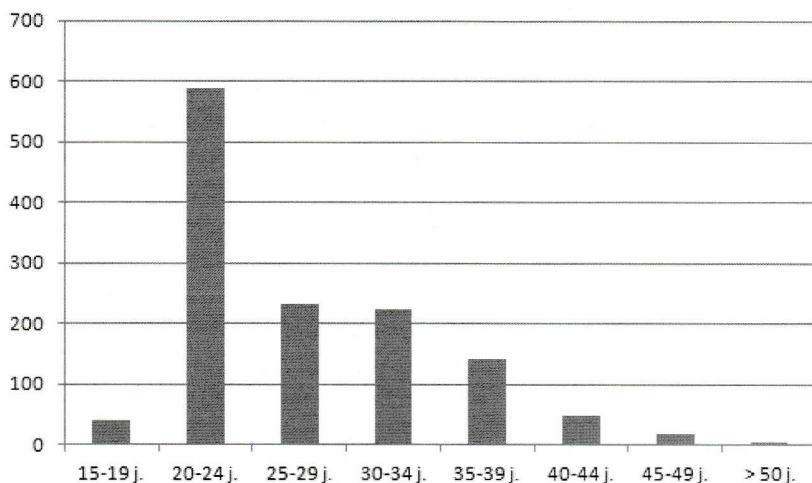
en de passerelle wordt verboden.⁷⁴ Op 15 november 1916 wordt een strooibiljet verspreid onder de titel “Hoog de harten”. In dit merkwaardig en zeldzaam document volgt een oproep om zich te onttrekken aan de opeisingen en worden de mannen van Ninove tot voorbeeld gesteld: “Volgt het voorbeeld na, van de mannen van Ninove die men een voor een heeft moeten ontrukken aan hunne woonst.” Het Ninoofse protest vindt weerklank in de internationale pers. Zo wordt er op 15 februari 1917 melding van gemaakt door de in Londen verschijnende *Indépendance Belge* en in de Nederlandse krant *De Volksstem* van 14 maart 1917.

Met 5,09 % opgeëisten behoort Denderwindeke tot de absolute top en dankzij het oorlogsverslag van pastoor Van Liefveringhe zijn wij vrij goed op de hoogte van de gang van zaken. Een eerste maal maakt Schwartz, bijgestaan door een vijftigtal soldaten, gebruik van een volkstoeloop op de markt van Denderwindeke (21/25 oktober 1916). In de nacht van 23 november 1916 gebruiken zij een andere tactiek. De hele zuidoostkant van het dorp (de gehuchten Linkebeek, Vreckom en Steenhout?) wordt omsingeld en die nacht worden 91 mannen van hun bed gelicht. In oktober waren 58 dorpsgenoten hen voorafgegaan. Meerbeke telt 4,33 % opgeëisten, maar over de omstandigheden van hun oppakken zijn wij niet ingelicht. Wellicht zijn deze gelijkaardig aan die in Denderwindeke. Pollare kent het hoogste percentage opgeëisten (5,10 %), maar is een atypisch geval. 18 van de in totaal 41 opgeëisten worden pas opgepakt in december 1917 onder omstandigheden die ons – ondanks zorgvuldig navragen – onbekend bleven.

Leeftijd

De Duitse bezetter zet in zijn opeisingspolitiek uiteraard vooral in op jonge, weerbare mannen die het zware fysieke werk in Noord-Frankrijk zeker aankunnen. Als basis voor de selectie gebruiken de Duitsers de dienstplichtgegevens, zoals die zijn al bekend zijn bij de *Meldeamten*.

74 BORGINON Hendrik/Rik (jr.), *Het dagboek van Marie Lecoyer* [alternatieve titel: *Uit het dagboek van Marie Lecoyer*], - *Rausa : erfgoedtijdschrift voor Borchilombeek, O.L.V.-Lombeek, Pamel en Strijtem*, 1, 2013, (9 / november), p. 10: “Lucie est toute pleurante. C’est quelque chose à Ninove! Les gens ne pouvaient sortir de chez eux; ‘ils’ parcouraient la ville, la baionette au canon, tiraient des coups de revolver dans les portes, défonçaient les panneaux des portes, forçaient le maire, le secrétaire et d’autres autorités à aller avec eux chacun dans son quartier, arracher les jeunes gens de leur maison et, la nuit de leur lit! Les automobiles croisaient la ville en tous sens, défense de traverser le pont, tenu du reste ouvert, ou de se servir de la passerelle. (...). Finalement, ils ont dit que puisque ils avaient **cinq cents** [in klein kapitaal en gespatieerd] jeunes gens de la ville, la punition du pauvre Ninove était levée.” Met dank aan de auteur die ons het originele document liet inzien. Marie Lecoyer was de nicht van Hendrik/Rik Borginon sr.

Leeftijd van de mannen op het ogenblik van opeising (volledige kanton Ninove)

In een oorlogsaffiche die wordt bewaard in het Aalsterse stadsarchief, blijkt dat de mannen van de klassen (geboortejaren) 1881 tot 1899 worden opgeroepen om zich in de Pupillenschool te melden. Dit wordt bevestigd door de overzichtslijsten van de Onderzoekscommissie Volkenrecht. Onderstaande tabel toont aan de weggevoerde mannen bijna uitsluitend behoren tot de leeftijdscategorie van 17 tot 39 jaar. Passelecq stelt dit gegeven nog scherper door te beweren dat in Ninove met name de vrijgezellen tussen 18 en 35 worden weggevoerd, en in de eerste plaats de arbeiders.⁷⁵

De immense impact die de oorlogsgebeurtenissen moeten gehad hebben op de samenleving in bezet België, willen wij illustreren aan de hand van de casus Denderwindeke, qua oppervlakte de grootste gemeente van het kanton Ninove, minder dicht bewoond dan bv. Denderhoutem en Meerbeke, maar – zoals reeds herhaaldelijk gezegd – bijzonder hard getroffen door de opeisingen. In de aanloop naar de oorlog worden de klassen van 1899 tot 1913 gemobiliseerd. In geboortejaren komt dit grosso modo overeen met de jaren 1879 tot 1893. De klasse van 1914 wordt pas in de loop van september 1914 opgeroepen, wat in Denderwindeke ongetwijfeld nauwelijks of helemaal geen effect resorteert. In totaal worden 146 inwoners gemobiliseerd. Telt men daarbij de 139 opgeëisten die geboren waren tussen 1879 en 1898, dan komt

75 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 29 en p. 60.

men op een totaal van 295 dorpsbewoners, geboren in de loop van die 19 jaren, die óf als soldaat óf als opgeëiste uit het dorp waren verwijderd. In 1879-1898 werden zo een 950 jongens geboren, wat betekent dat in die bevolkingsgroep meer dan 30 % uit de dorpsmaatschappij wordt verwijderd. De impact van dit gebeuren op het dorpsleven en op de lokale (landbouw)economie moet immens zijn geweest.

Geslacht

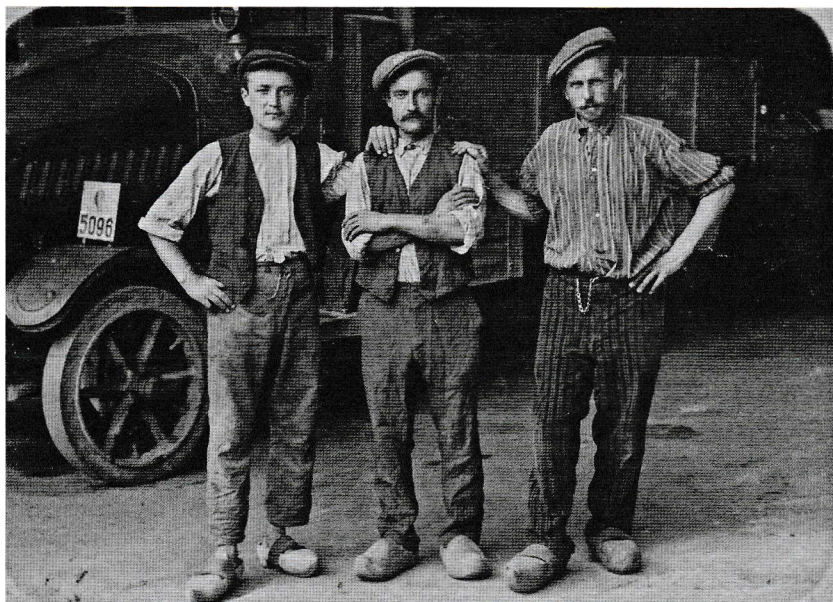
Alhoewel het besluit van 3 oktober 1916 in principe ook op vrouwen kan van toepassing zijn, heeft Passelecq in januari 1917 geen weet van gedeporteerde vrouwen.⁷⁶ Tussen 19 en 30 december 1916 verspreidt zich in het krijgsgevangenenkamp van Göttingen het (overigens valse) bericht dat ook de werkloze vrouwen uit België worden weggevoerd.⁷⁷ In de lijsten van 1919, opgesteld voor de Onderzoekscommissie Volkenrecht komen bij ons weten geen vrouwen voor. Toch komt Van der Hoeven Léonhard met een merkwaardig verhaal waarvoor hij zich baseert op *Informations Belges* van 13 april 1917. Dit blad, uitgegeven door de regering in Le Havre en met gecontroleerde informatie, citeert op zijn beurt uitvoerig uit een artikel van *Les Nouvelles* (ondertitel: *journal belge quotidien publié à Maestricht par un groupe de journalistes liégeois*) van 28 maart 1917. Op 8 december 1916 worden 850 mannen en 20 vrouwen uit het Aalsterse opgepakt en ‘over de Rijn’ weggevoerd. Voor het eerst worden vrouwen gedeporteerd. Met vele details wordt beschreven hoe deze mannen en vrouwen naar een kamp in ‘Oberbrück’ bij Heinsberg worden gebracht. Bedoeld wordt: Oberbruch, nu stadsdeel van Heinsberg (Duitsland - Nordrhein-Westfalen). Zij worden er tewerkgesteld in de productie van kunstzijde, o.a. bestemd voor zeppelins en luchtballonnen.⁷⁸ Wij vonden nergens bevestiging van of enige verwijzing naar deze gebeurtenis.⁷⁹ Tot nader order gaan wij er dan ook van uit dat de opeisingen alleen het mannelijk gedeelte van de bevolking troffen.

76 PASSELECO, *Les déportations belges*, p. 60.

77 BALTHAZAR Herman; VAN CAMPENHOUT Nico, *Twee jonge Vlamingen in den Grooten Oorlog : oorlogsdagboeken en levensverhaal van de flaminganten August Balthazar en Leo Picard*, Tielt, Lannoo, 2014, p. 166.

78 VAN DER HOEVEN LEONHARD, *Les déportations belges*, p. 108-109.

79 Desgevraagd bevestigde Dirk Meert, auteur van *Aalst 1914-1918 : Aalstenaars als slaven weggevoerd* ons dat hij evenmin kennis had van deze gebeurtenis.

V.l.n.r. Remy (of Pierre?) Matthijs uit Nederhasselt, Joseph Van Nieuwenhove en Frans Van Bever uit Aspelare. Dergelijke *Zivilarbeiterpostkarten* waren bestemd om de thuisbasis enigszins gerust te stellen. De *Zivil Arbeiter* verkeren er (nog) in relatief goede gezondheid. Of poseren op bijna kameraadschappelijke wijze met hun bewakers. (verzameling Paul Van Bever, Ninove)

Sociale samenstelling van de opgeëisten

Gegevens over de sociale samenstelling kunnen we indirect afleiden uit de individuele aanvragen tot schadeloosstelling die de ex-opgeëisten en burgerlijke gevangenen (of hun nabestaanden) in de loop van 1920 en 1921 indienden bij de provinciale Hoofdcommissie Weggevoerden. Deze aanvragen vermelden het beroep en het adres van de opgeëiste op het ogenblik van de wegvoering. Hierbij maken we een onderscheid tussen de stedelijke omgeving en de plattelandsomgeving.

Voor Ninove zijn er 392 individuele dossiers bewaard.⁸⁰ Uit deze dossiers blijkt dat het overgrote deel van de opgeëisten als arbeider aan de slag is vóór de opeising: zo vermeldt meer dan de helft (197 mannen) als beroep fabriekswerker. Daarnaast zijn er 17 mijnwerkers, 11 druk-

80 De lijst van de Onderzoekscommissie Volkenrecht vermeldt voor Ninove 376 opgeëisten. De 392 ingediende dossiers hebben echter ook betrekking op de burgerlijke gevangenen. Dit verklaart het verschil. Daarnaast zijn er sommige ex-opgeëisten of hun nabestaanden die geen individueel dossier hebben ingediend om allerlei redenen, al moet hier aan worden toegevoegd dat hun aantal erg beperkt is.

kersgasten en 8 'doozenmakers' (allicht een gevolg van de uitgebreide karton- en luciferindustrie in Ninove), 9 metsers en kleinere aantallen metaalbewerkers, schrijnwerkers, steenkappers, blikslagers, mecaniciens, enz. Naast de arbeiders worden in Ninove ook een dertigtal ambachtslui getroffen door de opeising, onder meer 19 kleermakers, 6 pantoffelmakers, 3 schoenmakers, 2 handschoensnijders, ... Een derde beroeps categorie zijn de landbouwers, die in een stedelijke omgeving als Ninove uiteraard vrij dun zijn gezaaid. Het aantal landbouwers bedraagt 8, maar er zijn ook 15 'daglooners'. De ambtenaren worden relatief gespaard: zo zijn er slechts 3 postbodes en 2 'staatsbedienden' onder de opgeëisten.

Uit deze cijfers blijkt dus dat vooral de lagere sociale klassen het meest te lijden hebben van de opeising. Allicht omdat deze beroeps categorie ook het meeste is getroffen door de werkloosheid. Maar worden deze cijfers bevestigd door het toenmalige adres van de opgeëiste? De Ninoofse straten die het meeste opgeëisten tellen, zijn in dalende volgorde: Pamelstraat (38), Geraardsbergsestraat (36), Nederwijk (31), Preulegem (31), Herlinckhove (23) (in 1980 omgedoopt tot Gentsestraat⁸¹), Niepersveld (15), Pollarestraat (15), Savooistraat (15), Vestbarm (13) ... Dit zijn niet toevallig de geconcentreerde arbeiderswijken aan de rand van de stad. In de betere wijken van de stad ligt het aantal opgeëisten veel lager: Stationstraat (0), Dreef (2), Biezenstraat (2) ...

De analyse van de sociale achtergrond van de opgeëisten in de plattelandsgemeenten van het toenmalige kanton Ninove wordt bemoeilijkt door een aanzienlijke lacune in het archiefmateriaal. Zo is er voor de gemeenten Denderhoutem, Iddergem, Neigem, Nederhasselt en Outer geen enkel individueel dossier bewaard gebleven. Voor andere gemeentes, zoals Denderwindeke en Okegem⁸², zijn slechts zeer partiële gegevens bewaard. Een omzichtige analyse dringt zich hier dus op. Daarom gaan we bij onze analyse enkel in op de plattelandsgemeenten waarvoor de meest betrouwbare gegevens beschikbaar zijn: Appelterre-Eichem, Aspelare, Lieferinge, Meerbeke en Denderleeuw.⁸³ De eerste vier gemeenten ressorteerden onder de *Kommandantur* Geraardsbergen. Denderleeuw daarentegen maakte deel uit van de *Kommandantur* Aalst.

81 Besluit van de Gemeenteraad van de stad Ninove van 17 januari 1980.

82 Voor Denderwindeke zijn er amper 15 individuele dossiers bewaard gebleven op 175 opgeëisten. In Okegem zijn er 5 individuele dossiers beschikbaar voor 20 opgeëisten.

83 In Appelterre-Eichem hebben werden 73 individuele dossiers ingediend op een totaal van 80 opgeëisten. In Aspelare werden 45 individuele dossiers ingediend op een totaal van 46 opgeëisten. In Lieferinge werden 20 individuele dossiers ingediend op een totaal van 14 opgeëisten. In Meerbeke zijn er 128 individuele dossiers beschikbaar voor 163 opgeëisten. In Denderleeuw ten slotte, zijn 115 individuele dossiers beschikbaar op een totaal van 127 opgeëisten.

In Appelterre-Eichem worden tijdens de hele duur van de Grote Oorlog onder meer 19 landbouwers, 12 kareelwerkers⁸⁴, 10 mijnwerkers, 5 spoorarbeiders en 4 fabriekswerkers opgeëist.⁸⁵ De meeste opgeëisten wonen in de Hoogstraat (18), de Hellestraat (12) en de Eychemstraat (7). De Hoogstraat (in 1980 omgedoopt tot Botermelkstraat) wordt voornamelijk bewoond door arbeiders, de Hellestraat kent een gemengde bevolking van arbeiders en kleine landbouwers.⁸⁶ Onder de 46 opgeëisten uit Aspelare bevinden zich 36 werkmannen (allicht worden hier arbeiders bedoeld), 2 metsers, 4 dagloners, 1 hovenier, 1 smid, 1 verkoopman en 1 kantfabrikant. De meesten onder hen wonen ook hier in de Hoogstraat (10) (in 1980 omgedoopt tot Melkbos⁸⁷), het Dorp (5), de Tortelboomstraat (5), de Heghestraat (4) en Wildendries (3). In Lieferinge zijn de belangrijkste beroeps categorieën onder de opgeëisten eveneens de ‘koolmijners’ (10) en de fabriekswerkers (4). Eenzelfde beeld krijgen we in Meerbeke, waar de fabriekswerkers (54) en de mijnwerkers (31) samen twee derde van de opgeëisten vertegenwoordigen. De derde en vierde belangrijkste beroeps categorieën onder de Meerbeekse opgeëisten zijn de metsers (8) en de landbouwers (7). De volgende straten werden het hardst getroffen: Brabant⁸⁸ (17), Brusselbaan (15)⁸⁹, Valleistraat (13), Buda (7), Roesbeke (7), de Plaats (6) en Stenemolen (6).

Krijgen we hetzelfde beeld voor de *Kommandantur* Aalst waar enkel de gegevens uit Denderleeuw representatief genoeg zijn? Het lijkt van wel, want hier vormen de fabriekswerkers (24) de belangrijkste beroepsgroep, gevolgd door beroepen uit de bouw: steenbakkers (22), metsers (16), grondwerkers (12) en ten slotte ‘ijzerenwegwerkmannen’ (8). Opmerkelijk: er zijn slechts 3 mijnwerkers en één landbouwer onder de opgeëisten. Hieruit kunnen we afleiden dat Denderleeuw bij het begin van de twintigste eeuw al een zekere graad van industrialisering heeft bereikt. Tot slot zijn er geen opgeëisten met een vrij of intellectueel beroep. Bekijken we het adres van de opgeëisten, dan springen enkele straten in het oog: de Botermelkstraat (22) (in 1921 omgedoopt tot

84 Een kareelwerker is een oude variant van het woord ‘steenbakker’. (Bron: TEIR-LINCK Isidoor, *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1910-1921, Tweede deel).

85 Het werkelijke aantal moet hoger liggen, aangezien elf opgeëisten geen beroep vermelden in hun individuele aanvraag.

86 Deze informatie werd ons meegedeeld door dhr. Hilaire Torrekens, die de laatste burgemeester was van de zelfstandige gemeente Appelterre-Eichem (1971-1976), tijdens een onderhoud op 16 januari 2016.

87 Besluit van de Gemeenteraad van de stad Ninove van 17 januari 1980.

88 Brabant is een wijk in Meerbeke op de grens met Ninove in de buurt van de huidige Brusselsesteenweg. De straatnaam ‘Klein Brabant’ bestaat nog steeds.

89 De Brusselbaan is de huidige Brusselsesteenweg.

A. De Brabanterstraat⁹⁰), Sijpenstraat (19) (in 1941 omgedoopt tot A. Rodenbachstraat⁹¹), Landuitstraat (10), De Naeyerstraat (7) en Kruisstraat (6). Niet toevallig liggen deze straten in de dichtbevolkte woonkernen rond het station en in de wijk Huissegem nabij de Dender en de grens met Liedekerke.

Transport naar de kampen

Over het transport naar de kampen zijn wij pover geïnformeerd. De klassieke verzamelpunten waren in Aalst de Pupillenschool en in Geraardsbergen het Sint-Catharinacollege, alhoewel voor Aalst ook een aantal fabrieksgebouwen worden vermeld. Ofwel moeten de opgeëisten zich daar zelf aanbieden, ofwel worden zij erheen gebracht, waarschijnlijk te voet. Voor de opgeëisten van Denderwindeke is dat zeker het geval want wij beschikken over een getuigenis van Oscar Merckx (Denderwindeke, 1877-1964). Hij ontkomt aan een razzia op het Winnikse marktplein, maar kan – verstoep achter het bakhuis in hun woning te Rendestede – zien hoe de opgeëisten richting Geraardsbergen moeten marcheren.⁹² Pastoor Van Liefferinge meldt hierover naar aanleiding van de tweede razzia op 23 november: “Daags nadien werden zij, onder het streng geleide eener sterk gewapende bende, als een echte slavenkudde, naar Geraardsbergen voortgedreven, zonder acht te geven op het geweën en gehuil der moeders, vrouwen en kinderen”. Op zaterdag 21 oktober 1916 ziet Virginie Loveling in Gent een gelijkaardige stoet voorbijtrekken: “Ik zie om: een lange in de breed-bochtige laan slingerende, grauwe wemeling van stappen, van wapengeschittert komt aan: het zijn opgeëischte werkeloozen, die worden opgeleid. Ze naderen, ze trekken voorbij, ze trekken den hoek om van de straat, die naar St. Pieters Station leidt. Ik blijf staan, zie ze allen opstappen door gendarmen voorafgegaan, door soldaten-fietsrijders vergezeld: vier en vier mannen op een reeks, nevens hen, na alle twee reeksen, op elken kant, houdt een zwaargewapende soldaat ze in ‘t gelid. De arbeiders zijn zelven zwaar beladen met groote pakken van alle vormen, van alle kleur: jonge kerels, mannen van middelbaren leeftijd; ondachtigen ook, in schamele kleederdracht, enkelen met klompen aan, gevolgd door een nieuwe groep van gendarmen, waarvan een te paard. Ze rukken op naar

90 COUCKE Georges en VAN SINAY Walter, *Archiefbeelden Denderleeuw*, Uitgeverij Tempus, 2002, p. 64.

91 COUCKE Georges en VAN SINAY Walter, *Archiefbeelden Denderleeuw*, Uitgeverij Tempus, 2002, p. 35.

92 Getuigenis mondeling overgeleverd via zijn nicht Lea Merckx (Denderwindeke, 1926).

't onbekende maar heel zeker lijden in het onbekende land ..."⁹³

Vanuit Geraardsbergen vertrekken de treinen blijkbaar rechtstreeks richting Wallonië en verder naar Noord-Frankrijk. Zo schrijft Albert Van Damme in 1974 neer hoe hij en zijn lotgenoten na de middag op een trein worden gezet om 's nachts in Charleroi aan te komen. Daar zien zij op een loskade kisten vol druiven staan en terwijl de Duitsers oogluikend toekijken kunnen zij heelder kisten in de wagons slepen.⁹⁴ Niet elk konvooi opgeëisten is zo gelukkig. Een getuigenis die Passelecq bereikt, verhaalt hoe met de regelmaat van een klok treinen vanuit het station van Bergen in de richting Frankrijk vertrekken, de gedeporteerden in beestenwagons, veel te licht gekleed en in het ongewisse over hun eindbestemming. Wanneer een trein vol Vlamingen gedurende een groot deel van de nacht in de Borinage blijft staan, horen arbeiders uit een nabijgelegen fabriek de jammerklachten van de verkleumde en hongerige mannen. De arbeiders willen wat zij aan eten bij zich hebben, naar de trein brengen, maar de Duitse bewakers grijpen hardhandig in.⁹⁵

Een gelijkaardig verhaal vinden wij bij de opgeëisten van Ophaselt.⁹⁶ Onder toezicht van Duitse wachten worden zij naar het station van Geraardsbergen gebracht. Een klaarstaande trein brengt hen via Edingen, Eigenbrakel, Chimay naar Sedan (departement Ardennes 08). Daar wordt wat soep uitgedeeld, maar de hoeveelheid is ontoereikend voor zoveel mannen. Nadien rijdt de trein verder door de Franse Ardennen langs Montmédy, Longuyon, Briey en Valleroy waar enkele wagons worden afgehaakt. De trein rijdt dan tot Homécourt in het departement Meurthe-et-Moselle (54). Een deel van de opgeëisten moeten vervolgens nog enkele kilometer te voet afleggen naar Joeuf, waar ze zullen worden tewerkgesteld in een zagerij. Onder hen heel wat mannen uit Appel terre-Eichem. Een ander deel wordt doorgestuurd naar het Forêt de Grand-Moyeuivre (door de Duitsers schertsend 'le Bois des Grands Manoeuvres' genoemd) om er bomen te kappen voor de zagerij van Joeuf en houtskool te maken. Bij deze laatste vinden we veel opgeëisten uit Aspelare. Volgens getuigen hadden vooral de in de zagerij tewerkgestelde mannen het erg zwaar te verduren, maar daar gaan we later dieper op in. Terug naar het transport naar de kampen.

93 LOVELING, *Oorlogsdagboeken*, p. 306-307 (notitie van 21 oktober 1916).

94 VAN DAMME, *Albert Van Damme (1898-1991)*, p. 179.

95 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 35.

96 MORRE Victor, *Het deporteren der Belgische arbeiders in 1916*, - *Triverius*, 18, 1988, (1), p. 24. De auteur geeft als een van zijn bronnen op "mijn meer dan vijftig jaren omgang met gewezen opgeëisten". Zoals andere, 'oudere' artikels is ook deze bijdrage gebaseerd op getuigenissen van nog levende opgeëisten. Zij zijn dan ook een unieke bron als aanvulling van het archiefmateriaal.

Centraal tussen al de zonet genoemde kampen ligt het station van Conflans-Jarny, gelegen op het grondgebied van de gemeente Jarny, maar in de onmiddellijke nabijheid van de kantonhoofdplaats Conflans-en-Jarnisy. Ook voor Albert Van Damme eindigt daar de nachtelijke treinreis. In oktober/november 1916 moeten daar vele duizenden opgeëisten zijn aangekomen. En toch slaagt de in Gent gekazerneerde *Landsturmmann* Herman Nohl er in met geen woord te reppen over de gedeporteerde Belgen, ondanks het feit dat hij in oktober 1916 een *Konferenzwoche* heeft in Conflans. Op dinsdag 31 oktober 1916 schrijft hij effectief een brief vanuit Conflans. Een volgend bezoek is voorzien voor 20 november. Maar geen woord over de duizenden ZAB'ers die in die weken in Conflans aankomen en van daar uit verspreid worden over de bossen in de omgeving.⁹⁷

Over de reisperikelen van de gedeporteerden uit de *Kommandantur* Aalst is nog minder materiaal beschikbaar. Wellicht is het relaas van Victor De Schrijver uit Iddergem exemplarisch voor vele van zijn lotgenoten. In 1919 verklaart hij hoe hij op 28 november 1916 wordt opgepakt, 's anderendaags naar Aalst wordt overgebracht om op 3 december naar Dendermonde te worden doorgestuurd. Op 5 december gaat het met de trein richting Frankrijk, ongetwijfeld over Brussel. Passelecq krijgt een getuigenis binnen over wat er zich twee dagen eerder, op 3 december 1916, afspeelt op het station van Sint-Pieters-Jette bij Brussel. In de late namiddag van die zondag 3 december passeren in het station van Sint-Pieters-Jette twee treinen van elk 30 à 40 3de-klassewagons met in totaal ongeveer 5.000 man uit Oost-Vlaanderen, vooral uit het Dendermondse maar ook uit de regio Aalst. Een van de gedeporteerden kan aan een getuige verklaren dat hij 'vorige dinsdag [d.i. 28 november] werd opgeroepen en naar Aalst gevoerd. Vrijdag [1 december] naar Dendermonde gebracht en daar op transport gezet richting Brussel'. De man besluit zijn getuigenis met de bedenking dat er volgens hem binnen twee weken in Vlaanderen alleen nog kinderen en ouderlingen zullen overblijven.⁹⁸

97 NOHL Herman; THYS Walter (Hg.), *Ein Landsturmmann im Himmel : Flandern und der Erste Weltkrieg in den Briefen von Herman Nohl an seine Frau*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005, p. 36 en 156-158.

98 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 57.

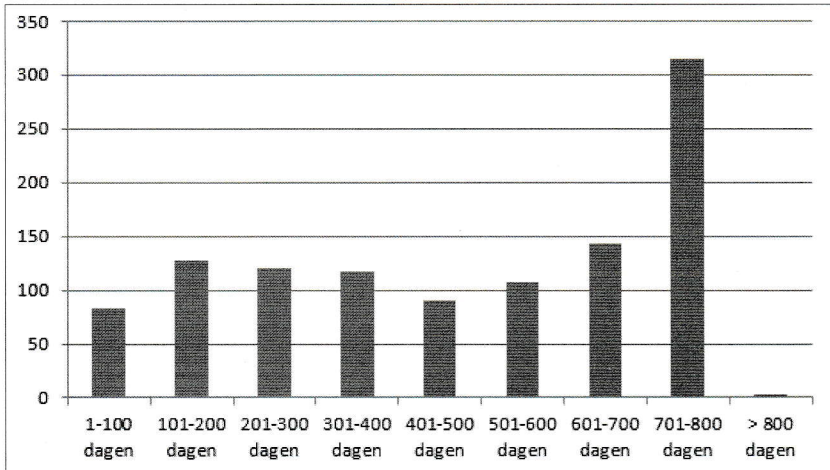

Station van Conflans-Jarny. Hier komen bijna alle opgeëisten uit de *Kommandantur* Geraardsbergen langs.

Duur van de opeising en terugkeer uit de kampen

Algemeen kan gesteld worden dat de meerderheid van de mannen die worden opgeëist in het najaar van 1916, meestal terugkeren in de loop van 1918. Toch zijn er ook opgeëisten die al in maart of mei 1917 terugkeren naar huis, maar vaak gaat het om mannen die wegens ziekte worden teruggestuurd, die voor enkele weken verlof krijgen en vervolgens om evidente redenen weigeren terug te keren en onderduiken of om opgeëisten die zijn gevlucht. Met de terugkeer van de eerste zwaar zieken in de periode maart-mei 1917 krijgt België weet van de mishandelingen door de Duitsers in Noord-Frankrijk.⁹⁹ Wordt een opgeëiste wegens ziekte teruggestuurd, dan is hij vaak zwaar ziek. Heel wat opgeëisten overlijden dan ook in de weken of maanden na hun thuiskomst. Over de wijze van terugkeer is weinig bekend, maar het is opvallend dat heel wat opgeëisten uit de Denderstreek bij hun terugkeer worden opgenomen in het Brusselse Sint-Pietersziekenhuis of Sint-Janshospitaal. Dit zou er kunnen op wijzen dat de Duitse bezetter de door ziekte onbruikbaar geworden opgeëisten met de trein terugstuurt naar België en dat ze bij aankomst in Brussel (vertrek- en aankomstplaats van heel

99 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 75.

Duur van de opeising (volledige kanton Ninove), uitgedrukt in kalenderdagen.

wat internationale treinen) meteen worden overgebracht naar het dichtste ziekenhuis. Na het verblijf in het ziekenhuis staat de familie of het gemeentebestuur dan in voor de overbrenging van de patiënt naar zijn woonplaats.

De mannen die tijdens de laatste oorlogsjaren 1917 en 1918 worden opgeëist, keren doorgaans sneller naar huis terug. Voor sommigen is dit al na enkele maanden, voor anderen zelfs na zes weken. Deze opeisingen zijn helemaal niet te vergelijken met de opeisingen van oktober en november 1916. Allicht speelt de oorlogsmoeheid van de Duitsers hierin een rol. Wanneer opgeëisten proberen te vluchten, worden ze nog amper gestraft of teruggestuurd. Soms laten de Duitse wachten zich gewoon omkopen. Zo slaagde Benoît De Ceuleneer, een landbouwer uit Appelterre, er in zich in februari 1918 voor 250 mark vrij te kopen. Hij was op 14 december 1917 opgeëist en moest wegeniswerken uitvoeren in Heule.

Na de terugkeer breekt voor veel opgeëisten een lange revalidatieperiode aan. Zo zijn in juli 1919 vele opgeëisten van Aalst nog steeds in medische behandeling.¹⁰⁰ Ze krijgen vaak versterkende middelen toegediend en worden op een streng dieet geplaatst om het lichaam opnieuw te laten wennen aan voedsel. Anderen krijgen een dieet voorgeschreven

100 [BRUXELLES], Commission d'enquête, *Rapports et documents*. 2. *Rapports sur les déportations*, p. 241.

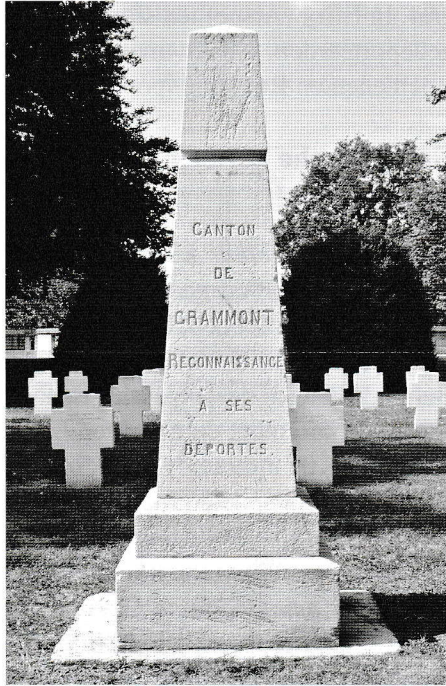

van 'alle dagen eiers, melk en trekvleesch'¹⁰¹ om aan te sterken.

Weinig verwonderlijk vallen de meeste dodelijke slachtoffers onder de opgeëisten van oktober en november 1916. Bijlage 3 van deze studie bevat een nominatieve lijst van de 68 gekende opgeëisten uit het kanton Ninove die het leven lieten tijdens of als gevolg van de opëising. Honderd jaar later beschouwen wij de opname van hun namen in deze studie als een eerbetoon aan deze slachtoffers.

De opgeëisten die in Noord-Frankrijk in het *Kriegslazaret* van Le Cateau, Valleroy of Labry overlijden, worden ter plekke begraven. Opmerkelijk is dat in Labry het overlijden van de 107 omgekomen Belgische opgeëisten zelfs wordt geregistreerd door de burgerlijke stand. De in Labry overleden ZAB'ers krijgen aanvankelijk een individueel graf, maar sinds de herinrichting van het militair kerkhof in 1979 rusten de 865 Duitse soldaten en de 824 Franse, Belgische, Russische, Roemeense, Engelse en Italiaanse soldaten, opgeëisten en andere slachtoffers er zij aan zij in één graf.¹⁰² Het herdenkingsmonument van het kanton Geraardsbergen staat er nog steeds.

Verder rusten in de 'Nécropole nationale de Pierrepont' 141 Belgische opgeëisten. Ook in de Noord-Franse gemeenten en steden Briulles-sur-Meuse (35), Sedan (113), Marle (138), Montmédy (19) rusten Belgische opgeëisten, soms in individuele graven, soms in een massa-

Dit monument werd na de Grote Oorlog opgericht op het kerkhof van Labry (Meurthe-et-Moselle) door het kanton Geraardsbergen ter gedachtenis van zijn opgeëisten (verzameling Eric Gangloff, F-Labry)

101 Dossier van Henri De Leeuw (1888-1920) uit Denderleeuw. Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen, Rijksarchief Brussel.

102 GANGLOFF, *Labry 1914-18*, p. 86.

graf. In Effry (Aisne) ten slotte rusten 206 bij naam gekende Belgische gedeporteerden, samen met honderden onbekende Belgen, Fransen, Roemenen en Russen.¹⁰³

Geografische situering van de werkkampen en aard van de dwangarbeid

In de *Kommandantur* Aalst wordt 38 % van de opgeëisten uit het kanton Ninove op transport gesteld naar het departement Meurthe-et-Moselle (54), 36 % naar het departement Nord (59) en 12% naar het departement Meuse (55). Slechts enkelingen worden verplicht tewerkgesteld binnen België. Alleen al de aanpassingen aan de spoorweginfrastructuur tussen Arras (departement du Nord) en Laon (departement de l'Aisne), noodzakelijk bij de uitbouw van de Siegfriedstelling, vereisen 65.000 man. De tot in oktober 1916 ingezette Russische krijgsgevangenen volstaan hiervoor niet meer.¹⁰⁴ Alleen werken, direct verbonden met de uitbouw van militaire stellingen, zijn uitgesloten van ZAB-werk.¹⁰⁵

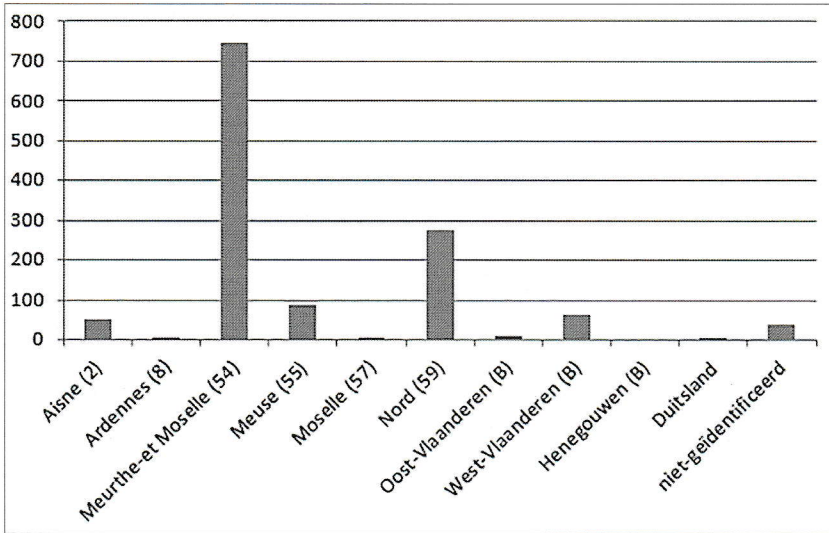
In de *Kommandantur* Geraardsbergen wordt 86 % van de opgeëiste burgers uit het kanton Ninove tewerkgesteld in het departement Meurthe-et-Moselle (54). Slechts 11 % wordt gedeporteerd naar West-Vlaanderen. In de onderstaande grafiek wordt de opsplitsing van de werkkampen weergegeven voor het volledige kanton Ninove: 57,6 % wordt weggevoerd naar het departement Meurthe-et-Moselle, 21,3 % naar het departement Nord, 6,9 % naar het departement Meuse, 4,9 % naar West-Vlaanderen en 2,10 % naar het departement Aisne.

De verschillende situering van de werkkampen kan eenvoudig worden verklaard. Bij de eerste opeisingen (oktober 1916) worden de opgeëisten uit de *Kommandantur* Aalst uitsluitend naar het departement Nord (59) vervoerd. Vanaf 1 november 1916 worden de opgeëisten op transport gesteld naar de departementen Meurthe-et-Moselle (54) en Meuse (55). In de *Kommandantur* Geraardsbergen daarentegen worden de opgeëisten al van bij het eerste transport naar Meurthe-et-Moselle (54) gedeporteerd. Een aantal mannen uit beide *Kommandanturen* die worden opgepakt in de loop van 1917 en 1918, worden hoofdzakelijk naar West-Vlaanderen gedeporteerd voor de aanleg van wegen.

103 Meer informatie rond de begraafplaatsen van de opgeëisten vindt u op de website <http://www.bel-memorial.org/>. Op de startpagina selecteert u onderaan 'Noms-Namen'. U kunt op begraafplaats zoeken door op 'Monuments-Monumenten' te klikken. (laatst geconsulteerd op 15 augustus 2016)

104 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 123.

105 THIEL, *Menschenbassin Belgien*, p. 125.

Plaats waar de opgeëisten verplicht werden tewerkgesteld (volledige kanton Ninove)

In de individuele dossiers die de opgeëisten of hun erfgenamen in de loop van 1921 indienen bij de 'Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen' worden ook summier de activiteiten van de opgeëiste werklieden weergegeven. Omdat voor de gemeentes Denderhoutem, Iddergem, Nederhasselt, Neigem en Outer geen enkel individueel dossier is bewaard, hebben wij ons onderzoek geconcentreerd op die gemeentes waarbij het aantal dossiers zeer nauw aansluit bij het aantal opgeëisten vermeld in de fiches van de Onderzoekscommissie Volkenrecht. Dit is het geval voor de gemeentes Appelterre-Eichem, Aspelare, Denderleeuw, Lieferinge en Ninove die evenwichtig verspreid zijn over de *Kommandanturen* van Aalst en Geraardsbergen.

Onderzoek van bovenstaande gemeentes toont aan dat de opgeëisten van de eerste en de tweede opeisingsgolf die zijn tewerkgesteld in Noord-Frankrijk, vooral worden ingezet voor het ontginnen van bossen, het verzagen van bomen tot balken en planken die moeten dienen om loopgraven en kazematten aan te leggen of te verstevigen, het uitvoeren van nivelleringswerken, het aanleggen en onderhouden van spoorlijnen en wegen voor de bevoorrading van het front, het laden en lossen van oorlogsmaterieel. Sommige opgeëisten werkten in de buurt van frontlinie waar ze schuilplaatsen en loopgraven moesten bouwen.¹⁰⁶ Een min-

¹⁰⁶ HENNING, *Les déportations belges*, p. 68.

Belgier-Abmarsch in den Wald. Op deze foto van de kampcommandant van het *Waldlager* van Joeuf staan de Belgen, uitgerust met boomzagen en bijlen, klaar om in "den bos van Joeuf" te gaan werken. (verzameling Roger Martinois, F-Joeuf)

derheid wordt tewerkgesteld in de landbouw en slechts een twintigtal opgeëisten zijn actief in steengroeves. Petrus Van Vreckom (Meerbeke) verklaart dat hij werd ingezet voor de aanleg van een vliegveld in Battice. Een enkeling kan tijdens de opeising zijn vooroorlogse job van metser, kleermaker of schoenmaker uitoefenen. Allicht leden zij minder onder de ontberingen en slagen. De opgeëisten die naar kampen werden overgebracht in Zuid-West-Vlaanderen, werkten bijna zonder uitzondering in de wegenbouw.

Dat de opgeëisten het hard te verduren hebben, blijkt uit zowat alle oorlogsverslagen. Pastoor Van Landegem van Appelsterre-Eichem schrijft in zijn verslag: "Werklieden zijn opgeëischt geworden en hebben ongehoorde mishandelingen moeten doorstaan. Voor alle voedsel kregen zij 's morgens niets, 's middags een liter soep van beeteraven en 's avonds 600 gr. slecht brood. Soms ging het er nog erger aan toe, b.v. Edmond Van Droogenbroeck heeft eens zonder eten of drinken vier volle dagen moeten werken in de bosschen, zonder ander deksel dan zijn hemd, met bloote voeten in de sneeuw en was hij niet vlijtig genoeg naar hunnen zij kreeg hij nog den stok op zijn lijf. Zou men zo handelen met een redeloos dier?"

Maar er is niet enkel het voedselgebrek waarmee de opgeëisten kampten, zoals blijkt uit de volgende passage van pastoor Van Liefferinge: "Onmogelijk ware het te beschrijven wat sommigen onder de opgeëichten geleden hebben tijdens hun ballingschap. Allerlei onmenselijke behandelingen hebben zij, maanden en jaren, te verduren gehad. Alle opgeëichten verklaren dat ze meer slagen dan voedsel ontvingen. Dagen en weken soms brachten zij door zonder eenen druppel drinkbaar water tot het stillen van hunnen dorst, zonder zich te mogen of te kunnen reinigen of verfrischen. Dat was voor velen eene ondraaglijke foltering die aanleiding gaf tot de aankweek van allerlei plaagdiertjes."

De ontbering en de mishandeling die de opgeëisten ondergaan, weegt ook na de Eerste Wereldoorlog door bij heel wat ZAB'ers. In 1920, twee jaar na de afloop van de Groote Oorlog, sterven nog vier mannen uit het kanton Ninove aan de rechtstreekse gevolgen van de verplichte tewerkstelling: Henri De Leeuw uit Denderleeuw, Joseph Eevens uit Meerbeke, Henri Pletinckx en Petrus Braeckman uit Ninove. René Gryseels uit Ninove is de laatste opgeëiste die bezwijkt aan een tijdens de opeising opgelopen kwaal. Hij overlijdt op 33-jarige leeftijd op 14 juni 1921.

BASSIN DE BRIEY

Un conseiller municipal d'un bourg minier du bassin de Briey, récemment rapatrié, a raconté à *l'Etoile de l'Est* que pour exploiter les mines, les Allemands ont employé des hommes de 14 à 60 ans et des femmes sur leur demande.

Ces ouvriers étaient surtout des Italiens qui habitaient le pays avant la guerre et qui n'avaient que ce moyen d'assurer l'existence de leur famille.

Maintenant il n'y a plus guère que des prisonniers pour extraire le minerai. Ceux-ci sont très malheureux. Ils sont divisés en trois camps : Italiens, Russes et Belges. Les deux premiers camps sont affectés au service des mines et des usines; le camp belge est employé exclusivement à l'exploitation de la forêt de Briey, qui se fait sans aucun souci de la conservation de la forêt. Les arbres sont absolument rasés.

Les malheureux Belges sont exténués; leur nourriture est insuffisante. En revanche, les coups et les mauvais traitements leur sont appliqués et, à la moindre velléité de révolte, on les tue comme des chiens.

Les Russes sont tout autant maltraités. Dans une localité que nous pourrions nommer et où ils s'en trouvent un assez grand nombre, on en a vu se mettre à genoux en pleurant pour demander du pain aux habitants qui, malgré la défense formelle qui leur en est faite, réussissent tout de même à leur procurer quelques aliments.

Ainsi que nous l'avons dit déjà, de nouvelles lignes de chemin de fer ont été créées, d'autres ont été prolongées.

Persartikel uit *Bulletin de la Meurthe-et-Moselle* van 7 januari 1917. Dit weekblad werd in Parijs uitgegeven door de vereniging van gevluchte en geëvacueerde inwoners uit het departement Meurthe-et-Moselle.

Zaten zij nu in Duitsland of in Frankrijk?

Op het thuisfront bestaat de perceptie dat de opgeëisten naar Duitsland zijn gedeporteerd. Dit is op zich niet zo verwonderlijk, aangezien de contacten tussen de opgeëisten en hun familie, zeker in de beginperiode, zo goed als onbestaande zijn. Vanaf maart 1917 mogen de families wel voedsel- en kledingpakketten opsturen, maar die mogen geen brood, geld of brieven bevatten.¹⁰⁷ Het is onnodig te stellen dat die pakketten soms het verschil maken tussen leven of dood. Brieven zijn verboden, maar er mag maximaal één *Zivilarbeiterpostkarte* worden opgestuurd per week. Dit zijn een soort voorgedrukte kaarten zonder afbeelding, waar de opgeëiste in geen geval zijn echte verblijfplaats mag vermelden, maar enkel zijn voornaam, naam, het bataljon- of compagnienummer en de woorden ‘*Deutsche Feldpost*’ als afzender opgeeft. Dit versterkt uiteraard het vermoeden op het thuisfront dat zij in Duitsland voor de bezetter moeten werken. Ook getuigen de eerste teruggekeerde opgeëisten in de lente van 1917 vreemd genoeg dat ze naar Duitsland werden gevoerd. Zelfs in de oorlogsverslagen situeren verschillende pastoors uit onze streek de *Zivil Arbeiter* werkkampen in Duitsland.¹⁰⁸ Toch heeft de Belgische regering in Le Havre al midden december 1916 weet van opgeëisten die uit bezet Frankrijk gerepatriëerd worden, o.a. naar Aalst. Deze waren einde oktober/begin november opgeëist om in bezet Frankrijk landbouwwerk te gaan verrichten, maar volgens hun verklaringen komen zij terug uit de streek van Soissons, waar zij met kolf- en stokslagen tot werk in de loopgraven werden gedwongen. Gewond door Franse schrapnels worden zij reeds na enkele weken gerepatriëerd.¹⁰⁹ Dat er tijdens die oorlogsjaren verwarring bestaat over de locatie waar de opgeëiste familieleden worden vastgehouden, kan worden verklaard in het licht van de chaotische omstandigheden die elke oorlog met zich meebrengt. Ook de beroepsschrijver Passelecq heeft het in december 1916 over “la déportation en masse de la population civile belge et son assujettissement au travail forcé en Allemagne”.¹¹⁰ Wanneer René Henning van het *Comité de Secours aux Déportés* in 1919 zijn boek publiceert heeft hij het over de deportaties “en Allemagne et dans le Nord de la France”.¹¹¹

107 *Tussen gemeenschap en geweld*, p. 124.

108 We maken echter een kanttekening voor de mannen uit het *Generalgouvernement* die in de loop van 1918 werden opgeëist: zij worden wel degelijk naar Duitsland overgebracht. We komen hier later in dit artikel uitgebreider op terug.

109 PASSELECOQ, *Les déportations belges*, p. 404.

110 PASSELECOQ, *Les déportations belges*, p. V.

111 HENNING René; DE LE COURT E. (introd. juridique), *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, Bruxelles-Paris, Vromant, 1919, 216 p. + photos.

Voor de volledigheid vermelden we ten slotte dat de opgeëisten uit het *Generalgouvernement* inderdaad in Duitsland werden tewerkgesteld, maar dat de Duitse bezetter in het Pajottenland pas vanaf 1918 overgaat tot opeisingen.

Levensomstandigheden binnen de kampen

Over de behandeling van de gedeporteerden en de levensomstandigheden binnen de kampen bestaan nogal wat bronnen, maar vaak zijn het individuele getuigenissen die op zich uiteraard waardevol zijn, maar slechts een fragmentarisch beeld geven. Ook de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers van de FOD Sociale zekerheid beschikt over een indrukwekkende reeks individuele dossiers met persoonlijke getuigenissen, maar deze zijn niet doorzoekbaar op geografische termen en dus hier niet direct bruikbaar. Wij zullen ons dan ook in grote lijnen beperken tot een tweetal bronnen. Om te beginnen de kleine tweehonderd getuigenissen die René Henning namens een niet nader gespecificeerd *Comité de Secours aux Déportés* in een reeds vaker geciteerd werk publiceert.¹¹² In tweede instantie beschikken wij over het verslag van een “toezichtsreis naar de arbeiderskampen”, door drie activisten in opdracht van de Raad van Vlaanderen uitgevoerd in oktober 1917.

Henning geeft 206 getuigenissen, bijna zonder uitzondering van gedeporteerden uit het West- en Oost-Vlaamse *Etappengebied* of uit het Brusselse. De resultaten worden na de Duitse nederlaag in 1919 gepubliceerd, maar uit de toelichting die Henning geeft bij zijn *enquête* blijkt dat de getuigenissen nog onder Duitse bezetting werden verzameld.¹¹³ Om de statistische verwerking van deze getuigenissen een geloofwaardige basis te geven, beperken wij ons niet tot de getuigenissen uit de *Kommandanturen* Aalst en Geraardsbergen of de Denderstreek, maar breiden wij onze selectie uit tot het ganse werkgebied van ons tijdschrift, d.w.z. het historische Land van Aalst of grosso modo het deel van Oost-Vlaanderen tussen de Schelde en de Brabants-Henegouwse grens. Dit levert 40 getuigenissen op. Wij pogen de geformuleerde klachten in een aantal categorieën op te delen.

112 HENNING René, *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, Bruxelles-Paris, Vromant, 1919, 216 p.

113 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 86-87.

Geformuleerde klacht	Absolute aantal	% t.o.v.totaal aantal klachten	% van het aantal getuigen (totaal 40 in aantal)
Willekeurige mishandelingen	28	27.2	70.0
Mishandelingen van zieken en verzwakten	11	10.7	27.5
Oorlogspierikelen	21	20.4	52.5
Voeding	13	12.6	32.5
Verblijf- en slaapaccommodatie, hygiene	9	8.7	22.5
Koude en regen	7	6.8	17.5
Religieuze onverdraagzaamheid	7	6.8	17.5
Doodslag	7	6.8	17.5
	103	100	

Wat onmiddellijk opvalt, is het torenhoge aantal klachten rond mishandelingen. Niet minder dan 70 % van de veertig getuigen verklaart slachtoffer te zijn geweest van willekeurige mishandelingen. 38 % van de klachten draaien rond allerlei vormen van fysiek geweld tegen al dan niet werkonwillige, zieke, ondervoede of afgematte gedeporteerden. Bovendien verklaren zeven ZAB'ers persoonlijk getuige geweest van doodslag op een medegedeporteerde. Aan de Hoofdcommissie verklaart August De Doncker uit Meerbeke dat hij het zicht aan één oog verloor, nadat een Duitser een stuk hout naar zijn hoofd wierp. Jozef Evens, eveneens uit Meerbeke, wordt in oktober 1918 geslagen met een gewerkolf en is hierdoor doof aan het rechteroor. Een tweede, vaak geformuleerde aanklacht betreft het betrokken raken bij oorlogshandelingen. 20 % van het aantal klachten gaat hierover, meer dan de helft van de getuigen verklaart hieronder te hebben geleden. Het gaat hierbij om twee vormen van klachten. Vaak liggen de werkplaatsen of de kampen onder vuur van de geallieerden. Dat is o.a. het geval half december 1916 voor het ZAB-kamp van Romagne. Twee Duitse soldaten komen

om bij een obusinslag en de opgeëisten moeten loopgraven aanleggen achter de barakken.¹¹⁴ Na een nieuw bombardement rond 25 december 1916 worden de *Zivil Arbeiter* overgebracht naar Villers ... en in Romagne-sous-les-Côtes vervangen door Russische krijgsgevangenen.¹¹⁵ Ook andere kampen in de regio Verdun komen onder Frans vuur te liggen. Zo Gibericy en Billy. Op 31 maart 1917 komen bij valavond Franse bommen op en rond de ZAB-barakken in Gibericy terecht. Meerdere Duitsers komen om, maar de Belgische gedeporteerden maken van het geharrewar gebruik om te ontsnappen¹¹⁶, waarna het kamp net zoals Romagne-sous-les-Côtes wordt ontruimd.¹¹⁷ Begin september ligt Amel-Verdun onder Frans obusvuur, 35 Duitsers en zowat 15 Belgische gedeporteerden komen hierbij om het leven.¹¹⁸ Aan de Hoofdcommissie zal Victor Carton uit Aspelare verklaren dat hij een hand verloor bij zo een obusontploffing. In de omgeving van Lens (Pas-de-Calais 62) moet men dan weer voortdurend gasmaskers dragen.¹¹⁹

Een andere vorm van betrokkenheid bij de oorlogshandelingen betreft de verplichte tewerkstelling in de nabijheid van het front. Tegen alle internationale conventies in worden de burgers verplicht loopgraven aan te leggen, schuilplaatsen te bouwen, platformen voor artilleriegeschut te gieten, ... Wij wezen er reeds op dat het hele deportatiegebeuren - zeker in het *Etappengebiet* - niet kan los gezien worden van de aanleg van de *Siegfriedstellung* door de Duitsers. Deze nieuwe versterkingslinie - door de Engelsen de Hindenburg Line genoemd naar de Duitse opperbevelhebber en latere Rijkspresident Paul Hindenburg - loopt van Arras tot Soissons en moet het front met 50 km inkorten. Zij wordt aangelegd vanaf de winter van 1916/1917, o.a. met inzet van de ZAB'ers, wat sommigen niet ontgaat. Alphonse Ravier (Merelbeke) getuigt dat men in Amel -Verdun werkelijk een nieuw front aan het creëren is¹²⁰ terwijl Adolphe Rottiers (Hofstade) dan weer verklaart dat

114 Getuigenis Aloïs Colman (Wieze) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 106.

115 Getuigenis Aloïs Wellekens (Erembodegem) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 94.

116 Getuigenissen Alphonse Van Wilder (Zandbergen) en Gustave De Wilde (Gijzegem) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 166-167 en 169-170.

117 Getuigenissen Raymond De Geyter (Oudenaarde, ⁶Mafer), Gaston De Haeck (Nederbrakel) en Achille Van der Putten (Viane-Moerbeke) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 107, 117 en 140.

118 Getuigenis Alphonse Ravier (Merelbeke) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 152.

119 Getuigenissen Alfons Verhoben (Wichelen) en Benoît Veldeman (Oordegem) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 145 en 151.

120 Getuigenis Alphonse Ravier (Merelbeke) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 152.

zij hier gedurende negen maand moeten aan werken.¹²¹ In februari 1917 begint de Duitse terugtrekking achter de linie waarbij zij de tactiek van de verschroevde aarde toepassen. Ook hier worden *Zivil Arbeiter* ingezet. Alfons Verholen (Wichelen) verhaalt dat - na de aankomst van de *Zivil Arbeiter* in een dorp - de bevolking onmiddellijk moet vertrekken met hoogstens 60 kg bagage, waarop de Duitsers het hele dorp plunderen.¹²² Een andere getuigenis heeft het over het neerhalen van hoeses, in de buurt van Lens.¹²³

Duitse bewaker voor het 'Belgenkamp'. Op het bord is nog leesbaar: "Der Zutritt zum Belgienlager nur mit Genehmigung Kommandoführers gestattet" (Toegang tot het Belgenkamp alleen mits toelating van de Kampcommandant). (verzameling Michel Morre, Zottegem)

Het kan verwondering wekken dat er relatief weinig klachten zijn over de slechte en ontoereikende voeding en over de lamentabele huisvesting. Nochtans weten wij via andere kanalen - o.a. het verslag van de "toezichtsreis naar de arbeiderskampen" dat zo dadelijk aan bod komt - dat ook op deze

vlakken de situatie hemeltemgend was. Tenslotte nog een woord over de zeven ZAB'ers die zich erover beklagen dat zij óf de mis niet kunnen bijwonen óf geen contact met een priester kunnen hebben. Het hoeft ons niet te verwonderen dat de Pruisische (en dus protestantse) soldaten zich weinig begripvol opstellen tegenover de katholieke gedeporteerden. Bovendien is in de hele frontzone de oorspronkelijke bevolking, inclusief de clerus, naar elders overgebracht (niet zelden naar Duitsland!) zodat ook daar geen geestelijke bijstand kan gezocht worden.¹²⁴

Naast het werk van Henning met zijn ruim 200 getuigenissen beschikken wij dankzij een inspectiebezoek, in oktober 1917 door drie activisten namens de Raad van Vlaanderen gebracht aan de "arbeiders-

121 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 190.

122 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 145.

123 Getuigenis Alphonse Ravier (Merelbeke) in HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 152.

124 Hierover ook CLAEYS BOUUAERT, *Le diocèse de Gand*, p. 83-86.

kampen” in Noord-Frankrijk, over een uitzonderlijke inkijk in de ZAB-kampen. Niet direct een onverdachte bron om zo maar als geloofwaardig over te nemen, maar mits een kritische ingesteldheid en het tussen de lijnen meelesen toch een uniek en waardevol document.¹²⁵ Om maar een voorbeeld te geven: vaak gebruiken de verslaggevers een verbloemd taalgebruik, maar wanneer zij in oktober 1917 schrijven “Hoewel wij vast hopen dat onze jongens geen tweede winter zullen door te brengen hebben in Noord-Frankrijk, is het voor ons van belang dat de tijdens den voorgaanden winter begane fouten niet meer te vreezen zijn, en dat men de arbeiders niet meer zal laten vervriezen.” dan zegt dat veel over de manier waarop de ZAB’ers de strenge winter van 1916/1917 hebben moeten trotseren. De arbeiders van Le Nouvion brachten die winter door in Marle: “Marle, zegde men ons, is het kerkhof van Vlaanderen, in 4 maanden – december 1916 tot rond april 1917 – zijn daar ongeveer 120 Vlaamsche arbeiders gestorven. Gemiddeld één per dag! Niet te verwonderen is het, dat de arbeiders met klemmenden angst den komenden winter te gemoet zien.”

Voor de activisten, die met steun van gouverneur-generaal von Bissing en de Duitse bezetter hun Vlaams programma willen verwezenlijken, komen de opeisingen van oktober 1916 op een zeer slecht moment. Illustratief hiervoor is wat zich in die maand afspeelt in de straten van Gent. “(...) bij de opening der Hoogeschool [i.e. de vervlaamste Von Bissinguniversiteit] kruisten twee stoeten, de eene van rampzalige opgeëischten, beladen met hun schamele pakken en door Duitse pinhelmen naar hun “hard labeur” voortgedreven; de ander van hooge Duitse sabeldragers en hooggehoeede en gehandschoende studenten, die samen naar hun banketzaal kuierden”.¹²⁶ De *Flamenpolitik* van Von Bissing en de aspiraties van het activisme zitten op ramkoers met de noden van het Duitse leger. In die omstandigheden gaat van 4 tot 6 oktober 1917 een afvaardiging van de Raad van Vlaanderen op inspectiebezoek naar de ZAB-kampen. Wij geven voor elk van de drie bezochte kampen de naam en ligging, de compagnie die er gelegerd is en de herkomst van (de meerderheid van) de arbeiders: Aulnoye(-Aymeries) (Nord 59; ZAB 16 – 2de compagnie; mannen uit het Dendermondse, Hamme en

125 Meer over dit verslag en de context waarin het tot stand kwam, in VANDEWEYER Luc, *Collaboreren en arbeiders deporteren! : dilemma's voor activisten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog?*, - *Brood & Rozen : tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 1996, (4), p. 15-32. Het verslag zelf vindt men in BRUSSEL. ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, Conglomeraatsarchief van de Raad van Vlaanderen, nr. 133: *Dossier met het handgeschreven origineel en twee getypte doorlagen van het rapport “Toezichtsreis naar de arbeiderskampen, 4-6 oktober 1917”*, 1917.

126 LEUVEN. Davidsfonds, *Oorlogsboek van het Davidsfonds*, dl. 2, p. 183.

Moerzeke); Le Nouvion(-en-Thiérache) (Aisne 02; ZAB 11 – 4de compagnie; Gent en het Oudenaardse); Tournes (Ardennes 08; ZAB 4 – 4de compagnie; Gent en het Gentse). Opmerkelijk is dat de drie kampen relatief ver achter het front liggen, feitelijk net over de Belgische grens, en onder toezicht staan van de *Militär-Eisenbahndirektion 3* met zetel te Hirson, m.a.w. niet rechtstreeks onder militair bevel. Het zijn dus zeker niet de ‘ergste’ kampen. Wij mogen redelijk aannemen dat de levensomstandigheden in de bossen van Joeuf en omstreken (het zogenaamde ‘Waldlager’) een stuk erger waren.

In veertien hoofdstukken geven de drie rapporteurs hun bevindingen weer, gaande van kleding (“De kleding der arbeiders laat over het algemeen zeer veel te wenschen. (...). Als het regent lopen de arbeiders uren lang met natte voeten.”) en voeding (“De hoofdoorzaak van de algemeene verzwakking is onbetwistbaar de onvoldoende voeding.”) over het onvoldoende loon (“Het loon is onvoldoende. Ieder arbeider bekommt slechts 30 Pfennig per dag. De Deutsche overheid aanziet als loon het voedsel dat aan de arbeiders wordt verstrekt.”) en de (slechte) behandeling (“De soldaten dulden geen tegenspraak, en behandelen de arbeiders soms heel ruw, zoo in woorden als in daden, ja gaan vaak tot gewelddaden over.”) tot ongevallen (“Wij hebben verscheidene verminkten aangetroffen, waaronder een wiens been, ten gevolge van beenbreuk verkeerd geplaatst is.”) en de gezondheidstoestand. Dit laatste hoofdstuk is bijzonder uitgebreid, het verslag vermeldt er uitdrukkelijk bij: “speciaal bewerkt door Professor Borms”. Bedoeld wordt Karel Borms, broer van August, doctor in de geneeskunde (Leuven, 1901) én buitengewoon hoogleraar inwendige geneeskunde aan de vernederlandste universiteit van Gent.

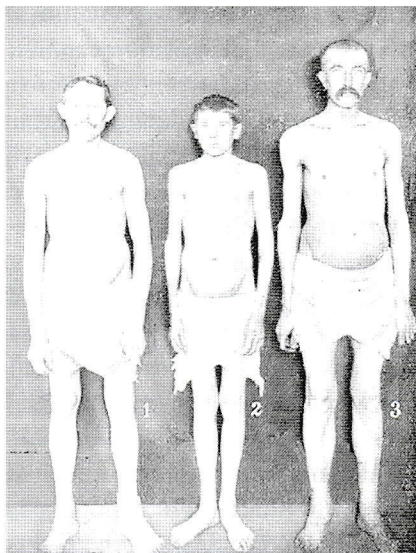
Een paar citaten uit dit hoofdstuk “14. Gezondheidstoestand”: “Er is ons duidelijk gebleken dat de gezondheidstoestand der opgeëischten (...) gansch bedenkelijk is. (...), hoewel we van den anderen kant niet mogen vergeten dat volgens de verklaringen der aanwezige officieren, de kompaniën door ziekte, vooral darm- en longontsteking, en door oorzaken van onbekwaamheid tot werken, op min dan de helft zijn gesmolten. Wij moeten toch voluit bekennen dat deze lieden verkeerden in een toestand van chronische ondermijning: ze zijn merkwaardig in gewicht gedaald, velen tot 30 %, hetgeen blijkt uit de verfrommelde gelaatstrekken der meesten en uit de atrophie van het spierstelsel, ze zijn vaal-bleek tot geel en groen van gelaatskleur, de huid is dun en door furunculose [steenpuisten] aangetast, het voorkomen als van ouderlingen, zoodat menig man van 35 à 40 jaar er 60 uitziet.

Volgens onze nauwkeurige ondervragingen lijdt of heeft 1/3 onder hen geleden aan oedemen, (...).”

Om deze paragraaf af te sluiten nog twee elementen. Een algemene bedenking uit het reeds vaak geciteerde verslag van de ‘toezichtsreis’. De rapporteurs zijn van oordeel dat de – volgens hun inlichtingen – 20.000 Vlaamse arbeiders in Noord-Frankrijk “rekening houdende met de voortdurende afname van het weerstandsvermogen dier slecht gevoede, meestal ziekelijke arbeiders (...) gemakkelijk te vervangen zijn door 8.000 normale mannen.” Cijfers die voor zich spreken. Wanneer

Albert De Dobbeleer (Neigem 1897 – Denderwindeke 1991) als oudste van de parochie en laatste overlevende van de oud-strijders en opgeëisten overlijdt, lezen wij op het bidprentje over zijn terugkeer uit het ‘Waldlager’ van Joef¹²⁷ (Meurthe-et-Moselle 54): “Toen hij na de oorlog terug thuis kwam was hij zo erg getekend dat zelfs zijn eigen moeder hem niet meer erkende. Alleen de hond met zijn fijne neus wist het en werd sedertdien zijn trouwe metgezel.” In dit verband toch nog een paar sprekende verhalen. Verschillende opgeëisten vertelden later aan Victor Morre dat zij – gedreven door de honger – schors van jonge beuken aten. Met ernstige darmkolieken als gevolg ...¹²⁸. En de al vaker geciteerde Albert De Dobbeleer wist later te vertellen hoe hij een ‘nieuwe’ Duitse bewaker de weg moest tonen naar het kamp. Hij toonde een weg die liep langs een rapenveld waarvan hij wist dat de rapen terug aan het schieten waren en nog voordat de bewaker iets bemerkte had, liepen alle opgeëisten het veld in om het jonge groen van de rapen op te eten. Niet het gezondste voedsel, maar het ‘vulde’ toch.

Drie opgeëisten bij hun terugkeer.
Rechts B.J. uit Erembodegem
(uit: HENNING, *Les déportations de civils belges ...*)

127 Over dit ‘Waldlager’ het zowel qua tekst als illustratie uitstekende werk van MARTINOIS Roger, *Le camp forestier de Briey-Joef Grand Fond – album souvenir de l’officier commandant du camp ‘Waldlager’*, in *Spécial Centenaire 1914-1918*, Chroniques joviciennes, avril 2015, n° 50-51-52, p. 83-112.

128 Brief van Victor Morre (Opbrakel) aan Roger Martinois (F-Joef) bij de voorbereiding van een artikel in 1991.

Voor wie het echt te veel wordt, rest slechts een ontsnappingspoging met alle eventuele gevaren vandien. Een 19-jarige filature-arbeider van Aalst wordt midden oktober 1916 opgepakt en gedeporteerd, maar weet na drie weken verplichte arbeid aan de spoorwegen in de buurt van Saint-Quentin (Frankrijk) te ontsnappen. Hij kan terugkeren naar Aalst, maar wordt op 16 maart 1917 verraden door een Duitse spion en op transport gezet naar Duisburg (toen Duitsland - Pruisen). Hij ontsnapt terug en weet op 22 maart het neutrale Nederland te bereiken.¹²⁹ Maar niet voor iedereen is dit *happy end* weggelegd. Een schrijvend verhaal is dat van René Van Wijnendaele uit Denderwindeke. Tweemaal probeert hij te vluchten en telkens wordt hij gevat. Hij wordt daarop naakt op een tafel gebonden en krijgt als straf tot bloedens toe 40 stokslagen. Tijdens zijn gevangenschap wordt hij driemaal veroordeeld tot een week gevangenis wegens het aanzetten van de medegevangenen tot werkstakingen. Een derde vluchtpoging lukt wel. Joseph Vanopdenbosch uit Meerbeke wordt tijdens een vluchtpoging in de rug geschoten door een wacht (uit dossier Hoofdcommissie). Adolf Verholen (Wichelen) weet te ontsnappen in Noord-Frankrijk, maar wordt in de buurt van Brussel gevat en teruggestuurd naar Lens (F).¹³⁰ Recidivisten belanden ofwel in het strafkamp van het kasteel van Sedan (F) of worden zonder pardon naar Duitsland gestuurd.

Maar niet voor iedereen loopt het slecht af. Hector Haegeman, bij de tweede razzia in Denderwindeke opgepakt op 23 november 1916, belandt via Conflans als steenhouwer in de streek tussen Metz en Verdun. Hij verwondt zichzelf met opzet en ontsnapt samen met een lotgenoot van Steenhuize-Wijnhuize uit het hospitaal (het *Kriegslazaret* van Labry?). Na een avontuurlijke tocht – overdag slapen in schuren en onder hooimijten, 's nachts lopen, de Samber met behulp van een paard oversteken, ... – belandt hij terug in Denderwindeke. Hij mag zich verstoppen op het kasteel van Steenhout (Vollezele) op voorwaarde dat hij er werkt. Wanneer Schwartz vanuit de *Kommandantur* Geraardsbergen einde oktober/begin november 1917 onder andere het gemeentebestuur van Denderwindeke bedreigt met draconische maatregelen, tenzij een aantal ontsnapte en ondergedoken ZAB'ers zich aangeeft, figureert Hector Haegeman onder de gezochten. Op 28 oktober 1918 – de Duitse nederlaag is onvermijdelijk geworden – kan hij uiteindelijk zijn schuiloord verlaten.¹³¹

129 VAN DER HOEVEN LÉONHARD, *Les déportations belges*, p. 48.

130 HENNING, *Les déportations de civils belges*, p. 145.

131 Reconstructie van zijn verhaal op basis van de al vaker vermelde bronnen en van zijn getuigenis, mondeling overgeleverd via zijn kleinzoon Bert (Gilbert) Mersch (Maaseik).

Reacties op en protesten tegen de opeisingen

Hoe reageert men binnen en buiten België op de massale opeisingen? De Duitse bezetter wil vanaf 1915 via de lokale, vooral gemeentelijke overheden de lijsten bekomen van de al dan niet werkloze mannen die in aanmerking komen voor opeising. Na de oorlog verklaren omzeggens alle besturen unisono dat zij dit weigerden, maar is dat ook zo? Voor minstens één gemeentebestuur hebben wij een bewijs van het tegendeel. In het archief van Nederhasselt berusten voor de periode december 1917 - oktober 1918 de regesten van de uitgaande briefwisseling naar “de Duitse Overheden”.¹³² Nog op 14 december 1917 bezorgt Nederhasselt de *Kommandantur* van Aalst een *Lijst der personen, die geen bewijs van werkzaamheid ingediend hebben*. Een lijst van meer dan 200 personen tussen 14 en 60 jaar ... Ook voor andere gemeenten zijn er aanwijzingen dat de lokale overheid – zeker in de beginfase van de opeisingen – niet overal met evenveel ijver zijn bevolking tracht te beschermen. Wanneer de Geraardsbergenaar Albert Van Damme (1898-1991) in 1974 zijn herinneringen als opgeëiste neerpent, schrijft hij zonder schroom: “De burgerij was blij dat wij weg waren. Den burgemeester had de lijst van de steuntrekkenden aan de Duitsers overhandigd. Zo was het gemakkelijk om ons te komen halen”.¹³³ En wanneer hij in 1981 wordt geïnterviewd, doet Cyriel Cobbaert (Okegem, 1897-1983) uit de doeken hoe hij er in feite wordt ingeluisd door Romain Couck, lid van het gemeentelijk Hulp- en Voedingskomiteit. Cobbaert werkt als dagloner (en is dus geen werkloze), maar Couck bezorgt hem 18 fr. ‘dopgeld’ ... en de week daarna wordt Cobbaert als werkloze opgeëist.¹³⁴ In Ninove gelijkaardige toestanden. Op 22 september beveelt de *Kommandantur* van Aalst aan het stadsbestuur een lijst in drievoud te bezorgen van de werklozen met opgave van naam, beroep en verblijfplaats. Het stadsbestuur vraagt zonder enige bedenking of protest deze gegevens op bij dokter Prové, voorzitter van het lokaal Hulp- en Voedingskomiteit. Het lijdt geen twijfel dat de Duitse bezetter een maand later deze lijsten gebruikt bij de opeisingen.

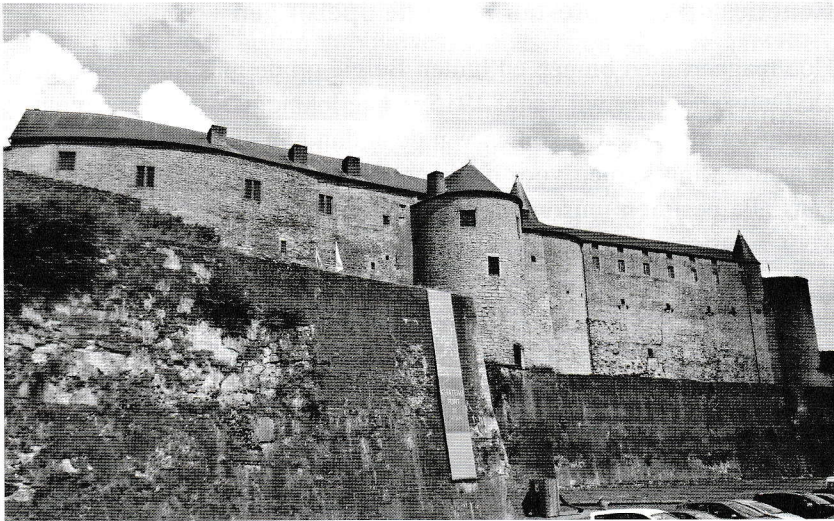
Wie wel vanaf het eerste uur de opeisingen krachtig aanklaagt, is kardinaal Mercier. Reeds op 19 oktober 1916 schrijft hij een protestbrief naar Von Bissing. Op 7 november volgt een herderlijke brief van

132 NINOVE. STADSARCHIEF, Modern gemeentearchief Nederhasselt, nr. 16: *Register uitgaande briefwisseling 1913-1922 met achteraan (als dubbel gebruik) briefwisseling met Duitse bezetter (1917-1918)*.

133 VAN DAMME, *Albert Van Damme (1898-1991)*, p. 179.

134 VAN ISTERDAEL, *Getuigenis van een opgeëiste*, p. 61-62.

Het kasteel van Sedan (F) fungeert o.a. als strafkamp voor weerspennige ZAB'ers.

de Belgische bisschoppen. Begin 1917 neemt Passelecq dit herderlijk schrijven integraal op in zijn klachtendossier uit Le Havre.¹³⁵ Het verweer van Von Bissing komt er op neer dat de Duitse bezetter volgens de Conventies van Den Haag verantwoordelijk is voor het instandhouden van de openbare orde en de sociale rust in de bezette gebieden. Von Bissing acht het zijn plicht de vele Belgische werklozen – ten gevolge van de Engelse blokkade van grondstoffen en daarmee samenhangend de slabakkende industriële productie – werk te verschaffen ... Omdat de Belgen niet vrijwillig ingaan op het aanbod van werk in de Duitse industrie, ziet de bezetter zich verplicht over te gaan tot ‘verplichte tewerksstelling’.¹³⁶ Wat in werkelijkheid gebeurt, is echter in flagrante tegenstrijd met de Conventie van Den Haag van 1907, die stelt: “Requisitiën in natura en persoonlijke diensten kunnen van de gemeenten of van de bewoners niet worden geëischt, dan ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger. Zij moeten in verhouding staan tot de hulpmiddelen van het land en van dien aard zijn, dat zij voor de bevolkingen niet de verplichting medebrengen om aan de krijgsverrichtingen tegen haar vaderland deel te nemen.”¹³⁷ De internationale verontwaardiging is dan ook gigantisch, vooral in de arbeidersmiddens. Begin december 1916 bereikt de Belgische regering een memorandum met een *Appel des ouvriers belges aux ouvriers américains*, door Belgische arbeiders van uiteenlopende politieke overtuiging opgesteld op 19 november 1916.¹³⁸ Zij verzoeken de regering deze oproep te verspreiden onder de bevolking van de neutrale landen (Verenigde Staten, Spanje, Scandinavische landen, Zwitserland).

Of al deze protesten veel indruk maken op de Duitse burgerlijke en militaire overheden valt sterk te betwijfelen. Wat wellicht meer hout snijdt, zijn de reacties vanuit activistische hoek. De latere socialistische minister August Balthazar vertelt hoe men tijdens de maand november van 1916 in het activistische propagandakamp voor Vlaamse krijgsgevangenen van Göttingen reageert op het nieuws van de massale opeisingen in België. “Veel wordt er in onze kampen gesproken over het wegvoeren der Belgische werkloze arbeiders. Allen zijn ver-

135 PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 93-98. Meer over Mercier en zijn verzet tegen de opeisingen in DE VOLDER, *Kardinaal verzet*, p. 111-127. Over de kerkelijke reactie vanuit het bisdom Gent handelt dan weer CLAEYS BOUUAERT, *Le diocèse de Gand*, p. 81-86.

136 Geciteerd in PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. VIII-IX en 85-92.

137 Verdrag nopens de wetten en gebruiken van den oorlog te land (Den Haag, 18 oktober 1907). Volledige tekst o.a. op <http://www.rodekruis.nl/dit-zijn-we/humanitair-oorlogsrecht/haags-verdrag-iv-1907-oorlog-land-reglementen> (laatst geconsulteerd op 29 augustus 2016).

138 Tekst in PASSELECQ, *Les déportations belges*, p. 98-103.

ontwaardigd, velen woedend. (...) En wij zitten hier ... vol machteloze woede. Vele gebalde vuisten zullen heden nijdig op de tafels en wanden der krijgsgevangenenkampen neergebonsd hebben. Bij kameraden zag ik de stilaan weggestorven haat weder oplaaien, heviger dan ooit. Mij doet het voorgevallene pijn voor mijn arme broeders en geliefden en ik sidder van verontwaardiging tegenover dezen die het geweld tot recht mieken.”¹³⁹ Ook de activisten in bezet België roeren zich. Slechts één citaat uit het hoofdstuk 15 “Politieke gevolgtrekking” van het reeds hoger vermelde verslag van de *Toezichtsreis naar de arbeidskampen*. “Het opeischen van werklieden in Vlaanderen en hun wegvoeren naar de kampen in Noord-Frankrijk is een misslag, die zeer moeilijk heel en al kan hersteld worden. Het is (...) een kaakslag de Vlamenpolitiek toegediend. (...). Bereiken wij geen uitslag, dan achten wij het gansch onnoodig, langer aan Vlaamsche politiek te doen.”

Ook in Aalsterse activistische kringen ervaart men de negatieve gevolgen van de opeisingen. Op 9 december 1917 organiseert de kring ‘Ontwaakt!’ een meeting over *Het Lot der Vlaamsche Arbeiders en de Vrede*. Ondanks “een krachtige oproep tot de arbeiders” is de belangstelling minimaal: “geen enkel mensch” komt opdagen. De organisatoren wijten dit aan de gewelddadige opeisingen van de bezettende macht (woorden van de organisatoren). “Personen uit alle klassen worden op straat meegenomen, van het veld en uit de huizen gehaald, en onmeedogend meegevoerd. De verbittering der bevolking is ten top gestegen, en we hebben de overtuiging, dat het werkelijk een uitmoording is van het Vlaamsche ras. De zieke, teruggekeerde opgeëischten, die we hier als geraamten zien rond dwalen, zijn er trouwens de sprekende bewijzen van”. Voorzitter en secretaris van Ontwaakt! zien zich dan ook verplicht aan de Raad van Vlaanderen te melden “Dat, zoolang we over voorgaande punten geen opheldering hebben gekregen, de Vlaamsche Beweging in het Arrondissement Aalst wordt stopgezet, daar de strijd om andersdenkenden voor onze zaak te winnen, hopeloos is”.¹⁴⁰

Blijft de vraag in hoeverre al deze protesten effect ressorteren bij de Duitse bezetter. Meer dan waarschijnlijk is dat enkel het geval voor de activistische noodkreten. En zelfs in dat geval enkel bij de gouverneurs-generaal Von Bissing (1914-1917) en zijn opvolger Ludwig von Falkenhausen (1917-1918). Zij moeten immers rekening houden met

139 BALTHAZAR, *Twee jonge Vlamingen in den Grooten Oorlog*, p. 161-163.

140 Alle citaten uit een brief van Ontwaakt! aan de Raad van Vlaanderen dd. 9 december 1917 in BRUSSEL. ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, Conglomeraatsarchief van de Raad van Vlaanderen, nr. 132: *Dossier “Commissie in zake van Burgerlijke Opgeëischten”*.

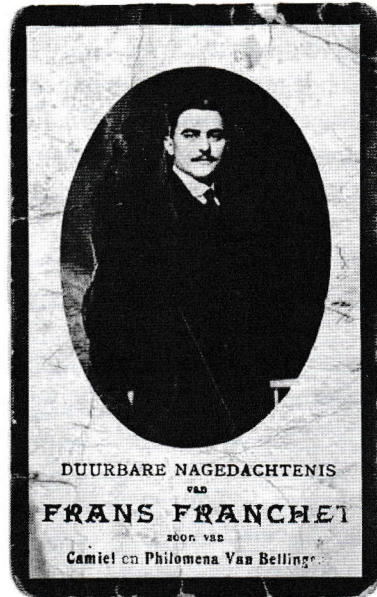
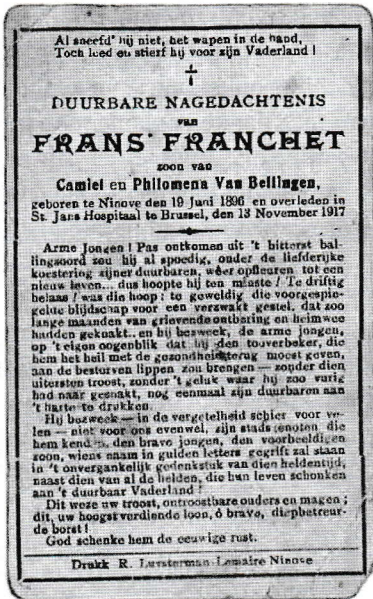

de uitbouw van de *Flamenpolitik* en met de activistische achterban. De legerleiding van de *IV. Armee* in Tielt en de *Etappen-Inspektion* worden hier hoegenaamd niet door gehinderd en hebben enkel oog voor een militaire eindoverwinning. Dit alles verklaart mee dat de opeisingen in het *Etappengebiet* van bij de aanvang veel harder en uitgebreider zijn én dat zij langer duren terwijl de opgeëisten er ook niet kunnen rekenen op een vervroegde terugkeer, tenzij hun gezondheidstoestand dat vereist.

De schadeloosstelling in meerdere fasen

Hoewel de publieke opinie na de Wapenstilstand van november 1918 het roerend eens is over de toekenning van een schadeloosstelling aan de voormalig opgeëisten, verloopt de weg ernaar toe erg hobbelig. De eerste stappen voor de vergoeding van de voormalig opgeëisten worden gezet met de wet van 10 juni 1919 houdende het herstel van de burgerlijke slachtoffers van de oorlog. Artikel 6 van deze wet kende bij wijze van administratieve maatregel een bedrag van 150 fr. toe aan elke gedeporteerde die gedurende minstens drie maanden verplicht is tewerkgesteld door de bezetter en die hiervoor geen vergoeding van de bezetter heeft ontvangen. Daarenboven bepaalt deze wet de maximumbedragen die kunnen worden betaald op grond van de gedeeltelijk of volledige en tijdelijke of voortdurende arbeidsongeschiktheid van het slachtoffer. Zo ontvangt de echtgenote bij het overlijden van haar man als gevolg van de deportatie een jaarlijkse vergoeding van 800 frank, eventueel aangevuld met 300 frank voor elk kind dat de leeftijd van 16 nog niet heeft bereikt. Hiertoe moet elke gedeporteerde of in geval van overlijden zijn nabestaanden vóór 22 december 1919 een aanvraag indienen via de burgemeester van zijn gemeente. Na een advies van de medisch expert die de plicht heeft de aard van de handicap of ziekte vast te stellen en bij een tijdelijke of voortdurende arbeidsongeschiktheid het percentage ervan op te geven, komt het dossier voor bij de Rechtbank van Oorlogsschade die een uitspraak doet over het al dan niet uitkeren van een schadeloosstelling. Beroep tegen de beslissing is mogelijk bij het Hof van Oorlogsschade.

Maar de inkt van de wet van 10 juni 1919 is echter nauwelijks droog, of de opgeëistenbonden laten opnieuw van zich horen en leggen een heel nieuwe reeks eisen op tafel. Hun inspanningen werpen vrij snel vruchten af, want het koninklijk besluit van 15 december 1919 voorziet in de oprichting van de Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen. De hoofdtaak van deze Com-

Het gedachtenisprentje van Frans Franchet (Ninove 1896 – Brussel 1917) is één schreeuw om gelijkberechtiging van soldaten en opgeëisten: “Al sneefd’ hij niet, het wapen in de hand. Toch leed en stierf hij voor zijn Vaderland!” (collectie Marc Van Der Haegen, Ninove)

missie bestaat uit “het instellen van een onderzoek omtrent de toestand der Belgen die tijdens de oorlog door de vijand weggevoerd, opgeëist of gevangen gezet werden”. Met de medewerking van de provincies en gemeenten stellen de provinciale commissies vanaf 1920 lijsten op van gedeporteerden: daartoe bezorgen ze de burgemeesters en voorzitters van verenigingen van oud-gedeporteerden formulieren waarin de toestand van elk individu wordt genoteerd (duur van de deportatie of opsluiting, middelen van het gezin, het leed veroorzaakt door de deportatie, ...). De gemeentelijke autoriteiten of de verenigingen dienen deze onderzoeksformulieren over te maken aan de voormalige gedeporteerden in hun gemeente om de ingevulde formulieren vervolgens naar de provinciale commissies te versturen. Op basis van deze formulieren moeten de provinciale commissies een samenvattend overzicht opstellen van de vergoedingen die de gedeporteerden in hun provincie al hebben gekregen, een lijst opmaken van problemen die er waren in het kader van de vergoedingsprocedures en voorstellen formuleren om deze te verbeteren.

Uit de individuele formulieren die heel wat gedeporteerden uit het kanton Ninove indienen in de herfst van 1921 op vraag van de Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen, blijkt dat velen onder hen al het bij de wet van 10 juni 1919 toegekende voorschot van 150 frank voor de niet-vergoede arbeid gedurende drie maanden, hebben ontvangen. Een heel aantal gemeenten, waaronder Aspelare, Denderhoutem, Nederhasselt, Ninove en Meerbeke hebben immers beslist uit eigen beweging dit voorschot al uit te keren aan de voormalig opgeëisten en dus niet te wachten op de rechterlijke uitspraak.¹⁴¹ Als nog niet terugbetaalde kosten worden op dat ogenblik vaak vermeld: het bedrag van 300 frank vertrekken¹⁴² nodig voor het samenstellen van werkplunje en eetgerei zoals opgelegd door de bezetter in 1916, het verlies aan beroepsinkomsten, de uitgaven voor pakjes en verblijfskosten en, totaal huiveringwekkend: de jaarlijkse belastingen en huur die de opgeëisten tijdens hun verplichte tewerkstelling in sommige gevallen hebben betaald aan de Duitse bezetter!

Door de wet van 25 juli 1921 houdende herziening van de maatregelen inzake schadevergoeding aan burgerlijke oorlogsslachtoffers worden zowel de Hoofdcommissie als de provinciale commissies afgeschaft vanaf 15 september 1921. De graad van invaliditeit van burgers wordt gelijkgesteld met die van militairen, wat een echte opwaardering inhoudt van de burgerlijke oorlogsslachtoffers. In plaats van een vergoeding van 150 frank krijgt de gedeporteerde arbeider een vergoeding van 50 frank per maand dat hij voor de Duitse bezetter heeft gewerkt. Dit komt tegemoet aan de kritiek dat de wet van 10 juni 1919 geen onderscheid maakt tussen diegenen die vier maand was opgeëist en diegenen die meer dan vierentwintig maanden tewerk waren gesteld.¹⁴³

Op 27 november 1922 roept de Belgische overheid het "Kruis van de Weggevoerden 1914-1918", een herinneringsmedaille, in het leven. Er worden ongeveer 55.000 exemplaren uitgereikt. Dat de opgeëisten-bonden nog niet helemaal tevreden zijn, blijkt uit een nationale betoging die de Nationale Federatie der Weggevoerden organiseert op 8 april 1923 om de traagheid waarmee de rechtbanken en hoven voor oorlogsschade de dossiers afhandelen, aan te klagen.

141 Gemeenteraadsverslagen van de gemeenten in kwestie. COLEBRANTS, *De rechtbank van oorlogsschade te Ieper in de beginfase*, p. 105.

142 Uit diverse bronnen, waaronder Passelecq (zie voetnoot 41) blijkt nochtans dat het oorspronkelijke bedrag van de vertrekken in de herfst van 1916 slechts 200 frank bedroeg. Allicht werd het bedrag na de Eerste Wereldoorlog op 300 frank gebracht door de muntontwaardiging, maar absolute zekerheid hebben we hierover niet.

143 Sulotta De Clercq, *De gedeporteerde arbeider: held of slachtoffer?*, p. 44-45.

De moeizame weg naar nationale erkenning

Meteen na de Grote Oorlog zijn de eisen van de bonden der opgeëisten hoofdzakelijk van financiële aard. Ze ijveren voor een betere vergoeding van de voormalige opgeëisten en slagen er ook in de financiële compensaties uit te breiden door de wet van 25 juli 1921. Maar stilaan formuleren de bonden der opgeëisten ook niet-financiële eisen en willen ze dezelfde verworvenheden als de bonden der oud-strijders. Zo dient het 'Bestuur van den Vlaamschen Oud-Strijdersbond' in maart 1920 een aanvraag in bij het Denderleeuwse gemeentebestuur voor de toekenning van een bedrag van 3.000 frank voor de aankoop van een vlag en de plaatsing van een gedenksteen. De gemeenteraad antwoordt positief. In Ninove vragen de bonden der opgeëisten in augustus 1921 dat het eerder uitgekeerde voorschot van 150 frank zou worden omgezet in een gift. De gemeenteraad van Meerbeke krijgt dezelfde vraag voorgeschoteld in november 1921, maar kan het niet eens worden en schuift de beslissing door naar de volgende zitting. In mei 1922 kent de gemeenteraad van Denderleeuw een bedrag van 500 frank toe aan de Bond der Opgeëichten van Denderleeuw voor de aankoop van een vaandel. In juli 1922 wordt eenzelfde verzoek gericht aan de gemeenteraad van Meerbeke dat de zaak ook in deze kwestie doorschuift naar de volgende zitting en dan toch 'voor het vlaggefeest op 24 september: 300 fr. voor het bekostigen van de vlag, 200 fr. voor drukwerk, reiskosten, ... + 100 fr. eerewijn' vrijmaakt. Appelsterre-Eichem, ten slotte, keert in februari 1923 een bedrag van 600 frank uit aan de bond der opgeëisten van de gemeente. Opmerkelijk: de gemeente beslist eenzelfde bedrag vrij te maken voor de bond der oud-strijders. Dit illustreert duidelijk de gevoeligheid langs de zijde van de bonden der opgeëisten om op gelijke voet te worden behandeld met de bonden der oud-strijders. Dit gevoel bij de oud-strijdersbonden wordt nog versterkt door de wet van 25 juli 1921, die de opgeëiste verplicht te bewijzen dat hij een 'goede gedeporteerde' was die zich niet vrijwillig heeft aangemeld voor arbeid in Duitsland of Frankrijk. Dit blijkt eveneens uit de moties die de gemeenteraden van Ninove, Denderhoutem en Denderleeuw aannemen in oktober 1923 en waarbij ze "een beroep doen op het wijs beleid der Regeering om de zoo belangrijke slachtoffers van den oorlog op gelijken voet behandeld te zien". Om deze eis kracht bij te zetten en als eerbetoon aan de slachtoffers, worden in heel wat steden en gemeenten – meestal in de jaren '20 - straten omgedoopt tot Weggevoerdenstraat (Ninove, Aalst, Dendermonde en Roosdaal), Wegvoeringsstraat

Het oorlogsmonument in Meerbeke is een uitzondering omdat het oudstrijder en opgeëiste als evenwaardig beschouwt. De opgeëiste is duidelijk herkenbaar aan zijn plunjezak. In Geraardsbergen – nog zo een uitzondering – krijgt hij een schop als herkenningsteken.

(Geraardsbergen, Laarne, Sint-Niklaas, Wetteren en opnieuw Aalst) of Weggevoerdenlaan (Kortrijk en Maldegem). In Edingen is er de Rue des Déportés. Een Opgeëistenstraat is er in Denderleeuw, Ronse en Zelzate. En Gent bedacht de slachtoffers met een Opgeëistenlaan.¹⁴⁴

Besluit

Wanneer in het voorjaar van 1915 duidelijk wordt dat de offensieven van 1914 uitlopen op een stellingenoorlog en de tegenstanders belanden in een mensen- en materiaalslag, maakt de Duitse bezetter zich op om het *Menschenbassin Belgien* in zijn oorlogsinspanningen in te schakelen. De aanpak van de Duitse bezetter kan in verschillende fases worden opgedeeld : eerst wordt geprobeerd werkwilligen te verzamelen op vrijwillige basis. Omdat deze aanpak lang niet het gewenste aantal arbeiders oplevert, worden vervolgens de ongehuwde mannen tussen 17 en 35 jaar opgeroepen voor een controle en weggevoerd naar Noord-Frankrijk. Maar veel streekgenoten gaan niet in op de oproep en dus mislukt ook dit plan. Daarop volgen echte razzia's in arbeiderswijken, op markten en in geconcentreerde woonkernen waarbij vooral arbeiders en - op het platteland - landbouwers worden gevisieerd.

De eerste opeisingsgolf in het kanton Ninove, waarbij minstens 607 mannen worden opgeëist, vindt plaats in oktober 1916. De opgeëisten uit de *Kommandantur* Aalst worden op transport gezet naar het Franse departement Nord, die uit de *Kommandantur* Geraardsbergen naar het Franse departement Meurthe-et-Moselle. Tijdens de tweede opeisingsgolf, nauwelijks een maand later in november 1916, worden minstens 513 mannen opgeëist. Dit keer stuurt de *Kommandantur* Aalst ze naar de Franse departementen Meurthe-et-Moselle en Meuse. De *Kommandantur* Geraardsbergen stuurt haar opgeëisten opnieuw naar Meurthe-et-Moselle. Zij moeten in Noord-Frankrijk bossen kappen en wegen of spoorlijnen aanleggen zodat de Duitse bezetter oorlogsmateriaal kan overbrengen van Duitsland naar de frontstreek in Noord-Frankrijk (Verdun, streek van de Somme ...).

Naast het verschil in plaats van wegvoering tijdens deze twee opeisingsgolven, is er nóg een opmerkelijk verschil in aanpak tussen de

¹⁴⁴ Over de Geraardsbergse Wegvoeringstraat schrijft DE RO Jacques, *De Wegvoeringstraat : een straatnaam als herdenking van het oorlogsdrama uit 1916*, - DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck, *De 'Schwartz' dagen van Geraardsbergen : een kleine stad in Den Grooten Oorlog*, (Gramaye-reeks, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, p. 407-411.

beide *Kommandanturen* die actief zijn binnen het kanton Ninove. In de periode van december 1916 tot de Wapenstilstand worden in het gehele kanton volgens de archiefbronnen nog minstens 166 mannen opgeëist, met opmerkelijke verschillen tussen de twee *Kommandanturen*. In 1917 en 1918 zijn driemaal meer opeisingen in de *Kommandantur* Geraardsbergen dan in de *Kommandantur* Aalst: 113 man tegenover 32. De opgeëisten van de gemeenten die onder de *Kommandantur* Aalst vallen, worden in hoofdzaak weggevoerd naar de Franse departementen Meurthe-et-Moselle, Meuse en Nord. De opgeëisten van de gemeenten die onder de *Kommandantur* Geraardsbergen vallen, komen terecht in de frontstreek in West-Vlaanderen waar ze wegen moeten herstellen. De opgeëisten uit 1917 en 1918 zijn er relatief beter aan toe dan de opgeëisten uit 1916.

Het lot van deze laatsten is immers verschrikkelijk. Niet minder dan 68 opgeëisten uit het kanton Ninove komen tijdens of als gevolg van hun opeising om van honger, mishandelingen of uitputting. De meesten onder hen overlijden in het *Kriegslazaret* van Labry, Valleroy of Le Cateau. Anderen worden, door ziekte onbruikbaar voor de bezetter, naar huis gestuurd waar ze bezwijken of een jarenlange herstelperiode doormaken. Het lot van de opgeëisten is dermate beklagenswaardig dat de activisten twijfelen aan hun politieke toekomst als er geen verbetering komt in de behandeling van de *Zivil Arbeiter*.

Niet alleen op persoonlijk vlak, maar ook op maatschappelijk vlak moet de tol enorm zwaar zijn geweest. Wij zagen hoe de aangrenzende plattelandsgemeenten van het (Brabantse) Pajottenland zo goed als volledig gespaard blijven van de gesel der deportaties, zoals de pastoor van Gooik het plastisch uitdrukt. Aan Oost-Vlaamse kant, in *Etappengebied*, kan de legerleiding zijn gangen gaan en met resultaat. In het stedelijke gebied van Ninove en in de plattelandsgemeente Denderwindeke wordt respectievelijk 4,11 % en 5,09 % van de totale bevolking weggevoerd als *Zivil Arbeiter*. Voor Denderwindeke konden wij berekenen dat van de mannelijke inwoners, geboren tussen 1879 en 1898, meer dan een derde óf als soldaat is opgeroepen óf als *Zivil Arbeiter* naar Noord-Frankrijk is weggevoerd. De maatschappelijke impact van deze menselijk aderlating is nauwelijks in te schatten. Neem daarbij de menselijke ellende en men kan begrijpen wat de Brusselse correspondent van het Nederlandse *Algemeen Handelsblad* op 7 februari 1920 schrijft (gepubliceerd in het nummer van 12 december): “Voor wie niet begrijpt, weze medegedeeld dat Z.A.B. beteekent *Zivil Arbeiter* Bataillon. Een toelichting, welke géén Belg nodig heeft. De Duitschers hebben er voor gezorgd, dat

de betekenis van deze drie hoofdletters, door twee punten van elkaar gescheiden, nimmer meer uit het geheugen van een Belg zullen gaan.” En toch verdween de *Zivil Arbeiter* uit ons collectief geheugen ... Een fenomeen dat alleen kan verklaard worden omdat, amper een generatie later, de Tweede Wereldoorlog een nog groter maatschappelijk en menselijk drama over Europa brengt. Als wij er met dit artikel in geslaagd zijn de ZAB'ers op een verantwoorde manier terug in de herinnering te brengen, beschouwen wij onze opdracht als volbracht.

Bart Merckaert
Tulpenlaan 38
1770 Liedekerke

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke

Bij een historisch-folkloristische stoet omstreeks 1950 (?) wordt de vlag van de 'Bond van Opgeëischten Aspelare' nog meedragen. Frans Van Bever, wiens vader tot zijn dood in 1939 vlaggendrager was, herinnert zich nog de gele achtergrond, afgezoomd met een tricolore rand. Een ZAB'er (bemerkt zijn armband) vertrappelt, met de houthakkersbijl in de hand, de Duitse adelaar. Dat deze vlag en vele andere blijkbaar verloren gingen, bewijst hoezeer de opgeëisten van 1916 uit ons collectief geheugen zijn kunnen verdwijnen. (collectie Frans Van Bever, Ninove)

Bibliografie

- AMARA Michaël; SYMOENS Bernard; WINDELS Chantal, *Inventaris van het archief van de Hoofdcommissie van Weggevoerde, Opgeëiste en burgerlijke Gevangenen 1919-1925*, (Algemeen Rijksarchief : inventarissen, 563), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2014, 116 p.
- BALTHAZAR Herman; VAN CAMPENHOUT Nico, *Twee jonge Vlamingen in den Grooten Oorlog : oorlogsdagboeken en levensverhaal van de flaminganten August Balthazar en Leo Picard*, Tielt, Lannoo, 2014, 383 p.
- BECKER Annette, *Oubliés de la Grande Guerre : humanitaire et culture de guerre : populations occupées, déportés civils, prisonniers de guerre*, (Pluriel), s.l., Noësis, 1998, 395 p.
- BORGINON Hendrik/Rik (jr.), *Het dagboek van Marie Lecoyer* [alternatieve titel: *Uit het dagboek van Marie Lecoyer*], - *Rausa : erfgoedtijdschrift voor Borchtlombeek, O.L.V.-Lombeek, Pamel en Strijtem*, 1, 2013, (6 / augustus), p. 13-14; 1, 2013, (8 / oktober), p. 9-10; 1, 2013, (9 / november), p. 9-11; 1, 2013, (10 / december), p. 9-11; 2, 2014, (2 / maart), p. 18-21.
- [BRUXELLES], Commission d'enquête sur les violations des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre, *Rapports et documents d'enquête. 2. Rapports sur les déportations des ouvriers belges et sur les traitements infligés aux prisonniers de guerre et aux prisonniers civils belges*, Bruxelles, De Wit en Larcier en Liège, Thone, 1923, 627 p.
- CLAEYS BOUUAERT F., *Le diocèse de Gand pendant la première occupation allemande 1914-1918*, Bruxelles, L'Édition universelle en Wetteren, Scaldis, 1949, VIII-251 p.
- COLEBRANTS Kristien, *De Rechtbank van Oorlogsschade te Ieper in de beginfase (1919-1920)*, Gent, UGent (onuitgegeven masterscriptie Faculteit Rechtsgeleerdheid), 2015, 177 p.
- DE CLERCQ Sulotta, *De gedeporteerde arbeider: held of slachtoffer : een studie naar de nationale erkenning van de Belgische gedeporteerde arbeiders in de naoorlogse periode 1918-1926*, Gent, UGent (onuitgegeven masterscriptie), 2012.
- DE CONINCK Rik, *Heinrich Wandt, de klokkenluider van het Duitse bezettingsleger in Gent*, - *Brood & Rozen*, 2013, (3), p. 60-63.
- DE LOOSE Willy, *Den grooten oorlog; opeisingen in Haaltert*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 26, 2006, (2), p. 4-5.
- DE LOOSE Willy, *Opgeëisten van Haaltert WO I*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 31, 2011, (3), p. 19-21.
- DE MEESTER Eric, *Structuur en werking etappe tweede Duitse 4e leger in Vlaanderen (1914-1918)*, (FISTO-Studie, 62), Gent, FISTO (Filatelistische Studiekring Oost-Vlaanderen), 1999, 126 p.
- DE METSENAERE Wilfried, *Denderleeuw tijdens de Eerste Wereldoorlog : naar het dagboek van Eduard Cortvrindt : aantekeningen gemaakt tijdens de*

periode van 27 juli 1914 tot 3 december 1919, (*Herinneringen. Belgen in de oorlog*), Erpe, De Krijger, 1999, 83 p.

DE RO Jacques, “*Nichtbefolgung dieses Befehls wird bestraft*” : het ‘schrikbewind’ van Oberleutnant und Adjudant Schwartz, - DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck, *De ‘Schwartz’ dagen van Geraardsbergen : een kleine stad in Den Grooten Oorlog*, (*Gramaye-reeks*, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, p. 40-46.

DE RO Jacques, *De Wegvoeringstraat; een straatnaam als herdenking aan een oorlogsdrama uit 1916 te Geraardsbergen*, - Gerardimontium, 2006, (210), p. 23-26.

DE RO Jacques, *De Wegvoeringstraat : een straatnaam als herdenking van het oorlogsdrama uit 1916*, - DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck, *De ‘Schwartz’ dagen van Geraardsbergen : een kleine stad in Den Grooten Oorlog*, (*Gramaye-reeks*, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, p. 407-411.

DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck; COPPENS Jan (med.); DE CHOU Freddy (med.); VAN DAMME Rik (med.); VAN LIERDE Yannick (med.); VAN TRIMPONT Marc (med.), *De ‘Schwartz’ dagen van Geraardsbergen : een kleine stad in Den Grooten Oorlog*, (*Gramaye-reeks*, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, 479 p.

[DEN], *Den Grooten Oorlog : Geraardsbergen ‘14 -’18*, Geraardsbergen, Geraardsbergse musea, 2014, 195 p.

DE SCHAEPDRIJVER Sophie, *De Grootte Oorlog : het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 2014, 383 p.

DE VOLDER Jan, *Kardinaal verzet : Mercier, de Kerk en de oorlog van 14-18*, s.l., Lannoo, 2014, 272 p.

FLAMA Wouter R.B., *De wetgeving in het Etappengebied (West- en Oost-Vlaanderen) van het 4de Duitse leger 1914-1918*, Gent, UGent (onuitgegeven masterscriptie Faculteit Rechtstegeleerdheid), 2010, 188 p.

GANGLOFF Eric, *Labry 1914-1918 : entre front et frontière : la vie quotidienne d’un village de Lorraine sous l’occupation allemande*, Metz, Editions Serpenoise, 2013, 159 p.

HENNING René; DE LE COURT E. (introd. juridique), *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, Bruxelles-Paris, Vromant, 1919, 216 p. + photos.

HOUTMAN E., *Opgeëisten 1914-1918*, - *Berichten Heemkundige Kring Wallo*, 19, 2012, (4), p. 7-12.

LEUVEN. Davidsfonds, *Oorlogsboek van het Davidsfonds : een en ander over de Duitschers in de omschrijving der afdeelingen 1914-1918*. 1: Luik, Limburg, Brabant, Antwerpen. 2: Antwerpen, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, 2 dl., (Uitgaven van het Davidsfonds, 193-194), Brugge, J. Houdmont-Carbonez, [1918?], 263 en 384 p.

- LOVELING Virginie; VAN PETEGHEM Sylvia (red.); STYNEN Ludo (red.), *Oorlogsdagboeken 1914-1918 : een vrouw vertelt over haar eerste wereldoorlog*, Antwerpen-Amsterdam, Meulenhoff-Manteau , 2005, 431 p.
- MARTINOIS Roger, *Le camp forestier de Briey-Joeuf Grand Fond – album souvenir de l'officier commandant du camp 'Waldlager'*, in *Spécial Centenaire 1914-1918*, Chroniques joviciennes, avril 2015, n° 50-51-52, p. 83-112
- MEERT Dirk, *Aalst 1914-1918 : Aalstenaars als slaven weggevoerd*, Aalst, in eigen beheer, 2013, 564 p.
- MEERT Dirk, *Aalst 1914-1918 : het leven in een stad onder Duitse bezetting*, Aalst, in eigen beheer, 2012, 384 p.
- MORRE Victor, *Het deporteren der Belgische arbeiders in 1916*, - *Triverius*, 18, 1988, (1), p. 22-39 en (3), p. 23-36.
- NOHL Herman; THYS Walter (Hg.), *Ein Landsturmmann im Himmel : Flandern und der Erste Weltkrieg in den Briefen von Herman Nohl an seine Frau*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005, 359 p.
- PASSELECQ Fernand, *Déportation et travail forcé des ouvriers et de la population civile de la Belgique occupée (1916 - 1918)*, (*Histoire économique et sociale de la guerre mondiale : série belge*. Publications de la Dotation Carnegie pour la paix internationale : section d'économie et d'histoire), Paris, PUF, 1927, XII-491 p.
- PASSELECQ Fernand, *Les déportations belges à la lumière des documents allemands*, Paris-Nancy, Berger-Levrault, 1917, XV-435 p.
- PIRENNE Jacques, *Le Procès des Déportés belges contre le Reich allemand*, - *Revue de Droit international et de Législation comparée*, 1924, (1-2), p. 102-116.
- POTS Luc, *Denderhoutem & 'den Grooten Oorlog'*, Denderhoutem, Heemkundige Kring Haaltert, 2015, 113 p.
- RAES André, *Ninove 1914-1918 : weggevoerd om te arbeiden*, Outer, in eigen beheer, 2016, 83 p.
- RAES André, *Ninove & deelgemeenten 1914-1918 : zijn zonen opgeëist..., arbeiden..., overleden*, Outer, in eigen beheer, 2016, 83 p.
- SURDIACOURT Dirck, *Geraardsbergse opgeëisten in de Duitse 'Zivil Arbeiter Bataillone'*, - DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck, , (*Gramayereeks*, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, p. 167-177.
- THIEL Jens, *Menschenbassin Belgien : Anwerbung, Deportation und Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg*, (*Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte*, N. F. 20), Essen, Klartext, 2007, 426 p.
- Tussen gemeenschap en geweld : Aalst in de Grooten Oorlog 1914-1918 : catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in 't Gasthuys - Stedelijk Museum Aalst*, Aalst, Stad Aalst, 2014, 195 p.
- VAN DAMME Rik, *Albert Van Damme (1898-1991) : een weggevoerde achter het front van Verdun (1916-1918) doet zijn verhaal*, - DE RO Jacques; SURDIACOURT Dirck, *De 'Schwartz' dagen van Geraardsbergen : een*

kleine stad in Den Grooten Oorlog, (Gramaye-reeks, 7), Geraardsbergen, Gerardimontium - Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis, 2014, p. 178-191.

VAN DER HOEVEN LÉONHARD J[an], *Les déportations belges : supplément complétant les ouvrages 'Les déportations belges à la lumière des documents allemands' par M. Fernand Passelecq et 'Rapports et documents d'enquête, deuxième volume, par la Commission d'enquête sur les violations des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre'*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1931, XII-503 p.

VAN DER SPEETEN Jozef; VAN VAERENBERGH Benediktus, *Okegem tijdens de oorlog 1914-1918*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 7, 1981, (1), p. 1-40.

VAN ISTERDAEL Herman, *Getuigenis van een opgeëiste tijdens Wereldoorlog I (1914-1918) : Cyriel Cobbaert*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 7, 1981, (1), p. 61-68.

VAN NUFFEL Petrus, *Gedenkboek der Aalstersche Burgerlijke Slachtoffers in de Wereldoorlog van 1914-1918*, Aalst, s.n., s.d..

VANCOILLIE Jan, *Hulptroepen van de genie van het Duitse leger*, - DESCAMPS Frans; VANCOILLIE Jan; VANDEWEYER Luc, *Ten oorlog met schop en houweel*, Ieper, The Western Front Association België, 2009, p. 15-110.

VANCOILLIE Jan; CORREMANS Luc, *Duitsland in WO I : Gedenken und Frieden*, (*Spiegel van de Grote Oorlog : WO I, toen en nu*, 4), Leuven, Davidsfonds, 2015, 213 p.

VANDENBOGAERDE Sebastiaan, *Een kijk op de administratief-rechterlijke organisatie van het Etappengebied tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Gent, UGent (onuitgegeven scriptie Faculteit Rechtsgeleerdheid - master in de rechten), 2010, VII-161-XXVI p.

VANDEWEYER Luc, *Collaboreren en arbeiders deporteren! : dilemma's voor activisten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog?*, - *Brood & Rozen : tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 1996, (4), p. 15-32.

VANNÉRUS J. (commencé par); TALLIER P.-A. (entièrement revu, complété et introduit par), *Inventaire des archives de la Commission d'enquête sur la violation des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre (1914-1926)*, (*Archives générales du Royaume. Inventaires*, 298), Bruxelles, Archives générales du Royaume, 2001, 178 p.

WESTERHOFF Christian, *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg : Deutsche Arbeitskräftepolitik im besetzten Polen und Litauen 1914-1918*, (*Studien zur historischen Migrationsforschung*, 5), Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2012, 377 p.

Bijlage 1: Statistisch overzicht van <i>Zivil Arbeiter</i> en gedeporteerden								
PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
ANTWERPEN				968.677	30	6967	6997	0,72
	ANTWERPEN			604.288	0	4661	4661	0,77
		ANTWERPEN & BERCHEM		319.711	0	2581	2581	0,81
		BOOM		44.482	0	469	469	1,05
		BORGERHOUT		109.584	0	777	777	0,71
		BRECHT		27.369	0	26	26	0,09
		EKEREN		40.596	0	512	512	1,26
		KONTICH		38.396	0	146	146	0,38
		ZANDHOVEN		24.150	0	150	150	0,62
	MECHELEN			204.413	30	1992	2022	0,99
		DUFFEL		28.521	0	178	178	0,62
		HEIST-OP- DEN-BERG		29.811	0	203	203	0,68
		LIER		34.403	0	244	244	0,71
		MECHELEN		83.589	30	1206	1236	1,48
		PUURS		28.089	0	161	161	0,57
	TURNHOUT			159.976	0	314	314	0,20
BRABANT				1.469.677	391	9497	9742	0,66
	BRUSSEL			1.023.327	391	1551	1942	0,19
		ANDERLECHT		75.005	15	743	758	1,01
		ASSE		42.974	23	26	49	0,11

		BRUSSEL		177.078	57	89	146	0,08
		ELSENE		100.603	12	55	67	0,07
		HALLE		47.387	0	0	0	0,00
		LAKEN		53.997	6	88	94	0,17
		SINT-KWINTENS- LENNIK		37.112	1	2	3	0,01
			Borchtlombeek	1.780	0	0	0	0,00
			Gaasbeek	412	0	0	0	0,00
			Galmaarden	2.620	0	0	0	0,00
			Gooik	3.390	0	0	0	0,00
			Heikruis	956	0	0	0	0,00
			Herfelingen	1.745	0	0	0	0,00
			Herne	3.515	0	1	1	0,03
			Onze-Lieve-Vrouw- Lombeek	674	0	0	0	0,00
			Sint-Kwintens-Lennik	3.318	0	0	0	0,00
			Sint-Laureins-Berchem	229	0	0	0	0,00
			Sint-Martens-Lennik	1.677	0	0	0	0,00
			Oetingen	1.854	0	0	0	0,00
			Oudenaken	356	0	0	0	0,00
			Pamel	3.764	0	0	0	0,00
			Schepdaal	2.167	0	0	0	0,00
			Strijtem	790	0	0	0	0,00
			Tollembeek	2.565	0	1	1	0,04

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Vlezenbeek	1.608	0	0	0	0,00
			Vollezele	1.875	1	0	1	0,05
			Wambeek	1.817	0	0	0	0,00
		SINT-JANS- MOLENBEEK		85.533	3	64	67	0,08
		SINT-GILLIS		63.140	2	26	28	0,04
		SINT-JOOST-TEN- NODE		86.261	71	116	187	0,22
		SCHAARBEEK		102.034	79	179	258	0,25
		UKKEL		69.830	3	46	49	0,07
		VILVOORDE		47.073	96	55	151	0,32
		WOLVERTEM		35.300	23	62	85	0,24
	LEUVEN			268.709	0	1923	1777	0,66
		AARSCHOT		27.353	0	364	364	1,33
		DIEST		31.718	0	424	424	1,34
		GLABBEEK		16.744	0	230	230	1,37
		HAACHT		25.895	0	196	196	0,76
		LEUVEN		109.825	0	4	4	0,00
		TIENEN		41.718	0	559	559	1,34
		ZOUTLEEUV		15.456	0	146	146	0,94
	NIVELLES			177.641	0	6023	6023	3,39
		GENAPPE		20.194	0	600	600	2,97

		JODOIGNE		30.954	0	606	606	1,96
		NIVELLES		59.288	0	3333	3333	5,62
		PERWEZ		20.163	0	336	336	1,67
		WAVRE		47.042	0	1148	1148	2,44
HAINAUT				1.232.867	14311	20154	34465	2,80
	CHARLEROI			558.546	10	6328	6338	1,13
	MONS			414.233	5503	11254	16757	4,05
		ENGHIEN		16.906	2	403	405	2,40
			Bassilly	1.216	0	22	22	1,81
			Enghien	4.588	1	143	144	3,14
			Graty	859	1	11	12	1,40
			Hoves	760	0	8	8	1,05
			Marcq	1.718	0	34	34	1,98
			Petit-Enghien	2.299	0	97	97	4,22
			Petit-Roeulx-lez- Braine	649	0	18	18	2,77
			Silly	1.971	0	23	23	1,17
			Sint-Pieters-Kapelle	1.613	0	32	32	1,98
			Steenkerque	658	0	15	15	2,28
			Thoricourt	575	0	0	0	0,00
	TOURNAI			260.088	8798	2572	11370	4,37
		LESSINES		26.459	292	1846	2138	8,08
			Lessines	10.736	142	1171	1313	12,23
			Bever	2.607	0	32	32	1,23

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Bois-de-Lessines	1.743	8	116	124	7,11
			Deux-Acren	4.156	0	240	240	5,77
			Ghoy	1.578	16	44	60	3,80
			Oeudeghien	1.420	78	2	80	5,63
			Ogy	1.004	25	31	56	5,58
			Ollignies	1.622	18	139	157	9,68
			Papignies	719	5	38	43	5,98
			Wannebecq	874	0	33	33	3,78
LIÈGE				888.341	0	771	771	0,09
	HUY			155.891	0	32	32	0,02
	LIÈGE			551.560	0	5	5	0,00
	VERVIERS			180.890	0	734	734	0,41
LIMBURG				275.691	76	2713	2789	1,01
	HASSELT			142.358	49	2246	2295	1,61
	TONGEREN			133.333	27	467	494	0,37
LUXEMBOURG				231.215	3278	4796	8074	3,49
	ARLON			90.261	3266	2423	5689	6,30
	MARCHE			65.443	12	1169	1181	1,80
	NEUFCHÂTEAU			75.511	0	1204	1204	1,59
NAMUR				362.846	38	11548	11586	3,19
	DINANT			152.815	2	2883	2885	1,89
	NAMUR			210.031	36	8665	8701	4,14

OOST-VLAANDEREN				1.120.335	32030	2031	34061	3,04
	DENDERMONDE			392.125	12028	2010	14038	3,58
		AALST		82.946	3413	1	3414	4,12
			Aalst	35.125	1436	1	1437	4,09
			Baardegem	1.431	56	0	56	3,91
			Bavegem	1.315	19	0	19	1,44
			Erondegem	1.472	53	0	53	3,60
			Erpe	2.952	94	0	94	3,18
			Gijzegem	1.836	93	0	93	5,07
			Herdersem	1.756	62	0	62	3,53
			Hofstade	3.196	128	0	128	4,01
			Impe	712	31	0	31	4,35
			Lede	6.427	263	0	263	4,09
			Mere	3.583	95	0	95	2,65
			Meldert	2.520	161	0	161	6,39
			Moorsel	3.845	242	0	242	6,29
			Nieuwerkerken	3.664	149	0	149	4,07
			Oordegem	2.672	102	0	102	3,82
			Ottergem	528	0	0	0	0,00
			Schoonaarde	2.163	53	0	53	2,45
			Smetlede	1.161	74	0	74	6,37
			Vlekkem	316	4	0	4	1,27
			Vlierzele	2.426	72	0	72	2,97

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Wanzele	809	31	0	31	3,83
			Wichelen	3.037	195	0	195	6,42
		BEVEREN		37.084	362	514	876	2,36
			Beveren	11.020	3	136	139	1,26
			Burcht	4.205	0	170	170	4,04
			Doel	2.095	111	0	111	5,30
			Kallo	3.058	0	29	29	0,95
			Kieldrecht	3.644	143	0	143	3,92
			Melsele	4.362	0	35	35	0,80
			Verrebroek	1.392	105	0	105	7,54
			Zwijndrecht	7.308	0	144	144	1,97
		HAMME		25.851	935	0	935	3,62
			Elversele	1.288	19	0	19	1,48
			Hamme	14.178	710	0	710	5,01
			Moerzeke	4.429	206	0	206	4,65
			Waasmunster	5.956	0	0	0	0,00
		SINT-GILLIS-WAAS		31.217	599	77	676	2,17
		SINT-NIKLAAS		43.666	248	914	1162	2,66
			Belsele	3.659	105	2	107	2,92
			Sinaai	5.233	143	0	143	2,73
			Sint-Niklaas	34.774	0	912	912	2,62
		TEMSE		32.920	1	501	502	1,52

		Bazel	3.578	0	3	3	0,08
		Haasdonk	3.197	0	17	17	0,53
		Kruibeke	4.404	0	91	91	2,07
		Rupelmonde	3.285	0	42	42	1,28
		Steendorp	2.868	0	27	27	0,94
		Tielrode	2.285	1	47	48	2,10
		Temse	13.303	0	274	274	2,06
		DENDERMONDE	48.513	1930	1	1931	3,98
		WETTEREN	33.334	1374	0	1374	4,12
		ZELE	28.041	1231	2	1233	4,40
		LOKEREN	28.553	1935	0	1935	6,78
		Daknam	787	5	0	5	0,64
		Eksaarde	5.091	0	0	0	0,00
		Lokeren	22.675	1930	0	1930	8,51
	GENT		499.628	11588	10	11598	2,32
		ASSENEDE	20.860	512	0	512	2,45
		KAPRIJKE	17.633	320	2	322	1,83
		KRUISSHOUTEM	20.165	465	0	465	2,31
		DEINZE	22.442	547	0	547	2,44
		EEKLO	32.746	187	2	189	0,58
		EVERGEM	35.388	210	1	211	0,60
		GENT	178.401	6174	0	6174	3,46
		LEDEBERG	36.090	406	0	406	1,12
		LOCHRISTI	25.493	447	0	447	1,75

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
		NAZARETH		18.525	396	0	396	2,14
		NEVELE		20.743	526	2	528	2,55
		OOSTERZELE		36.911	1.103	3	1106	3,00
			Baaigem	687	26	0	26	3,78
			Balegem	3.437	101	3	104	3,03
			Bottelare	1.310	101	0	101	7,71
			Dikkelvenne	2.029	98	0	98	4,83
			Gavere	1.962	125	0	125	6,37
			Gijzenzele	635	5	0	5	0,79
			Gontrode	599	0	0	0	0,00
			Landskouter	575	14	0	14	2,43
			Lemberge	536	24	0	24	4,48
			Merelbeke	6.445	146	0	146	2,27
			Melle	6.314	82	0	82	1,30
			Melsen	900	19	0	19	2,11
			Moortsele	752	34	0	34	4,52
			Munte	988	85	0	85	8,60
			Oosterzele	3.344	0	0	0	0,00
			Schelderode	1.147	67	0	67	5,84
			Scheldewindeke	2.695	112	0	112	4,16
			Semmerzake	1.433	0	0	0	0,00
			Vurste	1.123	64	0	64	5,70

		WAARSCHOOT		12.848	75	0	75	0,58
		ZOMERGEM		21.383	220	0	220	1,03
	OUDENAARDE			228.582	8414	11	8425	3,69
		GERAARDSBERGEN		30.926	1358	0	1358	4,39
			Geraardsbergen	12.619	503	0	503	3,99
			Goferdinge	909	66	0	66	7,26
			Grimminge	629	47	0	47	7,47
			Idegem	1.195	122	0	122	10,21
			Moerbeke	1.683	82	0	82	4,87
			Nederboelare	760	48	0	48	6,32
			Nieuwenhove	488	17	0	17	3,48
			Onkerzele	1.928	72	0	72	3,73
			Overboelare	2.898	139	0	139	4,80
			Schendelbeke	1.346	68	0	68	5,05
			Smeerebbe-Vloerzegem	516	19	0	19	3,68
			Viane	1.697	8	0	8	0,47
			Voorde	1.006	25	0	25	2,49
			Waarbeke	353	10	0	10	2,83
			Zandbergen	1.474	83	0	83	5,63
			Zarlardinge	1.425	49	0	49	3,44
		HERZELE		33.492	1.022	0	1022	3,05
			Aaigem	2.003	41	0	41	2,05
			Bambrugge	1.229	13	0	13	1,06
			Borsbeke	1.390	0	0	0	0,00

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Burst	1.221	48	0	48	3,93
			Erembodegem	6.248	282	0	282	4,51
			Haaltert	4.661	159	0	159	3,41
			Sint-Lievens-Houtem	2.891	45	0	45	1,56
			Heldergem	1.448	23	0	23	1,59
			Herzele	3.053	121	0	121	3,96
			Kerksken	2.184	67	0	67	3,07
			Letterhoutem	1.218	19	0	19	1,56
			Ressegem	1.171	32	0	32	2,73
			Sint-Antelinks	1.053	23	0	23	2,18
			Welle	2.027	84	0	84	4,14
			Woubrechtgem	1.041	52	0	52	5,00
			Zonnegem	654	13	0	13	1,99
		NEDERBRAKEL		17.395	708	6	714	4,10
			Deftinge	1.725	76	0	76	4,41
			Hemelveerdegem	419	8	0	8	1,91
			Nederbrakel	5.300	257	5	262	4,94
			Sint-Maria-Lierde	2.293	43	0	43	1,88
			Sint-Martens-Lierde	1.570	46	0	46	2,93
			Opbrakel	2.020	147	0	147	7,28
			Ophasselt	1.414	32	0	32	2,26

			Parike	818	38	1	39	4,77
			Steenhuize-Wijnhuize	1.836	61	0	61	3,32
		NINOVE		36.231	1.289	4	1293	3,57
			Appelterre-Eichem	1.654	80	0	80	4,84
			Aspelare	1.439	46	0	46	3,20
			Denderhoutem	4.920	129	4	133	2,70
			Denderleeuw	4.267	127	0	127	2,98
			Denderwindeke	3.381	172	0	172	5,09
			Iddergem	1.321	6	0	6	0,45
			Lieveringe	339	14	0	14	4,13
			Meerbeke	3.762	163	0	163	4,33
			Nederhasselt	1.177	30	0	30	2,55
			Neigem	502	15	0	15	2,99
			Ninove	9.124	375	0	375	4,11
			Okegem	1.301	20	0	20	1,54
			Outer	2.221	70	0	70	3,15
			Pollare	823	42	0	42	5,10
		OUDENAARDE		38.321	741	0	741	1,93
			Berchem	2.131	67	0	67	3,14
			Bevere	2.266	47	0	47	2,07
			Edelare	638	15	0	15	2,35
			Eine	3.388	114	0	114	3,36
			Elsegem	1.143	31	0	31	2,71

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Ename	1.122	33	0	33	2,94
			Etikhove	2.471	55	0	55	2,23
			Leupegem	1.194	33	0	33	2,76
			Maarke-Kerkem	1.476	29	0	29	1,96
			Mater	3.031	44	0	44	1,45
			Melden	1.409	3	0	3	0,21
			Moregem	672	0	0	0	0,00
			Nederename	1.096	35	0	35	3,19
			Nukerke	2.139	34	0	34	1,59
			Ooike	1.017	23	0	23	2,26
			Oudenaarde	6.956	107	0	107	1,54
			Petegem-aan-de-Schelde	1.972	18	0	18	0,91
			Volkegem	691	28	0	28	4,05
			Wortegem	2.561	3	0	3	0,12
			Zulzeke	948	22	0	22	2,32
		RONSE		27.947	1.943	0	1943	6,95
			Amougies	751	29	0	29	3,86
			Kwaremont	1.355	24	0	24	1,77
			Orroir	719	25	0	25	3,48
			Ronse	22.303	1763	0	1763	7,90
			Ruien	2.160	76	0	76	3,52
			Russeignies	659	26	0	26	3,95

		SINT-MARIA-HOREBEKE		18.806	409	0	409	2,17
			Beerlegem	415	10	0	10	2,41
			Dikkele	344	3	0	3	0,87
			Elst	1.288	51	0	51	3,96
			Hundelgem	625	14	0	14	2,24
			Meilegem	435	6	0	6	1,38
			Michelbeke	965	30	0	30	3,11
			Munkzwalm	1.357	13	0	13	0,96
			Nederzwalm	1.026	15	0	15	1,46
			Paulatem	181	7	0	7	3,87
			Roborst	867	17	0	17	1,96
			Rozebeke	469	8	0	8	1,71
			Schorisse	2.533	70	0	70	2,76
			Sint-Blasius-Boekel	868	38	0	38	4,38
			Sint-Denijs-Boekel	1.164	25	0	25	2,15
			Sint-Kornelis-Horebeke	836	17	0	17	2,03
			Sint-Maria-Horebeke	1.753	1	0	1	0,06
			Sint-Maria-Latem	686	19	0	19	2,77
			Welden	1.274	37	0	37	2,90
			Zegelsem	1.720	28	0	28	1,63
		ZOTTEGEM		25.464	944	0	944	3,71
			Elene	857	25	0	25	2,92
			Erwetegem	2.300	55	0	55	2,39

PROVINCIE	GERECHT. ARR.	KANTON	GEMEENTE	TOT. BEV. 1910	ZAB	Duit- sland	ZAB +D	% TOT. BEV.
			Godveerdegem	761	25	0	25	3,29
			Grotenberge	1.309	40	0	40	3,06
			Hillegem	1.927	81	0	81	4,20
			Leeuwergem	831	10	0	10	1,20
			Oombergen	945	0	0	0	0,00
			Sint-Goriks-Oudenhove	1.215	14	0	14	1,15
			Sint-Maria-Oudenhove	2.860	116	0	116	4,06
			Sint-Lievens-Esse	2.640	120	0	120	4,55
			Strijpen	1.778	103	0	103	5,79
			Velzeke-Ruddershove	3.180	82	0	82	2,58
			Zottegem	4.861	273	0	273	5,62
WEST- VLAANDEREN				874.135	12001	23	12024	1,38
	BRUGGE			319724	1323	4	1327	0,42
	IEPER			151501	961	0	961	0,63
	KORTRIJK			312316	9715	19	9734	3,12
	VEURNE			90594	2	0	2	0,00
BELGIË				7.423.784	62.155	58.500	120.655	1,63

Bijlage 2: Aantal opeisingen per oorlogsmaand en per gemeente voor het kanton Ninove

Opeisings- maand	Appelterre- Eichem	Aspe- lare	Dender- houtem	Dender- leeuw	Dender- windeke	Idder- gem	Liefe- ringe	Meer- beke	Neder- hasselt	Nei- gem	Ni- nove	Oke- gem	Outer	Pol- lare
Sep-14	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Dec-14	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Apr-15	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
May-16	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jun-16	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oct-16	51	35	64	47	58	0	14	87	12	11	155	14	36	21
Nov-16	20	9	57	69	91	2	0	2	18	0	212	1	33	0
Dec-16	0	0	1	0	2	0	0	18	0	0	1	0	0	1
Jan-17	0	0	1	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Mar-17	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Apr-17	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0
May-17	0	0	0	0	0	0	0	24	0	0	1	0	0	0
Jun-17	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Jul-17	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Aug-17	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nov-17	0	0	1	0	2	0	0	2	0	0	3	1	0	0
Dec-17	5	0	0	1	12	0	0	13	0	0	0	0	0	18
Jan-18	1	1	0	1	0	0	0	0	0	4	2	1	1	0
Feb-18	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Mar-18	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0
May-18	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Opeisings- maand	Appel terre- Eichem	Aspe- lare	Dender- houtem	Dender- leeuw	Dender- windeke	Idder- gem	Liefe- ringe	Meer- beke	Neder- hasselt	Nei- gem	Ni- nove	Oke- gem	Outer	Pol- lare
Jun-18	0	0	1	2	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0
Jul-18	0	0	0	0	3	0	0	5	0	0	0	1	0	3
Aug-18	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sep-18	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oct-18	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nov-18	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opeisingsmaand onbekend			4		1									
Totaal	80	46	134	127	175	4	14	163	30	15	376	20	70	43
Totaal volledige kanton Ninove: 1.297														

Bovenstaande cijfers zijn gebaseerd op de nominatieve lijsten uit 1919 van de "Commissie van onderzoek over de inbreuken op de regelen van het volkenrecht en van de oorlogswetten". Alleen deze bron geeft de individuele opeisingen per maand. Voor het 'Statistisch overzicht van Ziviel Arbeider en gedeporteerden' (bijlage 1) en voor de daarop gebaseerde statistische tabel voor het kanton Ninove baseerden wij ons op de minimaal gecorrigeerde cijfers van Passelecq. De verschillen zijn echter verwaarloosbaar. Enkel de maanden waarin minstens één iemand werd opgeëist binnen het kanton Ninove, zijn in dit overzicht opgenomen.

Bijlage 3: Lijst van opgeëisten die het leven lieten tijdens of als gevolg van de opeising					
Gemeente	Naam	Voornaam	Geboortedatum	Datum opeising	Plaats en datum van overlijden
Appelterre-Eichem	Colpaert	Gustaaf	1882 04 27	1916 11 29	Kupferdreh 1918 01 28
Appelterre-Eichem	Pardaens	Joseph	1892 03 12	1916 10 21	Labry 1917 08 02
Appelterre-Eichem	Goossens	Aimaat	1897 12 14	1916 10 21	Appelterre 1919 04 17
Aspelare	De Saedeleer	Charles	1890 10 23	1916 10 21	Waville 1917 02 07
Aspelare	Renneboog	Cyril	1888 10 31	1916 10 21	Labry 1917 02 06
Aspelare	Suenaert	Victor	1897 04 15	1916 10 21	Labry 1917 04 27
Denderhoutem	Baeyens	Frans	1896 05 19	1916 10 17	Hirson 1918 03 07
Denderhoutem	Camphijn	Frans	1897 11 29	1916 10 16	Le Cateau 1917 03 16
Denderhoutem	De Muyter	Alois	1895 03 19	1916 10 16	Denderhoutem 1919 09 07
Denderhoutem	Goubert	Albert	1897 05 04	1916 11 06	Labry 1917 06 29
Denderhoutem	Kiekens	Petrus	1896 10 14	1916 10 17	Le Cateau 1917 05 22
Denderhoutem	Muylaert	Frans	1898 10 14	1916 10 16	Le Cateau 1917 04 14
Denderhoutem	Praet	Remi	1886 01 26	1916 11 06	Denderhoutem 1919 01 26
Denderhoutem	Verbeeren	Cyriel	1885 02 19	1916 11 17	Le Cateau 1917 10 19
Denderhoutem	Wijnant	Albert	1889 07 03	1916 10 16	Labry 1917 01 03
Denderhoutem	Wijnant	Arthur	1896 10 04	1916 11 06	Denderhoutem 1916 12 14
Denderleeuw	Cosyns	Petrus	1898 11 28	1916 11 02	Metz 1917 02 19
Denderleeuw	De Leeuw	Henri	1888 11 07	1916 11 02	Denderleeuw 1920 11 18
Denderleeuw	De Petter	Benoît	1892 08 03	1916 10 16	Le Cateau 1917 05 21
Denderleeuw	De Rouck	Edward	1877 07 19	1917 09 30	Denderleeuw 1918 11 01
Denderleeuw	Hellinckx	Petrus	1874 10 11	1916 10 16	Wassigny 1917 04 02
Denderleeuw	Matthijs	Frans	1897 04 12	onbekend	Denderleeuw 1918 11 24
Denderleeuw	Mertens	Petrus	1887 10 27	1916 11 28	Longuyon 1917 02 04
Denderleeuw	Schoonjans	Amedé	1897 08 13	1916 10 16	Denderleeuw 1918 08 18

Gemeente	Naam	Voornaam	Geboortedatum	Datum opeising	Plaats en datum van overlijden
Denderleeuw	Sonck	Joseph	1892 03 05	onbekend	Hagondange 1917 05 29
Denderleeuw	Van den Haute	Rufin	1898 11 13	onbekend	Denderleeuw 1917 12 24
Denderwindeke	Sterck	Remy	1882 02 02	1916 11 23	Saint-Laurent 1917 11 04
Denderwindeke	Vander Poorten	Alfons	1891 01 16	1916 10 21	Labry 1917 02 19
Denderwindeke	Vande Ville	Raymond	1891 08 03	1916 10 21	Briey 1917 04 21
Denderwindeke	De Maeseneer	Honoré	1898 01 21	1916 10 21	Labry 1917 03 29
Denderwindeke	Vander Kelen	Frans	1892 04 27	1917 04 25	Sedan 1918 01 22
Denderwindeke	Vander Eycken	Arthur	1873 02 07	1916 11 09	Soltau 1917 03 27
Denderwindeke	Kestemont	Alberie	1898 03 21	1916 11 23	Denderwindeke 1918 11 13
Denderwindeke	De Grove	Camiel	1898 02 12	1916 10 21	Denderwindeke 1917 04 26
Denderwindeke	Boeyckens	Julien	1893 06 23	1916 10 21	Denderwindeke 1918 07 14
Denderwindeke	Segers	Petrus	1892 04 16	1916 10 21	Denderwindeke 1918 10 30
Lieferinge	Bultereyst	Leopold	1899 06 03	1916 10 21	Labry 1917 07 11
Lieferinge	Timmermans	Petrus	1891 08 09	1916 10 21	Labry 1917 07 23
Meerbeke	Stevens	Petrus	1896 01 08	1916 10 20	Labry 1918 07 29
Meerbeke	Verlé	Frans	1884 04 17	1916 11 28	Labry 1918 01 23
Meerbeke	Vetsuypens	Petrus	1895 11 29	1917 12 14	Meerbeke 1918 11 13
Meerbeke	Eevens	Joseph	1896 01 18	1916 10 20	Bergen 1920 01 07
Meerbeke	De Cremer	Alfons	1897 12 30	1917 05 22	Meerbeke 1922 08 16
Nederhasselt	Ooge	René	1893 07 01	1916 10 17	Bertry 1917 06 13
Nederhasselt	De Blander	Gustave	1896 04 29	1916 10 17	Labry 1918 04 14
Ninove	Van Den Bossche	René	1897 05 16	1916 10 16	Le Cateau 1918 09 29
Ninove	Engrie	Frans	1897 06 15	1916 10 16	Brussel 1917 05 04
Ninove	Verlé	Henri	1896 07 11	1916 10 16	Vadencourt 1917 01 17
Ninove	Gochet	Victor	1893 01 11	1916 11 02	Ninove 1919 07 21

Ninove	Van Londerzele	Paul	1898 03 30	1916 11 02	Labry 1917 11 29
Ninove	Verstuyft	Oscar	1886 09 13	1916 11 02	Bouzonville 1918 09 10
Ninove	Van Impe	Polydore	1883 01 31	1916 11 02	Labry 1917 10 19
Ninove	Cooreman	Aloïs	1883 08 06	1916 11 02	Onville 1917 10 22
Ninove	Perdaens	Frans	1891 07 24	1916 11 02	Ninove 1918 11 17
Ninove	Pletinckx	Henri	1889 03 04	1916 11 02	Ninove 1920 12 23
Ninove	Van der Schueren	Karel	1882 06 02	1916 11 02	Ninove 1918 10 06
Ninove	Braeckman	Petrus	1884 12 02	1916 11 02	Ninove 1920 01 23
Ninove	Despretz	Oscar Vital	1889 03 04	1916 11 16	Ninove 1918 11 23
Ninove	Lievens	Petrus Antonius	1896 02 09	1916 10 16	Ninove 1918 05 31
Ninove	De Vos	Hendrik Jan Baptiste	1889 01 17	1916 11 02	Ninove 1920 09 17
Ninove	D'Herde	Arthur	1885 03 25	*1916 11 02	Ninove 1918 05 10
Ninove	Gryseels	René	1887 10 29	1916 10 16	Ninove 1921 06 14
Ninove	Franchette	Frans	1896 06 19	1916 11 18	Brussel 1917 11 12
Okegem	De Boitselier	Cyrille	1900 03 13	1918 07 12	Okegem 1918 11 04
Okegem	De Leeuw	Petrus	1893 06 11	onbekend	Aalst 1918 07 16
Okegem	Nuyts	Petrus	1896 11 16	1916 10 16	Ninove 1917 11 27
Outer	De Coppel	Alois	1898 06 04	1916 10 16	Le Cateau 1917 07 23
Pollare	Roossens	Frans	1897 02 15	1916 10 21	Conflans 1917 05 01

Hoewel de auteurs dit overzicht met grote zorg hebben samengesteld, zijn onjuistheden in bepaalde data uiteraard steeds mogelijk. De informatie werd gehaald uit het Fonds Schendingen Volkenrecht (Rijksarchief Brussel), het Fonds Hoofdcommissie Weggevoerden (Rijksarchief Brussel), de individuele dossiers bij DG Oorlogsslachtoffers, het modern gemeentearchief van de verschillende gemeentes en de oorlogsverslagen van de clerus. Met dank aan dhr. André Raes voor de correcties en aanvullingen.

Opmerking: Emile Mons uit Aspelare werd niet opgenomen in dit overzicht omdat hij bij de opeising in Sint-Lievens-Esse woonde en werd opgepakt door de Kommandantur Zottegem. Stricto sensu is hij dus geen opgeëiste van het kanton Ninove.

Inhoud

Overzicht van frequent gebruikte bronnen	258
Bestuurlijke indeling van het bezette België	265
Werving van arbeidskrachten vóór oktober 1916 en voorbereiding van de massale opeisingen	267
Eerste massale opeisingsgolf (oktober 1916)	273
Tweede massale opeisingsgolf (november 1916)	276
Latere opeisingen in de lente en de herfst van 1917	280
Opeisingen tijdens de laatste oorlogsmaanden	283
Aantal, leeftijd en geslacht van de opgeëisten	287
Sociale samenstelling van de opgeëisten	297
Transport naar de kampen	300
Duur van de opeising en terugkeer uit de kampen	303
Geografische situering van de werkkampen en aard van de dwangarbeid	306
Levensomstandigheden binnen de kampen	311
Reacties op en protesten tegen de opeisingen	319
De schadeloosstelling in meerdere fasen	323
De moeizame weg naar nationale erkenning	326
Besluit	328
Bibliografie	332
Bijlagen	336
- Bijlage 1: Statistisch overzicht van <i>Zivil Arbeiter</i> en gedeporteerden	
- Bijlage 2: Aantal opeisingen per oorlogsmaand en per gemeente voor het kanton Ninove	
- Bijlage 3: Lijst van opgeëisten die het leven lieten tijdens of als gevolg van de opeising	
Inhoud	356

LIJST VAN DE BESCHERMENDE EN STEUNENDE LEDEN 2016

Beschermende leden

Aalst,	Cherretté-De Block
Aalst,	Geeroms Luc
Brussel,	Courteaux Willy
Erembodegem,	Claus Gilbertus
Geraardsbergen,	Van Der Maelen Pascal
Hofstade,	De Nul Jan
Kortenbergh,	Schollaert JM
Lieferinge,	Cassimons Joseph
Meerbeke,	De Dobbeleer Gustaaf
Meerbeke,	Mattens - Du Ville
Meerbeke,	Smet-Blancke Robert
Pollare,	Van De Perre Dirk
Sint-Michiels,	Hendrickx Dirk
Waterloo,	De Liedekerke Jacques
Zottegem,	Van Bockstaele Geert

Steunende leden

Aalst,	Bomon Lutgard
Aalst,	Cherretté-De Vos
Aalst,	De Buck Dirk
Aalst,	De Gols-Bauwens Reginald en Anne
Aalst,	De Pierre Danny
Aalst,	De Smedt Patrick
Aalst,	Dossche Daniël
Aalst,	Eeman Rodolphe
Aalst,	Saeys Rudy
Aalst,	St-Jozefscollege
Aalst,	Temmerman Willy
Aalst,	Van Damme Mieke
Aalst,	Van Der Borgh Dirk
Aalst,	Vande Winkel-Guns Tineken
Aalst,	Van Gijsegem Lutgarde
Aalst,	Van Langenhove Roger
Aalst,	Vernaeve-Siau Wilfried
Affligem,	Van De Perre Rudolf
Affligem,	Vermoesen Reinoud
Brussel,	Boone Christiaan
Brussel,	Galle Eliane
Denderleeuw,	Couck Georges
Denderwindeke,	Callebaut Antoine
Denderwindeke,	Vande Winkel George
Destelbergen,	zuster Lutgarde
Diest,	Jacobs-Van Bockstaele
Erembodegem,	Cordemans Antoon
Erembodegem,	Pauwels Anna

Erembodegem,	Van Bockstaele Marc
Geel,	Tanghe Christine
Gent,	De Latte Guido
Geraardsbergen,	De Chou Freddy
Geraardsbergen,	De Braekeleer Ann
Geraardsbergen,	Hitchinson Frans
Geraardsbergen,	Marchand James
Geraardsbergen,	Van Bockstaele Raf
Gijzegem,	Vanderhaegen Joseph
Grimminge,	Pauwels Et.
Halle,	Anckaert Frans
Hofstade,	Willems Geert
Hove,	Van Bockstaele Paul
Koksijde,	Uyttendaele Roger
Lede,	Buys Jean
Lede,	Van Langenhoven Bart
Leuven,	Lievens Saartje
Massemen,	Willems Hubert
Meerbeke,	Smet-Blancke Robert
Meldert,	Robijns-Ceulemans Luc
Melle,	Vander Poorten Philippe
Mere,	De Boeck-Bavay
Nederhasselt,	Schaubroeck - Scheerlinck F
Nieuwerkerken,	De Schryver Fredy
Ninove,	Coppens Johan
Ninove,	De Bisschop Eduard
Ninove,	De Saedeleer Eric
Ninove,	Pardaens André
Ninove,	Scheerlinck Hans
Ninove,	Scheerlinck Staf
Ninove,	Slagmuylder Everard
Ninove,	Van de Kerckhove, Hubert
Ninove,	Walravens Marc
Roosdaal,	Van Cauwelaert Luc
Schendelbeke,	Cock Antoinette
Schendelbeke,	Cock Marcel
Sint-Amandsberg,	Timmermans Paul
Sint-Genesius-Rode,	D'Hondt Johan
Sint-Martens-Lierde,	Vansteenwegen Guy
Steenhuize,	Van den Berghe Marc
Vorst,	Van Lil Elisabeth
Zandbergen,	Vander Mijnsbruggen Roger
Zoersel,	Vogel Norbert
Zottegem,	De Temmerman Ignace

VERNIEUWING VAN DE ABONNEMENTEN VOOR 2017

€ 17 gewoon lid   € 25 steunend lid   € 35 beschermend lid

De lijst van steunende en beschermende leden wordt in nr. 4 van de jaargang afgedrukt. Ons lidgeld blijft het tiende jaar op een rij ongewijzigd, mede dank zij de steun van de beschermende en steunende leden. Wil bij de vernieuwing gebruik maken van het ingevoegd overschrijvingsformulier of van een elektronische verrichting.

Deze lijvige jaargang wordt uitzonderlijk afgesloten met één groot artikel. We blijven streven naar kwaliteit, wetenschappelijke onderbouwing van de artikelen en toegankelijkheid. In deze tijd waarin erfgoedbeleid dreigt te worden tot promotie van succesvol historisch entertainment, brengt een tijdschrift als het onze, dat de kritische functie van geschiedenisbeoefening blijft benadrukken, een belangrijk en onmisbaar tegengeluid.

We wijzen nogmaals op het bestaan van onze elektronische nieuwsbrief, waarmee we leden en niet-leden snel kunnen informeren over activiteiten of publicaties die historisch geïnteresseerden kunnen aanbelangen. Inschrijven kan door het versturen van een lege email naar hetlandvanaalst@telenet.be met als onderwerp 'inschrijven'.

BESTUURSLID MARC UYTTERSROT BEKROOND MET DE REINAERTPRIJS

Te Erpe-Mere ontving op 15 mei 2016 Marc Uyttersprot de jaarlijkse Reinaertprijs van Heemkunde Oost-Vlaanderen, het verbond dat 45 Oost-Vlaamse heemkundige kringen groepeert. Marc is niet alleen sinds 1986 actief in het bestuur van onze vereniging, publiceert regelmatig in ons tijdschrift, waarvan hij al vele jaren de verzending verzorgt, is auteur van meerdere boeken, waaronder het monumentale 'Met de roos in de vuist' (2012) over de geschiedenis van het socialisme te Aalst, is bestuurslid van V.VAK, maar is vooral stichter en voorzitter van de *Heemkundige Kring Denderland* (Hofstade-Gijzegem) en de drijvende kracht van zijn driemaandelijks tijdschrift. Dus meer dan een verdienstelijk laureaat! Het bestuur van *Het Land van Aalst* feliciteert collega Marc van harte en wenst hem nog vele vruchtbare jaren toe, zowel in onze vereniging, als bij *Heemkundige Kring Denderland*.

INHOUDSTAFEL - JAARGANG LXVIII - 2016

Artikelen

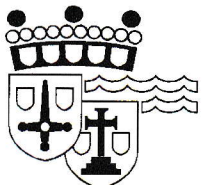
- Geert VAN BOCKSTAELE, De Staercke: een familie van architecten, aannemers, schrijnwerkers en beeldsnijders uit Michelbeke en Nederbrakel, 18de –begin 19de eeuw. Bronnenstudie en werken 3-42
- Marc UYTTERSROT, De eerste vijf oorlogsmaanden in Aalst volgens de verslagen van de krant *Vooruit*. Deel 4. Socialisten versus katholieken over de aanpak van de sociale ellende (dinsdag 1 december – maandag 28 december 1914) 43-62
- Dirk VAN DE PERRE, Tekening Philips De Deyn van abdijbeluik Ninove (1650) terug van weggeweest 63-72
- Georges VANDE WINKEL, De ‘Villaretkaart’ 1745-1748. Naamgeving –bewaarde versies en consulteerbaarheid – Villaret versus Ferraris 73-82
- Dirk VAN DE PERRE en Willy ROGEMAN, De kerken van Sint-Antelinks 85-116
- Romain John VAN DE MAELE, Jan de Windt, wetenschap en kennisoverdracht in de volkstaal 117-132
- Frans-Jos VERDOODT, Vijfhonderd jaar *Utopia*, *Thomas Morus* en *Dirk Martens van Aalst* 133-142
- Peter VAN DEN HOVE, Een vondstmelding archeologie. Het poortgebouw van de burcht van Ninove 143-150
- Dirk VAN DE PERRE, Gevelplan van Servandoni voor de kerk van Lede? 151-154
- Georges VANDE WINKEL en Wilfried VERNAEVE, Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2015 (met aanvulling uit de vorige jaren) 157-220
- Marcel COCK, De humanistengroep rond de *Editio Princeps* van Thomas More’s *Utopia* (1516) 221-256
- Bart MERCKAERT en Georges VANDE WINKEL, De opeising van arbeidskrachten in *Zivil Arbeiter Bataillon* tijdens ‘de Groote Oorlog’ in het kanton Ninove 257-356

Signalement

- Freddy DE CHOU – Christ VAN CAUWENBERGE, De penningkohieren anno 1571 als genealogische en toponymische bron. De belastingplichtigen in en rond Geraardsbergen tijdens het schrikbewind van Alva (Marcel Cock) 83-84
- Oudste oorkonden uit de zuidelijke Nederlanden online (Lieve De Mecheleer) 156

Mededelingen

- Nieuwe bestuursleden 155
- Lijst van de beschermende en steunende leden 2016 357-358
- Vernieuwing van de abonnementen voor 2017 359
- Bestuurslid Marc Uyttersprot bekroond met de Reinaertprijs 359
- Inhoudstafel –Jaargang LXVIII – 2016 360

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis'.

Voor de aankoop en de kostprijs van losse nummers, oude jaargangen, kaarten en andere publicaties van de vereniging, zie onze website <http://www.hetlandvanaalst.be> of neem contact op met Marc Uyttersprot: uyttersprot.marc@telenet.be

Alle betalingen dienen vooraf te gebeuren op onze rekening BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vlaanderen
verbeelding werkt.

Provincie
Oost-Vlaanderen
voor ieder van ons.

Stad Aalst

De Riemæcker

PRINTING

offsetdruk prepress
gelegenheidsdrukwerk ontwerp
digitale druk afwerking

Nukerkeplein 9 | 9681 Nukerke | T 055 21 14 04 | info@deriemaecker.be | www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

B. MERCKAERT

G. VANDE WINKEL

De opeising van arbeidskrachten in *Zivil Arbeiter Bataillonen*
tijdens 'de Groote Oorlog' in het kanton Ninove 257-356

Lijst van de beschermende en steunende leden 2016 357-358

Vernieuwing van de abonnementen voor 2017 359

Bestuurslid Marc Uyttersprot bekroond met de Reinaertprijs 359

Inhoudstafel 2016 360

